

Державний вищий навчальний заклад
«Національний гірничий університет»

ЕКОНОМІЧНИЙ ВІСНИК

Національного
гірничого
університету

Науковий журнал

№ 4 (56) • 2016

Виходить 4 рази на рік • Заснований у березні 2003 р.

Економічна теорія
Економіка регіонів
Економіка промисловості
Економіка підприємства
Фінансовий ринок
Фінанси галузі та підприємства
Економіка природокористування
Економіко-математичні методи прийняття управлінських рішень
Менеджмент
Маркетинг
Розвиток економічної освіти

Дніпро
2016

Головний редактор	Г. М. Пилипенко
Заступники головного редактора	О. Г. Вагонова, О. І. Амоша
Голова редакційної ради	В. Я. Швець
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ (УКРАЇНА):	В. М. Шаповал, А. В. Бардась, І. П. Булєєв, В. П. Вишневський, О. С. Галушко, А. О. Задоя, О. В. Єрмошкіна, С. І. Кострицька, Є. В. Кочура, О. Ф. Новикова, Ю. Є. Петруня, В. І. Прокопенко, Ю. І. Пилипенко, Т. Б. Решетілова
ЗАКОРДОННІ ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:	О. Ю. Архіпов (Південний федеральний університет, м. Ростов-на-Дону, Росія), Г. К. Кошебасєва (Карагандинський державний університет, м. Караганда, Казахстан), С. М. Левін (Кемеровський державний університет, м. Кемерово, Росія), В. Тарас (Університет Північної Кароліни, м. Грінсборо, США), М. Шефер (Науково-освітня асоціація «SERIKE», м. Мюнхен, Німеччина), Ш. Форліч (Вища банківська школа, м. Вроцлав, Польща)
	Журнал включено до Переліку фахових видань України, в яких можуть друкуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата економічних наук (Постанова президії ВАК України від 06.03.2015 № 261).
	Журнал індексується в: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib з 2013 року.
Провідний редактор	Н. А. Черченко
Літературний редактор	М. Л. Ісакова
Комп'ютерна верстка	О. В. Казимиренко
	Журнал підписано до друку за рекомендацією вченої ради Державного вищого навчального закладу «Національний гірничий університет» (протокол №18 від 20.12.2016 р.) Наклад 300 прим. Зам. № Підписано до друку 26.12.2016 р. формат 60x90/8. Ум. друк. арк. 15. Папір офсетний.
Журнал зареєстровано	у Державному комітеті інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України. Свідоцтво про державну реєстрацію: КВ № 7070 від 18.03.2003 р.
Засновник та видавець	Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет», м. Дніпро. Інститут економіки промисловості Національної академії наук України, м. Київ. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1842 від 11.06.2004 р.
Адреса видавця та редакції	49027, м. Дніпро, пр. К. Маркса, 19, корп. 1 Тел.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

State higher educational institution
«National Mining University»

ECONOMICS BULLETIN

of the National
Mining University

Scholarly Journal

№ 4 (56) • 2016

Quarterly statement • Founded in March 2003

Economic theory
Regional economics
Industrial economics
Economics of enterprise
Financial market
Branch and business finance
Environmental management
Econometrics in management decision making
Management
Marketing
Development of economic education and training

Dnipro
2016

Chief Editor	H. M. Pylypenko
Deputy Chief Editors	O. G. Vagonova, O. I. Amosha
Head of editorial board	V. Ya. Shvets
EDITORIAL BOARD (UKRAINE)	V. M. Shapoval, A. V. Bardas, I. P. Bulieiev, V. P. Vishnevski, O. S. Galushko, A. O. Zadoia, O. V. Iermoshkina, S. I. Kostrytska, Ye. V. Kochura, O. F. Novikova, Yu. Ye. Petrunia, V. I. Prokopenko, Yu. I. Pylypenko, T. B. Reshetilova
FOREIGN MEMBERS OF EDITORIAL BOARD	O. Yu. Arkhipov (Southern Federal University, Rostov-on-Don, Russia) S. M. Levin (Kemerovo State University, Kemerovo, Russia) V. Taras (University of Northern Carolina, Greensboro, USA) M. Shefer (Scientific and educational association «SEPIKE», Magdeburg, Germany) S. Forlich (Wroclaw School of Banking, Wroclaw, Poland)
	The journal is included in the list of specialized publications of Ukraine and is qualified for publishing results of dissertation papers for the degree of Doctor of Philosophy and PhD Candidate (Resolution of the Presidium of State Commission for Academic Degrees and Titles of Ukraine of 06.03.2015 # 261).
	The journal is indexed in: Google Scholar, Index Copernicus, ResearchBib since 2013.
Senior editor	N. A. Cherchenko
Language editor	M. L. Isakova
Technical editor	O. V. Kazymyrenko
	Passed for printing under recommendation of Academic Council of State Higher Education Institution «National Mining University» (transaction №18 dated 20.12.2016). Number of copies printed 300. Order No. Passed for printing 26.12.2016. Sheet size 60x90 / 8. Presswork 15. Offset paper.
Journal was registered	at the State Committee for Informational Policy, Television and Radiobroadcasting of Ukraine on 18th March 2003. Certificate of state registration: KB # 7070.
Founder and editor	State higher educational institution «National Mining University», Dnipro, Certificate of Publisher ДК №1842 dated 11.06.2004 Institute of Industrial Economics of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv
Address of editor and editorial office	19, K.Marks Ave., building 1, Dnipro, 49027 Tel.: +380 (56) 47-15-66, +380 (97) 115-75-45 e-mail: PilipenkoA@nmu.org.ua , web: ev.nmu.org.ua

ЗМІСТ

Стор.

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Pivnyak G. G., Shvets V. Ya., Palekhova L. L. Sustainable development strategy as the key factor for competitiveness of technical universities.....	9
Bolshakov V. I., Savitskyi M. V., Babenko M. M. Integration of sustainability principles in curriculum of civil engineering and architecture specialization.....	14
Kobets A. S., Gritsan Yu. I., Katan L. I. Economic-financial instruments of environmental regulation for sustainable development the agriculture of Ukraine under condition of changing economy.....	19

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

Пилипенко Г. М. Сила держави як показник оцінювання ефективності виконання урядом своїх економічних функцій.....	25
Дєєва Н. М. Особливості реалізації соціальної функції держави.....	39
Литвиненко Н. І. Наслідки впливу інституціональних чинників на соціально-економічний розвиток.....	49
Баранник Л. Б., Шаранов Р. С. Рівень безробіття як індикатор національної безпеки.....	55
Бойченко В. М. Формування сучасних фінансово-економічних криз: фактори, умови та наслідки.....	63
Голубка С. М., Чинчик А. А. Сутність базових понять теорії оподаткування в українській фінансово-економічній науці.....	72
Швiндiна Г. О. Змiни прiоритетiв органiзацiйного розвитку та їх параметризацiя....	80
Павлик А. В. Енергозбереження як елемент енергонезалежної стратегії.....	88

ЕКОНОМІКА РЕГІОНІВ

Горняк О. В., Бабанська О. В. Чинники розвитку транскордонного співробітництва з країнами-членами ЄС в Україні (на прикладі Одеської області)	97
Курильців Р. М. Просторове планування землекористування як основа інтегрованого управління сільськими територіями.....	105

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА

Грибiненко О. М. Стратегія соціально-відповідальної реструктуризації вугільних підприємств.....	113
--	-----

Міщенко М. І., В. Береза І. В. Удосконалення кадрового потенціалу підприємств транспортного будівництва під впливом факторів стратегічного розвитку.....	119
---	-----

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Терехов Є. В., Літвінов Ю. І. Обґрунтування шляхів підвищення ефективності землезбереження як фактору забезпечення інвестиційної привабливості техногенних земель.....	126
Смоленніков Д. О. Система індикаторів соціально-екологічної відповідальності підприємств теплоенергетики.....	133
Білокурський Р. Р. Нормативно-правове забезпечення еколого-економічного розвитку України.....	140

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ

УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

Шинкаренко Н. В. Модель процесу прийняття рішення щодо участі промислового підприємства у виставці з урахуванням споживчого попиту.....	148
Кириленко О. М. Методологічний підхід до визначення ставки дисконту у складі критерію ефективності видів транспортного сполучення на малодіяльних дільницях.....	155

CONTENTS

DEVELOPMENT OF ECONOMIC EDUCATION AND TRAINING

Pivnyak G. G., Shvets V. Ya., Palekhova L. L. Sustainable development strategy as the key factor for competitiveness of technical universities.....	9
Bolshakov V. I., Savitskyi M. V., Babenko M. M. Integration of sustainability principles in curriculum of civil engineering and architecture specialization.....	14
Kobets A. S., Gritsan Yu. I., Katan L. I. Economic-financial instruments of environmental regulation for sustainable development the agriculture of Ukraine under condition of changing economy.....	19

ECONOMIC THEORY

Pylypenko H. M. Force of state as an indicator of estimating the effectiveness of governmental performance of its economic functions	25
Deeva N. M. Features of implementing social function of the state	39
Lytvynenko N. I. Results of the influence of institutional factors on socio-economic development.....	49
Barannik L. B., Sharanov R. S. Unemployment rate as indicator of national security.....	55
Boychenko V. M. Formation of modern financial crisis: factors, conditions and consequences.....	63
Golubka S. M., Chinchik A. A. Essens of basic concepts theory of taxation in Ukrainian financial and economic science.....	72
Shvindina H. O. Changes of the organizational development priorities and their parametrization	80
Pavlyk A. V. Energy efficiency as an element of energy independence strategy.....	88

REGIONAL ECONOMICS

Gornyak O. V., Babanska O. V. Factors of cross-border cooperation development with member states in Ukraine (on the example of Odessa region).....	97
Kuryltsiv R. M. Spatial land use planning as a basis of integrated governance of rural areas...	105

ECONOMICS OF ENTERPRISE

Gribinenko O. M. Strategy of development of restructuring socially responsible coal enterprises	113
--	-----

Mishchenko M. I., Bereza I. V. Improvement of the personnel potential of transport construction enterprises under the influence of strategic development factors.....	119
--	-----

ENVIRONMENTAL MANAGEMENT

Terehov Ye. V., Litvinov Yu. I. Substantiation of ways to improve land conservation as a factor of investment attractiveness of man-made land.....	126
---	-----

Smolennikov D. O. System of indicators for social and environmental responsibility of thermal-power plants	133
---	-----

Biloskursky R. R. Regulatory support of ecological and economic development of Ukraine..	140
---	-----

ECONOMETRICS IN MANAGEMENT DECISION MAKING

Shynkarenko N. V. Model of decision making process of industrial enterprise participation in the exhibition with regard to consumer demand.....	148
--	-----

Kirilenko O. M. Methodological approach to the calculation of discount rate as a component of transport efficiency criterion on low-traffic lines.....	155
---	-----

РОЗВИТОК ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ

Розділ представлений в межах реалізації проекту «Створення консорціуму університетів з метою підтримки ідей сталого розвитку у галузі освіти, науки і технологій», який покликаний об'єднати провідні технічні університети України для імплементації концепції «Вища освіта для сталого розвитку». Координаторами проекту є ДВНЗ «Національний гірничий університет» (в особі ректора академіка НАН України, професора Г. Г. Півняка), ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури» (в особі ректора професора В. І. Большакова) і Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет (в особі ректора професора А. С. Кобця).

Метою проведення досліджень є посилення уваги науки до проблем сталого розвитку, формування знань про інструменти сталого розвитку для управління економічною діяльністю, підвищення ролі університетів у трансформації вищої освіти в контексті сталого розвитку.

UDC 330.8

SUSTAINABLE DEVELOPMENT STRATEGY AS THE KEY FACTOR FOR COMPETITIVENESS OF TECHNICAL UNIVERSITIES

*H. H. Pivnyak, D. Sc. (Tech), Professor, rector@nmu.org.ua,
V. Ya. Shvets, Dr. Sc. (Econ), Professor, vasil-shvetc@ukr.net,
L. L. Palekhova, Ph. D (Econ), Associate Professor, palehovall@gmail.com,
SHEI «National Mining University»*

The integration of the ideas of sustainable development in technical universities of Ukraine is studied. The discussion provides insight into the sustainable development strategy for technical universities, prospects, means and instruments of its creation and advancing, significance of partnership in raising the technical universities' competitiveness through their strengths' application.

Keywords: education for sustainable development, sustainable development strategy for higher education, the affiliate network of universities, international co-operation.

Statement of problem. First of all, we would like to emphasize here that elaborating principles and strategy of sustainable development for technical universities is evoked response to ambitious goals of Agenda 21, which called for innovative approaches and reorientation of existing policies in all industrial sectors, especially for solving the problems of providing environmental safety and energy efficiency. In the context of sustainable development, knowledge and education are considered as the main drivers for transition to a sustainable economy and social justice by adopting and implementing principles of 'green' growth [1].

In this respect, Agenda 21 (article 36) clearly introduces a triple mission of universities – to provide understanding, awareness, and vocational training, which are necessary for implementing sustainability concept. This implies that universities have to correspond to

certain criteria and characteristics, which presuppose social responsibility and initiatives, interdisciplinary approach, high level of scientific and pedagogical staffs, and in general, they should seek to build human capacity for sustainable development.

The leading universities in the EU and the world are intensively implementing the concept of «Higher Education for Sustainable Development» (hereinafter – HESD) with all its facets, thereby promoting the development of a model of 'green' university.

Recently, Ukrainian education reforms focused on the heavy process of approximation of the national higher education system to the standards of the EU as well as enhance the image of domestic universities in global market of educational services.

A new Law of Ukraine «On Higher Education» (Version of 09.08.2016) establishes a

general outline of the State policy in the field of higher education, based on the principles of sustainability, among which the first and the most important task is: “the promotion of sustainable development through producing a competitive human capital, and creation of conditions for lifelong learning”.

It is anticipated that the underlying institutional reforms will create the necessary groundwork for step-by-step improving of education quality to the European one, whereas currently it moves very slowly. The level of training of graduates of Ukrainian universities still leaves much to be desired – the most of graduates do not meet labour market qualification requirements, they are not able to promote the technological innovation in production. In that regard, it is essential that technical universities become the flagships of the higher educational restructuring and the main platforms for the development and testing of educational programmes for sustainable development with their further implementation throughout the Ukraine [2].

Technical universities not only have to answer the requirements of formal reforms, but they should be under an obligation to proactively respond to the challenges of technological obsolescence that were undermining the capacity of Ukraine to achieve sustainable development, often outstripping traditional labour market needs.

In this regard wide discussion of strategies for development of Ukrainian technical universities, subject to analysing experience and methods of integration of sustainable development strategy as essential element of knowledge and value system, attitudes and beliefs of future managers and engineers that pre-determine the way of our economic progress is necessary.

Analysis of recent papers. The review of recent publications on the quality of higher education showed that most of authors had agreed with the need for deep reforms across the higher education system [3]. Authors point out that universities should become the «smithy of staff» for moving to wise practices on environment and energy resources management, including the application of energy efficient solutions and environmentally sustainable economic growth approach [4–5].

The role of technical universities in formation human resources and scientific capacity for responsible production practices, especially in building, agricultural and mining sectors is often proclaimed in literature [4–6].

However, it should be noted that too little attention is paid to practical tools for the implementation of idea and principles of «Higher Education for Sustainable Development». Also further discussion is needed for green strategies of universities development and new models of training programs for engineers and managers, including problem of environment and resource management. Also it is essential to ascertain the ways of consolidating efforts of universities on implementing ideas of sustainable development under conditions of competition.

Aim of the paper. This article focuses on the determining sustainable development strategy for technical universities. In the context of the discussion, the study had the following objectives: 1) to identify the major components, which form an overarching sustainable development strategy of technical universities in competitive markets of educational services; 2) to define the methodological frames of creating and implementing «green» educational programs for the students of technical universities; 3) to analyse requirements and the ways of ensuring ecologization of curricula for students of non-environmental study programmes.

Materials and methods. Following a series of regional conferences, ministerial meetings and extensive consultations, the 37th session of UNESCO’s General Conference (2013) adopted the Global Programme of Action on expanding education for sustainable development during the period after 2015 with the specification of a detailed road map for its implementation.

UNESCO World Conference on Education for Sustainable Development (Aichi-Nagoya, Japan, 10–12 November 2014) and World Education Forum (Incheon, Korea, 19–22 May 2015) emphasized that the transformation of higher education should be comprehensive and multifaceted, also cover the content of educational programs, educational methods and techniques, learning environment and learning outcomes. Moreover, the Paris Agreement on Climate Change (United Nations Framework Convention on Climate Change, 30

November-12 December 2015) calls upon all universities to ensure, that issues of climate and energy saving are adequately reflected in education and training as their contribution to capacity building for climate action.

Such approach is fundamentally new and for Ukrainian universities. Followed the market dictates, Ukrainian universities have suffered from a progressive erosion of their features: unity of education and scientific research, devotion to the idea of true knowledge, serving priorities of society. Our investigations [7-8] allow us to state that there is lack of experience high education for sustainable development in Ukrainian. We don't have universities corresponding to today's requirements and able to influence the national economy, resolve fundamental technological and social problems.

Studying of HEAD experience in different countries has allowed to make some generalizations regarding the main components of the HEAD strategy for universities (Fig.1).

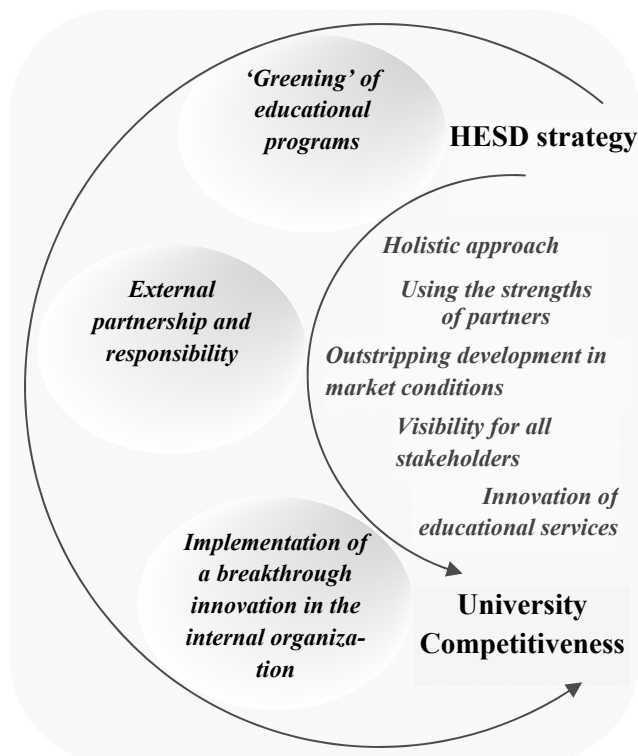

Fig.1. The main factors of the University competition by using the sustainable development strategy

At first, the main concern of a modern technical university should contain a formula of balanced training for the adaptation of management solutions and achieving sustainable

development of the main industrial branches. Ukrainian universities often use unjustified targets and indicators of their usefulness, which are quite far from the real expectations and needs of society. At the same time, technical universities were intended to form students' realization of correlation between sectorial economy, energy, environment and social well-being, teach them 'green' standards and instruments for solution of industrial tasks, and of these actions are called sustainability [9].

The task of 'greening' curricula is usually equated to the broadening of ecological education at Ukrainian universities [2-5].

However, 'green' curriculum presupposes not only improving the awareness of sectorial ecological problems, but also scaled integration of ideas, concepts, principles and methods of managing sustainable development into curricula. The distinctive feature of HESD strategy is multidisciplinary approach, which provide for integrating modules (themes or groups of themes) on sustainable development into professional disciplines according to basic curricula. Such approach ensures correlation between speciality and problem of sustainable development relating to professional tasks.

Second distinguishing feature, the HESD strategy involves a special joint effort to promote the idea of sustainable development in society. Prof. A. E. J Wals underlines, that universities have shared responsibility for creating space for «new thinking about global economic development, focusing on sustainable development», for generating of new ideas and critical reassessment the old methods [10].

Investigation of Ukrainian experience showed that external partnership is developing in a variety of lines today. Technical universities are the members of different international scientific and educational institutions. For example, the SHEI «National Mining University» (hereinafter – the NMU) is a member of European University Association (EUA), Magna Charta Universitatum, European Society for Engineering Education (SEFI), International Association for energy efficiency (IAEE) and numerous other international associations.

Nearly every university has numerous bilateral contacts with foreign universities. Thus, the NMU cooperates with 56 universities and institutions from Germany, Poland, Central and

Western Europe, Middle East, Asia, USA and Canada and other countries. Nevertheless, However, Ukraine has not yet received any 'green' university. In this regard, especially significant is the recent movement towards consolidation of national universities in the form of various associations and networks. Such cooperation is particularly important between universities on activities which together increase negative impact on the environment and provide the basic employment.

A significant milestone in this endeavour was the creation of «Consortium of universities to support the sustainable development in the field of education, science and technology», which included the State Higher Educational Institution «National Mining University», the State Higher Educational Institution «Prydneprov'ska State Academy of Civil Engineering and Architecture» and the Dnipropetrovsk State Agrarian-Economic University. Universities based on partnership, equality and mutual interest will develop through the use of the different resources of its partners and the various forms of cooperation function as true catalysts for development.

Third distinguishing feature, the HESD strategy involves the implementation of a breakthrough innovation – a radical transformation of educational products and services that are offered to the market. Such innovations are impossible without internal transformations – combination of will, ambitions and wishes for changes, accumulation of organizational, creative and other efforts of university's staffs. Therefore just internal initiatives are the ground for the extent and depth of the reforms on the 'greening' of the university, i.e. internal initiatives are the beginning of implementation of HESD strategy.

Universities' inner strength is a inexhaustible resource for improving education's quality. HESD can't be realized without joint efforts of all stakeholders of education process, especially instructors and students. Such partnership is necessary for transformation of university's internal capacity into some new value – new kind of educational service in combination with new kind of interpersonal relationships, influencing the changes in quality of university activities.

As a result of implementing HESD strat-

egy, university obtains such competitive advantages (core competencies):

1. Holistic approach – realization of cumulative education and interdisciplinary approach in educational system and in market policy at a whole.

2. Using the strengths of partners – university benefit from partnership, due to partners' expertise and their contribution to joint activities, i.e. each partner get some benefits with the same perspective of HESD goal achievement.

3. Outstripping development in market conditions – reformist nature of the HESD strategy ensures actions for consistency of educational services and core values and fundamental requirement of society, often determining market needs.

4. Visibility for all stakeholders – partnership for HESD is based on developing partner networks and intensive consulting for providing to education ability to disclose capacities of stakeholders and to intensify society integration for ensuring sustainable development.

5. Innovation of educational services – the HESD strategy provides not only support for innovations and modernisation in educational process, but of fundamentally new education essence and teaching professionalism, which do maintain the universities' competitive advantages at the education market.

Conclusion. Research reaffirmed the role of universities as key element in realisation of sustainable development goals. In this regard universities have a triunique function: integration of sustainable development concept into education, disseminating ideas and professional training for providing sustainability.

Selection of methodological framework of a HESD strategy for technical university includes three mandatory directions: (1) 'Greening' of educational programs; (2) External partnership and responsibility; (3) Implementation of a breakthrough innovation in the internal organization.

Consistent implementation of a HESD strategy gives university opportunity to maintain such competitive advantages as: holistic approach, using the strengths of partners, outstripping development in market conditions, visibility for all stakeholders, and innovation of

educational services.

HESD strategy is not 'a frozen' policy, and requires consistency in the efforts of universities and their stakeholders. Systematised research activities, analytical reviews of universities best practices' results, publishing multi-author monographs on the problems of sustainable development, publishing books and manuals, designing other educational 'green' packages is getting highly relevant therefore.

Literature

1. UNESCO Roadmap for Implementing the Global Action Programme on Education for Sustainable Development. Resolution adopted on the report of the ED Commission at the 16th plenary meeting, on 19 November 2013 // United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2014, p. 37 [Electronic resource]: <http://unesdoc.unesco.org/images/0023/002305/230514e.pdf>

2. Schmidt M., Palekhov D., Shvets V., Palekhova L., 2015: Changing the paradigm of university education for sustainable development (In Russian: Изменение парадигмы высшего образования для целей устойчивого развития). In: Schmidt M. et al. (Eds.): Management for sustainable development in transitional economies: Monograph. Universities in Support of Sustainable Development, Vol. 1. PP Accent, Dnepropetrovsk, pp. 365-380. ISBN: 978-617-7109-91-3.

3. Schmidt M., Palekhov D., Shvets V., Palekhova L. Partnership between technical universities for promoting knowledge about sustainability standards within the curriculum of higher education // Науковий вісник НГУ. – № 2. – ДВНЗ «НГУ», 2016. ISSN 2071-2227.

4. Savyskyi M., Babenko M. Principles of creation the energy-efficient rural area communities with balanced material and energetic flows. In: Prof. Dr.-Ing.

habil. Sylvio Simon (Ed.) NESEFF- NESEFF-NETZWERKTREFFEN 2016. Brandenburgische Technische Universität Cottbus-Senftenberg.. P. 175–178. ISBN 978-3-940471-28-4

5. Shvets V., Palekhova L., Yakovenko T. Universities in facilitating transfer of science and technology in energy efficiency. In: Sylvio Simon (Ed.) NESEFF-NESEFF-NETZWERKTREFFEN 2016. Brandenburgische Technische Universität Cottbus-Senftenberg.– P. 98-103. ISBN 978-3-940471-28-4.

6. Катан Л. І. Діагностика рівня фінансового забезпечення сталого розвитку аграрної сфери регіону в контексті кластерного аналізу / Л. І. Катан // Агросвіт. – 2012. – № 8. – С. 15–19.

7. Shvets V., Palekhov D., Schmidt M., Palekhova L., 2015: Building up knowledge on sustainable development at higher education institutions. In: Scientific Bulletin of National Mining University 4: 137-141. ISSN: 2071-2227.

8. Shvets V., Palekhova L., Schmidt M., Palekhov D., 2015: International Experience of University Partnership in the Field of Greening Education and E-learning Development (In Russian: Опыт международного партнерства университетов в сфере экологизации образования и развития дистанционного онлайн обучения). In: Nakaznyi M.O. (Ed.) Innovations in Higher Education – Modern Communications and Collaboration at the University Using Specific IT. «Dniprodzerzhinsk State Technical University» (DSTU), pp. 170-180. ISBN: 978-966-175-114-8.

9. Elder J. L., 2009: Higher education and the clean energy, green economy. In.: EDUCAUSE Review, 44(6), pp.108-109.

10. Wals A. E. J., 2014: Sustainability in higher education in the context of the UN DESD: a review of learning and institutionalization processes. In.: Journal of Cleaner Production 62, pp. 8–15.

СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТЕХНІЧНИХ ВУЗІВ

Г. Г. Півняк, д. т. н., професор, Швець В. Я., д. е. н., професор,

Л. Л. Палехова, к. е. н., доцент,

ДВНЗ «Національний гірничий університет»

У статті обговорюється проблема імплементації ідей сталого розвитку в технічних вузах України. У дискусії розкривається сутність стратегії сталого розвитку для технічних вузів, вивчаються перспективи, засоби і інструменти її створення і просування, цінність партнерських відносин для підвищення конкурентоспроможності через використання сильних сторін своїх партнерів.

Ключові слова: освіта для сталого розвитку, стратегія сталого розвитку для вищих навчальних закладів, партнерська мережа університетів, міжнародне співробітництво.

СТРАТЕГИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ТЕХНИЧЕСКИХ ВУЗОВ

Г. Г. Пивняк, д. т. н., профессор, В. Я. Швець, д. э. н., профессор,

Л. Л. Палехова, к. э. н., доцент,

ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье обсуждается проблема имплементации идей устойчивого развития в техниче-

ских вузах Украины. В дискуссии раскрывается сущность стратегии устойчивого развития для технических вузов, изучаются перспективы, средства и инструменты ее создания и продвижения, устанавливается ценность партнерских отношений для повышения конкурентоспособности путем использования сильных сторон своих партнеров.

Ключевые слова: образование для устойчивого развития, стратегия устойчивого развития для вузов, партнерская сеть университетов, международное сотрудничество.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Амошею О. І.

Надійшла до редакції 20.11.2016.

UDC 371.214.115

INTEGRATION OF SUSTAINABILITY PRINCIPLES IN CURRICULUM OF CIVIL ENGINEERING AND ARCHITECTURE SPECIALISATION

V. I. Bolshakov, Dr. Sc. (Tech), Professor, postmaster@mail.pgasa.dp.ua,

M. V. Savitskyi, Dr. Sc. (Tech), Professor, sav15@ukr.net,

M. M. Babenko, Ph. D (Tech), Doctoral Student, babenko.marina@yahoo.com, SHEI «Prydneprovs'ka State Academy of Civil Engineering and Architecture»

The examples and perspectives of the integration of sustainability principles in curriculum are discussed. The reformation of disciplines according to these principles in building sector for civil engineering and architecture education is considered.

Keywords: sustainable development, green architecture and structures, curriculum transformation, distance learning, urban-planning study.

Statement of problem. The term «sustainable development» became prominent after the Rio Earth Summit in 1992 which prioritized global environmental discussions and improved upon the initial framework introduced at the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm in 1972. The resulting Rio Declaration on Environment and Development, however, advocated the role of education in preventing ecological degradation (Cleveland & Kubiszewski, 2007). There are many definitions of the term «sustainable development», but the most widely accepted is the one used in the publication «Our Common Future», sometimes referred to as the Brundtland definition: «Development which meets the needs of the current generation without compromising the ability of future generations to meet their needs»(UN, 1989) [1].

Environmentalists and researchers were faced the challenge of the definition of the main bases of the sustainable development theory. In an attempt to address these, a variety of models and frameworks were created. The priority areas in sustainable development have been identified, as well as ways to achieve progress

by identifying economic, social and environmental goals.

Progressively, universities and other higher education institutions (HEIs) have been incorporating sustainable development values and practices into their core activities of teaching and research, institutional management and operational systems. However, the debate thus far has focused primarily on the rationale and reasoning for why sustainable development needs broad adoption. The international discussion, however, has failed to specify the various actions that higher education institutions can adopt, especially taking into account different possibilities and basic conditions of the institutions.

For Ukrainian higher education the question of greening the curriculum and sustainable development adaptation is still quite new. The unique experience gained by the participation in the international projects gives the general understanding of the actuality of reformation the curriculums according to the modern tendency in all study fields of sustainability principles following as well as the possible ways of green standards large scale adaptation. While

the national principles of achieving this goal is not under the consideration in the government level.

Representatives of building sector is interested in the new generation of specialist who are ready to solve the contemporary tasks of life cycle optimized design demanded by the market. The higher education should look for ways not only of adaptation of world wide accepted theoretical principles but also guaranty the preparation of the qualified modern specialists. Additionally, *civil engineering and architecture put in the real form the principles of sustainable development by the production of energy-efficient, ecological, economical-efficient and social adapted buildings.*

Analysis of recent papers. National Strategy for Development of Education in Ukraine for 2012–2021 years [2] includes the general declaration of the adaptation of the principles of the sustainable development principles but the development of any detailed mechanism of its adaptation for the civil engineering and architecture specialization are not mentioned.

Aim of the paper. The aim of the paper is to present the experience of the elements of sustainable development integration in civil engineering and architecture education and the elaboration of universalized basis of its large scale implementation in other establishments.

The article discusses the reformation of curriculum according to the sustainability standards in the term of rationalization of economic, environmental and social components. In application to the civil engineering and architecture specialization each of these components should be integrated for each stage of building life cycle study, thus for the following courses and education disciplines - Fig. 1.

Consequently, almost each specialized course is supposed to include elements (lectures) of sustainability theory. *Social-humanitarian and economic complex of disciplines are considered as supportive* giving the basic understanding of the conception which should be adapted and integrated during the study of main disciplines.

The weak part of the existing curriculums in Ukraine is that they are mostly based on the theoretical case studies what are especially not effective for the civil engineering and architec-

ture specialization education. That's why in joint international projects Prydneprov'ska State Academy (PSACEA) has focused on the modernization of curriculum by the large-scale integration and analyzation of real-life examples together with realization the projects taking into account real conditions and real tasks.

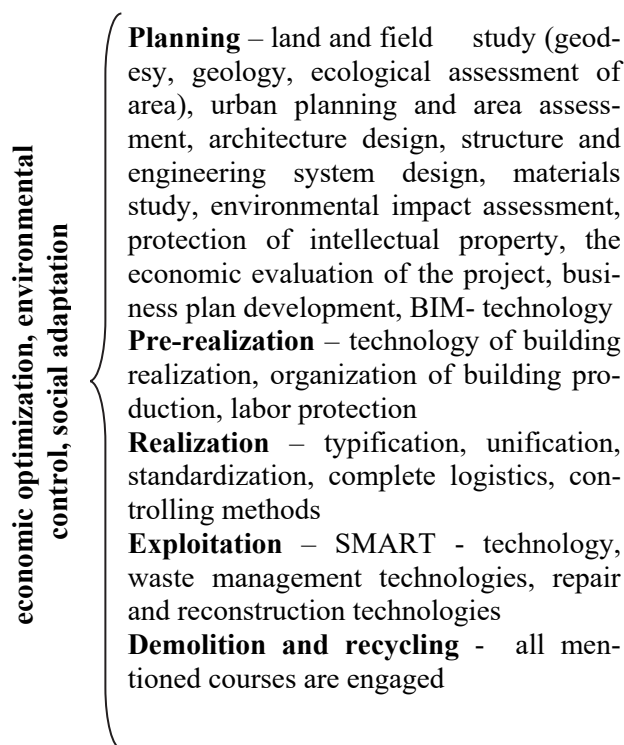

Fig. 1. Rationalization of economic, environmental and social components in application to the civil engineering and architecture specialization

PSACEA experience in integration of sustainability aspects in curriculum.

ECO-Campus platform of distance learning. Since in December 2014, in cooperation with the Brandenburg Technical University (Cottbus, Germany), National Mining University NMU (Dnipro), with the assistance of GIZ and DAAD an active scientific work is proceeding in the field of ecological building and sustainable development in the construction, restoration of cultural heritage, planning areas.

The list of the results of this cooperation includes PSACEA participation in the first international scientific and practical Internet-conference «Management, Marketing, Entrepreneurship: promoting sustainable development» (December 2014), as well as in the unique for Ukraine International Summer school «Greening of curricula and programs -

Integrate aspects of sustainable development in the university education» (07-18 September 2015).

Winter 2016, the tripartite cooperation agreement BTU-Cottbus-Senftenberg (Department of Environmental Planning) – GIZ – PSACEA (Faculty CIE) was signed, in the context of greening educational programs, introducing of the distance learning platform Eco-Campus. The first group of PSACEA students have passed the course and received certificates and in the diploma supplement was an article about the course, a delegation of teachers participated in the workshop based on the system BTU Eco-Campus.

The aim of the ECO-Campus is the establishment of a university scientific and education network, which is carried out by GIZ and the Brandenburg Technical University of Cottbus-Senftenberg (BTUCS). Selected partner universities from the Ukraine, Cameroon, Vietnam, Lebanon and Peru will be among the founding members of the network.

The ECO-Campus aims to incorporate the concept of sustainable resource management into the learning outcomes and curricula of universities and educational institutions across disciplines as an interdisciplinary topic in terms of the Green Curriculum. In addition to basic tools such as project-related environmental impact assessment and strategic environmental assessment of plans and programs which by now are standard elements of the environmental legislation in many countries, concepts and methodological approaches such as Life Cycle Assessment, Voluntary Sustainability Standards or corporate social responsibility (CSR) become increasingly important components of sustainable development.

ECO-Campus provides the technical platform for the assembly and cooperation of universities who share a common goal: the stronger integration of the subject sustainability into their curricula. Based on an internationally popular open source software solution (Moodle), the contents of the server-based e-learning platform will be made available soon. Thus ECO-campus acts as a central communication and learning platform via which the different materials are provided. Furthermore, Eco-Campus thereby sets the basis for the Green Curriculum with the option to integrate other

disciplines that pursue environmentally and socially sustainable thinking, planning, action and decision making, into the curriculum. [3]

TEMPUS project Regional Sustainable Development on the Basis of Eco-Human Synergetic Interaction (SEHSI). The project is focused on the development of innovative curriculum for training new generation of engineers as «agents of positive changes» in regional development based on synergetic eco-human interaction and advanced technologies.

Project «Regional sustainable development on the basis of eco-human synergetic interaction (multidisciplinary training course for MSc, PhD students in engineering)» – SEHSI is aimed at providing positive changes in regional sustainable development (RSD) based on cognitive and personality growth of «agents of positive changes» by developing eco-humanistic knowledge, thinking & behavior. Specific project objectives are: 1) creating RSD multidisciplinary curricula for students in engineering; 2) integrating e-learning & advanced infrastructure for amplifying UA universities training capacity; 3) developing academic-industrial-business–governmental RSD network. The following outputs & outcomes are expected: 1) human resources (25 trainers) development on the basis of RSD competence profiles within training of the trainers' program at EU institutions; 2) training resources development: RSD methodology (synergetic cognitive-personality development of students within engineering training process), curricula (8 modules of 120 ECTS based on metacognitive, professional, communicative competences profile); training packages (30 RSD course books, CD with RSD lectures in PP format, CD with e-tests & inventories for RSD course evaluation & self-control); 3) e-training resources development: RSD e-training package (30 RSD e-books, platforms providing environment for training & multidisciplinary multinational project teamwork; self-developing database of RSD training materials); SEHSI e-net integrating training-dissemination-management activities (RSD training e-center, management e-center, e-expo center); 4) 200 MSc, PhD and LLL students in engineering trained within RSD pilot training; 5-8) SEHSI resources development for evaluation (methodology, e-tools, 15 evaluations), dissemination (methodology, project site, e-

expo center, 26 events), sustainability (RSD network, database, course accreditation, financial plan); management (strategy, e-database & e-center) [4].

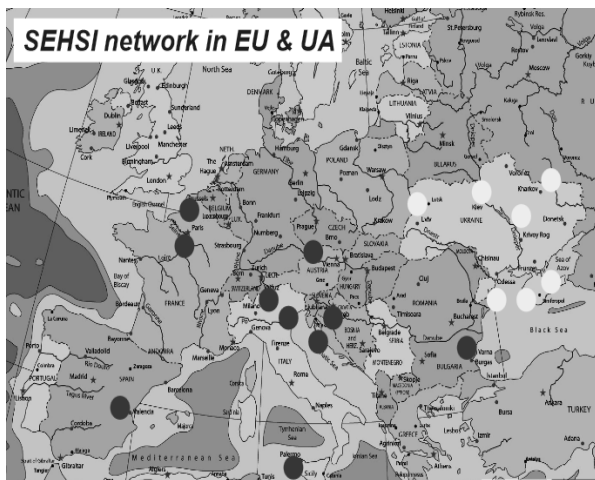

Fig. 2. SEHSI network in EU and UA

The project addresses in relation to Ukraine: Curriculum reform: modernization of curriculum with 3 cycle structure, ECTS & degree recognition in the subject area of Engineering and engineering trades. Proposal of developing curriculum for training MSc, PhD, LLL students of engineering in RSD is directly related to UA policy of reforming national education for the integration into European education space. System development of human training, e-training resources & advanced infrastructure are aimed at amplifying UA universities training capacity. National priorities of development quality introduction, partnership with enterprises, LLL & qualification framework are also present.

The project officially finished in October 2016, the results are summarized.

New course of Green buildings for Master and PhD Students. On the based of achieved experience and knowledge as the result of realized international projects the new courses have been integrated in the curricula of PSACEA. One of the complex courses is the course of Green buildings for Master and PhD Students proposed in the department of reinforced concrete and masonry structures of PSACEA.

The developed course proposes complex knowledge in the field of rational structure design taking into main consideration the sustainable development principles. It widely uses the real case studies and propose to solve real-life

industrial tasks. For now, course is proposed as the part of Master's and PhD students preparation.

The success of the educational process is possible only in close connection with the research and technology transfer in the business environment. The integration of sustainable development principles in the components of «science – education – production» is ensured in PSACEA through the activities of the established scientific and educational structures – Ukrainian national center of ecological architecture and green building, R&D center of international scientific projects and programs.

With the participation of masters students, graduate students, doctoral students the research on sustainable development are conducted, financed by the Ministry of Education and Science of Ukraine and from the other sources. There have been prepared a number of projects for participation within the program Horizon 2020. As a result of research, the number of Master's, PhD and doctoral dissertations, monographs have been published [5, 6].

Table 1
General scheme of GREEN Building course integrated in PSACEA

Master	Sustainable development – general conception (theory)
	Bases of sustainability implementation in construction (theory+practice)
PhD	Green building standardization (theory+practice)
	Sustainable urban planning (theory+practice(arch))
	Engineering systems for sustainable construction design, rational energy-efficiency ensurance (theory+practice)
	Green economy and circular economy implementation for sustainable construction design (theory+practice)
	Social aspects for sustainable construction design including heritage reservation and specific design for people with special needs (theory+practice)
Interdisciplinary aspects of sustainable development	

Conclusion.

1. Modernization of curriculum is a continuous process, but now Ukrainian higher edu-

cation is faced the big challenge of integration of the sustainable development concept aspects in each discipline to provide the effective preparation of modern specialists.

2. Construction sector is the one, which put sustainability principles in a real form needs new experienced specialist capable to evaluate the whole life cycle of the building, and take correct decision concerning its form and content.

3. Today, Ukrainian higher education establishment mostly rely on personal experience gained in the international project to reform the curriculum, while there is a need to establish multidisciplinary cooperation to elaborate universalized common strategy to integrate the sustainable development principles in Ukrainian civil engineering and architecture education.

4. PSACEA experience of greening curriculum, demonstrated in the paper, has shown the potential of its dissemination.

Literature

1. Higher education for sustainable development. Final Report of International Action Research Project. Based on research carried out by Dr. Andy Johnston, seconded to the OECD from Forum for the Future, March 2007 [<http://www.oecd.org/education/innovation-education/centreforeffective-learningenvironmentscele/45575516.pdf>]

2. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012–2021. – Internet resource: http://www.meduniv.lviv.ua/files/info/nats_strategia.pdf.

3. ECO-Campus : Lehrstuhl Umweltplanung - BTU Cottbus-Senftenberg. Internet resource: <http://www.b-tu.de/en/environmental-planning/research/current-research-projects/eco-campus>.

4. Regional Sustainable Development on the Basis of Eco-Human Synergetic Interaction (SEHSI). – Internet resource: <http://sehssi.com/>.

5. Аграрні соціоекокомплекси в Україні / М. В. Савицький, С. М. Ніколаєнко, Ю. Б. Бендерський, М. М. Бабенко, О. І. Бондаренко. – Д. : ДВНЗ ПДАБА, 2014. – 103 с.

6. Устойчивое развитие в условиях переходной экономики. Добровольная сертификация объектов строительства / С. Н. Николаенко, Н. В. Савицкий, М. М. Бабенко // НГУ-БТУ, 2015 – 429 с.

ІНТЕГРАЦІЯ ПРИНЦИПІВ СТАЛОГО РОЗВИТКУ У НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ СПЕЦІАЛІЗАЦІЇ «ЦИВІЛЬНА ІНЖЕНЕРІЯ ТА АРХІТЕКТУРА»

*В. І. Большаков, д. т. н., професор, М. В. Савицький, д. т. н., професор,
М. М. Бабенко, к. т. н., докторант,*

ДВНЗ «Придніпровська державна академія будівництва та архітектури»

У статті розглянуто перспективи інтеграції принципів сталого розвитку в навчальні програми, а також напрями реформування дисциплін відповідно до цих принципів в навчальних закладах, що готують спеціалістів для будівельної галузі за напрямками «цивільне будівництво» і «архітектура».

Ключові слова: сталий розвиток, зелена архітектура і конструкції, трансформація навчальних програм, дистанційне навчання, міське планування.

ИНТЕГРАЦИЯ ПРИНЦИПОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ В УЧЕБНЫЕ ПРОГРАММЫ СПЕЦИАЛИЗАЦИИ «ГРАЖДАНСКАЯ ИНЖЕНЕРИЯ И АРХИТЕКТУРА»

*В. И. Большаков, д. т. н., профессор, М. В. Савицкий, д. т. н., профессор,
М. М. Бабенко, к. т. н., докторант,*

ГВУЗ «Приднепровская государственная академия строительства и архитектуры»

В статье рассмотрены перспективы интеграции принципов устойчивого развития в учебные программы, а также направления реформирования дисциплин в соответствии с этими принципами в учебных заведениях, которые готовят специалистов для строительной отрасли по направлениям «гражданское строительство» и «архитектура».

Ключевые слова: устойчивое развитие, зеленая архитектура и конструкции, трансформация учебных программ, дистанционное обучение, городское планирование.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Амошею О. І.

Надійшла до редакції 20.11.2016.

ECONOMIC-FINANCIAL INSTRUMENTS OF ENVIRONMENTAL REGULATION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT THE AGRICULTURE OF UKRAINE UNDER CONDITION OF CHANGING ECONOMY

*A. S. Kobets, Dr. Sc. (Publ. Adm.), Professor, Yu. I. Gritsan, Dr. Sc. (Biol.), Professor,
L. I. Katan, Dr. Sc. (Econ), Professor,
Dnipropetrovsk State Agrarian and Economic University, katanli@mail.ru*

The environmental payments are presented as the financial and economic instruments for environmental regulation of the Ukraine's agricultural sphere in the context of sustainable development. The negative effects of unbalanced system «economy-human-environment» in Ukraine are demonstrated. The ways of improving the tax policy through changing distribution of the environmental payments' proportions are proposed.

Keywords: capital investments, type of environmental activities, tax policy, distribution of environmental payments.

Statement of problem. In a rapidly changing economy with an increase of destructive ecological processes in the agricultural sector, to ensure its sustainable development it is a necessary condition to ensure food security. Thus, the research on economic and financial instruments in the field of agriculture is becoming increasingly relevant to us, since it tackles not only the crucially important topic of efficiency in agriculture, but also various problems of harmonised functioning of its components – economic, social and environmental. The relevance is also emphasised by the special status of agricultural sector in the national economy of Ukraine.

Problems of the cooperation between economy and ecology, the formation of scientific principles of sustainable development of the agricultural branch are reflected in the researches of prominent scientists and economists, such as: V. Vernadsky, B. Danylyshyn, M. Dolishniy, S. Dorohuntsova, G. Ivanitska, L. Melnik, E. Mishenin, V. Palamarchuk, S. Podolynsky, V. Tregobchuk, G. Cherevko et al. The questions concerning funding of conservation, rational usage and reproduction of natural resources in agriculture were explored by O. Balatskiy, V. Borisova, O. Veklych, S. Ilyashenko, O. Kashenko, O. Prokopenko, A. Chupis et al.

Notwithstanding the existing scientific researches it is important to note that there is a necessity for improvement of forms and methods of funding agricultural branch of Ukrainian economy in order to ensure rational

usage of agricultural resources under conditions of sustainable development.

Aim of the paper is to identify areas of improvement of economic – financial instruments of the environmental regulation of Ukrainian agricultural branch in order to form appropriate funding for measures, which reduce an eco-destructive impact on the agricultural environment in changing economy.

Analysis of recent papers. The end of the twentieth century is a period of establishment and development of new relationship between humanity and environment. At the end of the 1960s on the initiative of the famous Italian scientist and manager A. Peccei the group of European and American scientists and entrepreneurs joined the informal organization «Club of Rome» to examine the status and prospects of development model «economy-humanity-environment». According to their calculations humanity moves toward catastrophic prediction, making the worst possible scenario realistic, and big environment problems should be expected in the middle of the 21st century [1].

The signs of future disasters are reduction of the available resources of soil and water, reduction of food production per capita, environmental pollution, emergence of new viral and bacterial diseases, degradation of individual and collective behavior. Some of these indicators, such as: rate of agricultural production in Ukraine and Dnipropetrovsk region per capita in 1990–2015 are shown in Fig. 1.

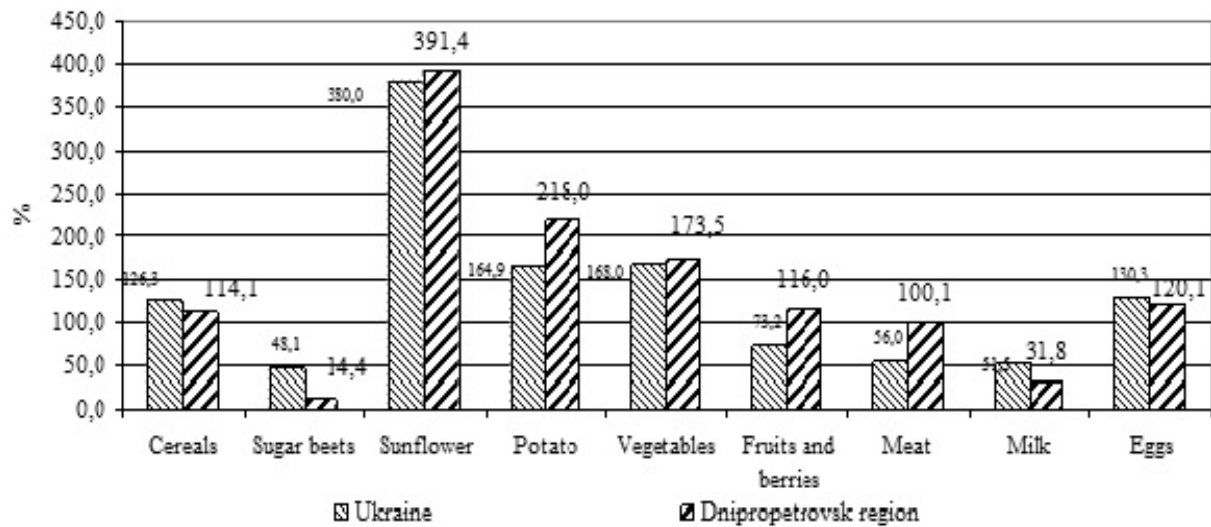

Fig.1. Rate of agricultural production per capita in Ukraine and Dnipropetrovsk region in 1990-2015, where 1990 equals to 100%) (Sources: [2-3] and authors' own design)

From the analysis of data it is obvious that along with an increase there is a reduction of some agricultural products. Thus, in Ukraine during this period, production of sunflower significantly increased by 3.8 times, whereas the other products had insignificant growth of production volumes, such as: the production of vegetables increased by 1.7 times, potato – by 1,6 times, eggs – by 1.3 times, but some of the categories decreased, especially significant drop we can see in livestock category: milk and meat production which decreased almost by 2 times.

A significant increase of sunflower production can be explained by the relative profitability of this culture, as well as the existence of a stable domestic and international demand. If we compare data from Dnepropetrovsk region with the average data for Ukraine during 1990–2015 years, we can see that Dnipropetrovsk region had higher level of per capita output only by sunflower (391.4%), potatoes (218.0%), vegetables (173.5%) and fruits (116%), and worse in other products, especially milk (31.8%) and sugar beet (14.4%). This can partially be explained by the level of specialization area. But in the context of sustainable development this dramatic increase of sunflower production will aggravate eco-destructive effects of agricultural activity, such as: denial of crop rotation and fallow land, narrowing specialization of

agricultural production, providing the benefits for growing the business cultures and displacement fodder crops, expanding the usage of agrochemicals; increasing concentration of land, enlargement of farms, strengthening of regionalization and formation of environmentally harmful agricultural landscapes, where its essential natural elements are eliminated.

Regarding food consumption in Ukraine and Dnipropetrovsk region, the statistical analysis of the data shows us that current situation can be described as threatening for public, because the actual consumption of important kinds of food per capita in both the state and the region are below the level recommended by Nutrition Institute of the Ukrainian Ministry of Health (Table 1).

According to Fig. 1, we can make conclusion about development and trends of agriculture production, and Table 1 provides information about the nutrition habits of average Ukrainian citizen.

The diet of the average Ukrainian citizen in 2015 primarily consists of grains products, potatoes, vegetables, sugar, eggs and oil. These products are consumed according to the recommended amount or even exceed it. Instead, Ukrainians consume less vital meat, milk, fish and berries than recommended – 36.6%, 46.1%, 33.0% and 41.1%, respectively. We can conclude that consumer basket of most

Table 1

Dynamics of food consumption per capita in Ukraine and Dnipropetrovsk region during 1990–2015 years, (kg)*

Name of the product	Rational norm	1990	2010	2015	2015, at%		1990p.	2010p.	2015p.	2015, at %	
					compare to 1990	norms				compare to 1990	norms
Meat and by-products	80	68	52	51,0	75,0	63,8	79	56,5	56,6	71,6	70,8
Milk and dairy products	380	373	214	205,0	55,0	53,9	366,2	178,9	170,6	46,6	44,9
Eggs, pieces.	290	272	260	310,0	114,0	106,9	257	298	326	126,8	112,4
Fish and fish products	20	175	17,5	13,4	7,7	67,0	17,2	14,4	13,7	79,7	68,5
Sugar	38	50	41	39,0	78,0	102,6	47,3	36,3	37,5	79,3	98,7
All types of oil	13	11,6	15	13,7	118,1	105,4	11,5	15,2	13,9	120,9	106,9
Potato	124	131	132	139,0	106,1	112,1	91,3	93,6	106,4	116,5	85,8
Vegetables and melons	161	102	129	163,0	159,8	101,2	110,3	153,7	165	149,6	102,5
Fruits and berries	90	47	44	53,0	112,8	58,9	44,9	57,1	62,4	139,0	69,3
Bread and bakery products	101	141	115	110,0	78,0	108,9	157,9	106,9	105,3	66,7	104,3

* Sources: [2, 3] and authors' own design

Dnipropetrovsk region citizen is smaller, because it includes only grain products, vegetables, oil and eggs, since only these four types of product were consumed in the recommended amounts. Thus, both in Ukraine and in Dnipropetrovsk region for four food groups, the «bread and bakery products», «vegetables», «oil», «eggs» actual consumption exceeded rational norm.

Such excess is evidence of unbalanced nutrition of population, which is trying to satisfy their own needs through the economically affordable plant source foods. Compare to 1990 the situation with rational consumption of these foods has deteriorated. No wonder that with such poor nutritional Ukraine's population is declining [3].

Thus, we can say that Ukraine is already feeling the negative effects of unbalanced system «economy-human-environment».

One the one hand it is a result of eco-destructive factors that occur in agricultural production, and on the other – there is a significant reduction of financial resources, like capital investments, which can be used for funding the conservation of environmental

conservation activity. These are two major factors that threaten further development of agriculture with resource depletion and ecological disaster (Table 2).

In Ukraine during the studied period it was spent UAH6451mm., for the Environmental Protection in 2015, which is UAH3689.5 mm. or 133.6% more than in 2010.

Whereas in the Dnipropetrovsk region with an increase in funding in absolute values by 558.9 mm. UAH, the rate of growth is 58.8%, which reflects lower growth of financial resources in comparison to the state growth rate due to the lack of sufficient additional funding of the environmental activities in the area.

In 2015 investments in the protection of ambient air and climate occupy the biggest share, which is 39.3%, in the structure of investments in conservation and rational usage of natural resources in Ukraine, meanwhile in the Dnipropetrovsk region, there was an increase of the cost for waste management (58.3%) and the protection and rehabilitation of soil, groundwater and surface water (20.7%), this can be explained by the presence of powerful mining companies in the region. It

Table 2

Dynamics of the volume and structure of capital investments in the conservation and rational usage of natural resources by the type of environmental activities in Ukraine and Dnipropetrovsk region*

Index	Ukraine			Changes in 2015 compare to, +, -		Dnipropetrovsk region			Changes in 2015 compare to, +, -	
	1996	2010	2015	1996	2010	1996	2010	2015	1996p.	2010p.
Capital investments, total, mm.UAH.	520,6	2761,5	6451	5930,4	3689,5	170,3	950,9	1509,8	1339,5	558,9
including, %										
– the protection of ambient air and climate	17	41,3	39,3	22,3	–2	13,5	27,5	14,8	1,3	–12,7
– return water purification	52,3	26,5	11,2	–41,1	–15,3	31,3	26,7	6	–25,3	–20,7
– waste management	2,8	17,2	18,4	15,6	1,2	0,1	32,5	58,3	58,2	25,8
– protection and rehabilitation of soil, groundwater and surface water	26,6	11,6	9,9	–16,7	–1,7	3,3	13,3	20,7	17,4	7,4
– reduction of noise and vibration impact	...	0,4	0,6	-	0,2	-	-	0,1	-	-
– conservation of biodiversity and habitat	0,5	0,7	0,2	–0,3	–0,5	0	0	0	0	0
– radiation safety	...	0,1	19,8	-	19,7	...	-	0,1	-	-
– scientific research of nature conservation	...	0,3	0,2	-	–0,1	...	-	-	-	-
– other areas of environmental activity	0,8	1,9	0,4	–0,4	–1,5	51,8	0	0	–51,8	0

* Sources: [2, 3] and authors' own design

should be noted that in the Dnipropetrovsk region these two direction have constant control and attention, as evidence we can see the increase of their share in total capital expenditures for environmental activities (by 25.8 and 7.4 percentage points).

We analyzed structure of capital investment in Dnipropetrovsk region and found out that local economic agents spend major part of their funds to cover the damages and losses, which they caused to the environment. Meanwhile the funds for conservation and scientific researches are formed from the remaining part of their investments. Since the volume of their funding decreased almost to zero, which lead to a slow and weak recovery of farming and soil conservation measures, which could be used for improvement agricultural lands and environmental sustainability.

In our opinion, under conditions of sustainable development it is necessary to encourage agricultural producers: to pay more attention and spend more funds for the economically usage of resources; to rationalize

structure of lands, which they utilize for agricultural production, maintain efficient ratio of arable land, meadows, pastures, perennial plants, maintenance of soil fertility, etc. Suggested activities can be implemented with funds which were mobilized through financial instruments of environmental finance (environmental charges / payments) [4, 5].

After introduction of the Tax Code of Ukraine for fixed agricultural taxpayers, the only kind of environmental charges remains environmental tax (fee for polluting the environment) [5]. The main disadvantage of the current legislation is that the taxpayers pay it regardless of the outcome of their economic activity; hence it does not encourage businesses to invest in the technological trajectory of sustainable development, ecological chain.

During 2000 – 2015 years total environmental fees paid by agricultural enterprises of Dnipropetrovsk region had been increased [3]. In 2015 compared to 2000, it grew by UAH 1,632.0 mm. or by 4.7 times, the highest growth was observed in the sizes of environmental tax proceeds (by UAH 205.3

mm., or by 123 times) and land tax proceeds (by UAH 1174.1 mm., or by 4.6 times), while the fixed agricultural tax proceeds for that period decreased by UAH 0.6 mm. or by 7.2% .

The structure of paid environmental charge took place significant changes: before the global financial crisis of 2008, the largest share was occupied by land fee (71.6% in 2007), but since 2008 the largest share within the environmental charges is held by environmental tax (56.1% in 2015).

Increasing of environmental tax in the composition and structure of environmental fees proceeds confirms that fact of increasing of environmental pollution by agricultural enterprises, that the current system of environmental taxation of agricultural enterprises does not encourage them to rationally use natural resources.

In order to increase financial support of local measures in agro-ecological direction, namely, the protection and rational usage of land, water and mineral resources, conservation of natural reserve fund, instead of proposed distribution proportions of environmental tax: to the state budget allocate 53% of tax proceeds and to the local budget- 47%, including in rural, town and city budgets - 33.5%, the regional budget - 13.5%, we suggest to use following scheme: do not transfer environmental tax to the state budget and therefore make changes the Budget Code of Ukraine with regard to admission environmental tax, namely the village, town and city budgets allocate 70% of environmental tax revenues and 30% – to the regional budget.

We believe this order of environmental tax distribution would increase the financial resources of local budgets and give necessary funds for capital investments in the protection

and rational usage of natural agricultural resources.

In addition, in a rapidly changing economy we must distinguish environmental taxes and economic sanctions for environmental damage. Last used in cases of violation of environmental standards. They should include full compensation for environmental damage and be an instrument of economic penalties for improper usage of natural resources.

Conclusion. The economic – financial instruments, which can make agricultural production environment friendly, reduce eco-destructive impact on agricultural environment and stimulate rational usage of natural resources, should be formed taking into account the imperative of sustainable development through: improving of tax policy that needs to be ecologically oriented, reforming tax laws, namely, the administration of environmental charges and their distribution between the corresponding level.

Literature

1. Peccei A. One hundred pages for the future: reflections of the president of the Club of Rome./ A. Peccei– New York : «Pergamon Press», 1981. – 358 pp.
2. Statistical Yearbook of the Dnipropetrovsk region in 2015 – Dnipropetrovsk, 2016. – 523 p.
3. Statistical Yearbook of Ukraine 2015 / State Statistics Committee of Ukraine, ed. OG Osaulenko. – Kyiv : LLC «August Trade», 2016. – 558 p.
4. Katan L. Areas of management agrifood system of Ukraine: ecological and economic aspects / L. Katan // Bulletin of the National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute», Scientific Papers. Thematic Issue: Technological progress and efficiency of the output-Kharkov : NTU «KPI». – 2010. – № 8. – P. 79–85.
5. Tax Code of Ukraine. – <https://buhgalter911.com/normativnaya-baza/nalogovyikodeks/rozdil-xx-perehidni-1020959.html>

ЕКОНОМІКО-ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЕКОЛОГІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ АГРАРНОЇ СФЕРИ В УМОВАХ МІНЛИВОЇ ЕКОНОМІКИ

*А. С. Кобець, д. н. з держ. упр., професор, Ю. І. Грицан, д. б. н., професор,
Л. І. Катан, д. е. н., професор,*

Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет

У статті розглядаються екологічні платежі як економіко-фінансові інструменти екологічного регулювання діяльності аграрної сфери України в контексті концепції сталого розвитку. Доведено, що Україна відчуває негативні наслідки розбалансованості системи «економіка-людина-довкілля». Запропоновано напрями вдосконалення податкової політики шляхом зміни порядку розмежування екологічних платежів.

Ключові слова: капітальні інвестиції, напрями природоохоронної діяльності, податкова політика, розмежування екологічних платежів.

ЭКОНОМИКО-ФИНАНСОВЫЕ ИНСТРУМЕНТЫ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО
РЕГУЛИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ АГРАРНОЙ СФЕРЫ В УСЛОВИЯХ
НЕСТАБИЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

*А. С. Кобец, д. н. по гос. рег., профессор, Ю. І. Грицан, д. стр. н., профессор,
Л. И. Катан, д. э. н., профессор,
Днепропетровский государственный аграрно-экономический университет*

В статье рассмотрены экологические платежи как финансово-экономические инструменты экологического регулирования деятельности аграрной сферы Украины в контексте концепции устойчивого развития. Доказано существование в Украине отрицательных последствий разбалансированности системы «экономика-человек-окружающая среда». Предложены направления усовершенствования налоговой политики через изменение расщепления экологических платежей.

Ключевые слова: капитальные инвестиции, направления природоохранной деятельности, налоговая политика, расщепление экологических платежей.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Амошею О. І.

Надійшла до редакції 20.11.2016.

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

УДК 330.837

СИЛА ДЕРЖАВИ ЯК ПОКАЗНИК ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОНАННЯ УРЯДОМ СВОЇХ ЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ

*Г. М. Пилипенко, д. е. н., професор, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
pelepenkoYi@mail.ru*

У статті створено концептуальне підґрунтя виокремлення понять «сила держави» та «сфера держави», які дозволяють розмежувати види діяльності уряду, спрямовані, з одного боку, на координацію економічної діяльності, а з іншого – на виконання економічних функцій, пов'язаних з управлінням наданими у розпорядження держави ресурсами. На основі концепції хвилеподібного характеру взаємодії держави та ринку виділено регулюючі функції держави і власне координаційні. У хронологічному вимірі доведено періодичність послаблення та посилення координаційних функцій держави при постійному розширенні регулюючих.

Ключові слова: сила держави, сфера держави, координація економічної діяльності, економічні функції держави, координаційні функції держави, взаємодія держави і ринку.

Постановка проблеми. Останні роки соціально-економічного й політичного розвитку України виокремили у якості пріоритетної проблему побудови інституту ефективною держави. Починаючи з 90-х рр. ХХ ст., періоду, коли уряд взяв курс на створення засад ринкової економіки за неоліберальним сценарієм, в українському суспільстві відбулося масштабне скорочення державного сектора економіки на користь механізмів саморегулювання. Беручи за зразок моделі змішаної економіки, які ефективно функціонують у Західній Європі та США, реформатори намагалися звести до мінімуму державну участь в економіці та надати більшої свободи ринку. Практика показала помилковість подібних заходів: ринкові механізми без створення відповідного інституціонального середовища так і не змогли ефективно регулювати економічну діяльність, а держава виявилась занадто слабкою, щоб вирішувати економічні й політичні проблеми. Все це знову актуалізувало проблему пошуку оптимального співвідношення держави і ринку та вимагало її наукового вирішення.

Досліджуючи дану проблематику, вчені-економісти звернули увагу на той факт, що у різних країнах світу історично склалися доволі різні форми поєднання ринку та держави. Одні національні моделі базуються на переважному впливові ринкових механізмів при мінімальному застосуванні державних регулятивних важелів, у той час як для інших

характерна висока частка державного втручання в економіку. При цьому і моделі з переважанням держави, і моделі з домінуванням ринку могли забезпечувати на практиці майже однакову ефективність у досягненні соціально-економічних цілей розвитку суспільства. Тому відповідь на запитання, якою має бути частка держави в механізмі координації економічної діяльності так і не була остаточно сформована.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що на відміну від більш ранніх досліджень, з другої половини ХХ ст. жодний із напрямів економічної теорії не заперечує необхідності державної присутності в економіці. Різноманітності серед науковців виникають відносно причин та частки, яку мають обіймати ринок і держава у механізмі суспільної координації. З приводу теоретичних положень сучасних магістральних економічних течій стосовно співвідношення держави й ринку досить переконливо висловився Дж. Стігліц – автор найбільш видатної роботи з економіки державного сектора. У вступі до першої частини цього твору вчений пише: «Сьогодні серед американських економістів домінує погляд, згідно з яким обмежене урядове втручання може пом'якшити (але не розв'язати) найскладніші з проблем: уряд повинен брати активну участь у підтриманні повної зайнятості й пом'якшувати найгірші з проявів бідності, але центральну роль в економіці мають відігравати приватні

підприємства. Проте, існує істотне протиріччя: настільки обмеженою або настільки активною повинна бути роль держави в економіці. Деякі економісти, наприклад, Дж. К. Гелбрейт, вважають, що уряд мусить відігравати більш активну роль, у той час, як інші, зокрема, М. Фрідмен та Дж. Стіглер, вважають, що роль уряду має бути незначною. Погляди на цю проблему змінюються залежно від серйозності невдач ринку та ефективної роботи уряду з метою їх подолання» [1, с.29].

Дійсно, сучасна неокласична теорія виходить із здатності ринку до саморегулювання, а тому дає на запитання відносно оптимального співвідношення держави і ринку цілком просту відповідь: якою мірою ринок не справляється з вирішенням економічних проблем, такою самою буде й міра впливу на них держави. Як правило, це її мінімально можлива участь, зумовлена неспроможністю ринку досягти «покращення за Парето».

Вчення Дж. М. Кейнса, який став першим економістом, що вийшов за межі неокласичного розуміння координації економічної діяльності як виключно ринкового процесу і визнав необхідність участі в цьому процесі держави, як не парадоксально, сьогодні вже не надто відрізняється від поглядів на взаємовідносини ринку і держави представників сучасної неокласики. Як відомо, у 30-ті рр. ХХ ст. Дж. М. Кейнс наголошував на необхідності державного втручання в ринковий механізм, виходячи з його нездатності забезпечити в умовах монополізму узгодження економічних інтересів суб'єктів. «Найсуттєвішими вадами економічного устрою, у якому ми живемо, – писав Кейнс, – є його неспроможність забезпечити повну зайнятість, а також відрегулювати довільний і несправедливий розподіл багатства та доходів» [2, с.341]. Як альтернативу вчений пропонував розширення функцій уряду при збереженні основних засад системи вільного ринку.

Дж. М. Кейнс вважав ідеальним таке суспільство, що виникає як амальгама приватного капіталізму і державного соціалізму та втілює, з одного боку, завдання уряду коригувати індивідуальну схильність до споживання й прагнення до інвестування, а з іншого – проводити політику соціального захисту. [3, с.128]. Така система не виключає

«всякого роду компроміси й способи співробітництва держави з приватною ініціативою. Однак, поза цим (*регулюванням схильностей до споживання й інвестування – курсив мій*) немає очевидних причин для системи державного соціалізму, яка б охопила більшу частину економічного життя» [2, с.346]. Як випливає з вищевикладеного, створена Кейнсом модель поєднання ринкової координації з державним регулюванням економіки, незважаючи на застосований ученим макроекономічний підхід до інших економічних явищ, базувалась все ж таки на теоретичних засадах неокласики. Спочатку сам Кейнс, а потім і його послідовники – творці неокласичного синтезу Дж. Хікс, П. Самуельсон і Д. Патінкін – акцентували увагу на тому, що державне втручання в механізм ринкової координації необхідно застосовувати тільки під час кризових станів економіки. Коли ж вона виходить на стадію економічного зростання, заходи державної економічної політики втрачають свою доцільність. В умовах стабільного розвитку на повну силу починають діяти ринкові регулятори.

Теоретики посткейнсіанства вважають, що оскільки економічну політику проводить держава й вона ж забезпечує примусові заходи до виконання контрактних зобов'язань, то механізм ринкової координації доповнюється державним регулюванням. Головна функція держави полягає зовсім не в усуненні негативних екстерналій і не в боротьбі з монополізмом, – вважають представники посткейнсіанства, – а в тому, що вона примушує до виконання контрактних зобов'язань, тобто забезпечує їх інфорсмент... Без такої діяльності ставиться під загрозу саме існування ринку, оскільки втрачається довіра до контрактів і більшість суб'єктів будуть уникати їх укладання» [4, с. 15–16]. Таким чином, кейнсіанці як прихильники державного інтервенціоналізму, не створили, однак, альтернативної до неокласики позиції – держава в їхніх теоретичних побудовах так і залишилася не економічною силою, що втручається в ринковий механізм з метою регулювання циклічного розвитку та забезпечення й захисту контрактів.

На відміну від неокласики і кейнсіанства інституціональна теорія досліджує державу не тільки як регулятора «фіаско» рин-

ку, але й говорить про її власні «провали». Прагнення держави допомогти ринку у вирішенні економічних проблем далеко не завжди досягає мети: із збільшенням масштабів державного сектора в ньому починає формуватись власна внутрішня логіка прийняття рішень – бюрократизм, лобізм, корупція. Представники теорії суспільного вибору, досліджуючи ці проблеми, переконливо доводять, що урядова діяльність такого роду завдає суспільству не меншої шкоди, ніж ринкова недосконалість.

Таким чином, економісти не встановлюють абсолютних меж для ринку та держави. Співвідношення між ними розглядається як плинне й таке, що змінюється залежно від ефективності роботи останніх. Наприклад, М. Фрідмен у свій час стверджував: «Наші принципи не дають жорстких рецептів відносно того, у яких межах доцільно використовувати уряд для спільного виконання завдань, які важко або неможливо виконати за рахунок строгого добровільного обміну, тобто за допомогою ринку. У кожному випадку, коли пропонують удатися до урядового втручання, слід скласти балансову відомість і записами переваги й недоліки такого кроку» [5, с. 29]. Як уявляється, постанова питання у такому контексті не вирішує проблеми визначення критерію розмежування часток держави і ринку у механізмі суспільної координації.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні методологічного підходу щодо визначення оптимального співвідношення між ринком і державою в національній економіці.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна економічна наука, пов'язуючи ринок із саморегулюванням, а державу – із свідомою організацією, пояснює суть цих механізмів у вигляді сил, що діють в одній площині; а конкретніше, більше ринку означає послаблення ролі свідомого управління і, навпаки, зростання масштабів державного втручання в економічні процеси – це підриєв основ саморегулювання. Іншими словами, некомпенсоване посилення однієї із складових механізму координації відбувається, головним чином, за рахунок послаблення іншої.

Домінування описаного підходу до ана-

лізу співвідношення ринку й держави знайшло своє відображення і в існуючих на сьогодні спробах економістів з'ясувати характер взаємодії цих механізмів у динаміці. В економічній літературі останнім часом навіть набула популярності концепція хвилеподібного характеру формування співвідношення державного й ринкового впливу, у якій досить чітко відображено посилення ролі однієї складової механізму регуляції за рахунок відносного зменшення іншої. Наприклад, С. Серьогіна вказує на подібну закономірність, відзначаючи, що «... у ході історичного розвитку економічної системи відбувається чергове посилення двох суперечливих форм організації економічних процесів – ринкового механізму і державного регулювання економіки [6, с. 192]. У найбільш узагальненому вигляді графічну інтерпретацію подібних уявлень подано на рис. 1.

Незважаючи на те, що ці графіки демонструють взаємозв'язок між державним і ринковим регулюванням у перехідних економічних системах, аналогічні процеси дослідники виявляють також у відносно стійких економічних системах [206].

Так, на рис. 1,а) крива відображає загальну картину хвилеподібного взаємозв'язку держави й ринку, а рис. 1,б) демонструє їх частку. Оскільки ринкові й державні регулятори доповнюють один одного, то сума їхніх часток завжди буде дорівнювати одиниці. Звідси графік 2 із графіка 1 рис. 1,б) будують шляхом переміщення вздовж осі ординат початку хвилеподібної кривої, а потім цю криву дзеркально відображають уздовж пунктирної прямої x_6 . Хвилеподібна крива як на графіку 1, так і на графіку 2, буде перебувати в зоні, обмеженій двома паралельними прямими – паралелями 0 і 1, не перетинаючись з ними і не торкаючись їх. На рис. 1,а) обидві хвилеподібні криві не обмежені, тому що відображають абсолютні значення ринкових і державних регуляторів.

Як бачимо, вищевикладена концепція досить схематично розкриває механізм взаємодії держави й ринку, хоча з погляду логіки в ній відшукується певне раціональне зерно – держава дійсно відігравала далеко не однакову роль у регулюванні економічних процесів на різних історичних етапах економічного розвитку. Достатньо порівняти в хронологіч-

ному вимірі економічну політику тільки двох американських президентів – Ф. Рузвельта у 30-ті рр. XX ст. і Р. Рейгана у 70-ті рр. – і

вищенаведена думка отримає своє логічне підтвердження.

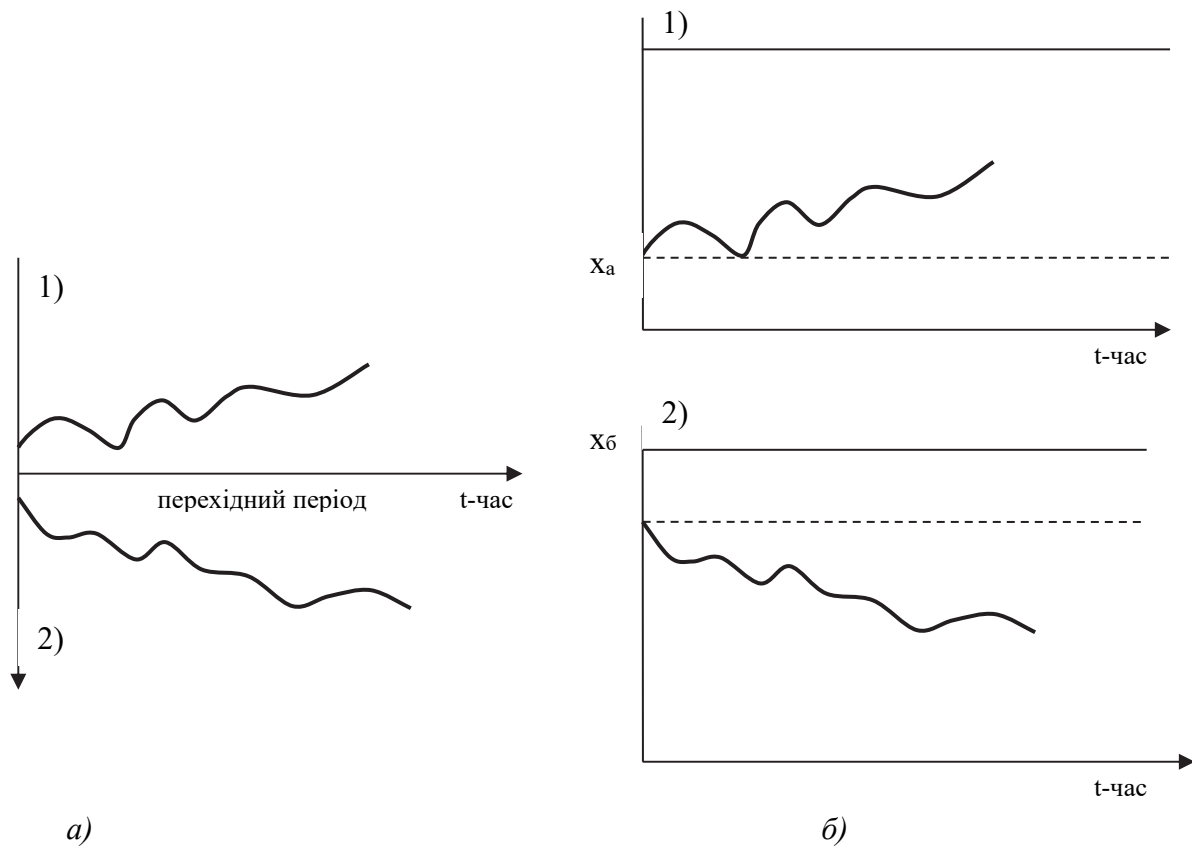

Рис. 1. Хвилеподібний характер взаємозв'язку державного регулювання і ринкового саморегулювання [7, с. 11].

Як відомо, адміністрація Ф. Рузвельта всіма доступними засобами сприяла утвердженню досить значного державного впливу на перебіг економічних процесів, у той час як консерватор Р. Рейган домагався його відчутного звуження. Якщо ж звернутися до кількісних методик оцінки державної участі в економіці (встановлення частки податків або державних видатків у ВВП, оцінки кількісного значення виконання державою економічних функцій, визначення збиткового податкового тягаря, оцінки державного боргу, визначення частки державних службовців у зайнятості тощо), то починаючи з 1913 р. вони демонструють постійне збільшення частки держави у регулюванні економіки. Виявляється явна суперечність між показниками, отриманими у ході кількісного оцінювання частки держави в економіці і результатами логіко-історичного аналізу. Чому так відбувається?

Глибокий аналіз теоретичних джерел, в

яких розглядаються проблеми державного управління з погляду соціології, політології та соціальної філософії, а також робота з даними міжнародних статистичних баз, дозволили дійти висновку про різний зміст, який вкладають сьогодні представники окремих напрямів соціальної науки у поняття держава. До речі, у свій час Ф. фон Хайек звертав увагу на термінологічну плутанину, яка виникла внаслідок неправильного перекладу ряду наукових робіт фундаментального характеру різними мовами. «Англійською, – пише вчений, – можна і тривалий час було прийнято обговорювати ці (спонтанний і організований – курсив мій) порядки через проведення різниці між «суспільством» (society) і урядом (government). Доки мова йде про одну країну, при обговоренні цих проблем немає потреби використовувати метафізично навантажений термін «державна» (state). За останні сто років, головним чином під впливом континентальних і гегельянських ідей,

значного поширення набула практика говорити про «державу» (переважно з великої букви) в тих випадках, де точніше й доцільніше було б говорити про «уряд». Виконує дії або проводить політику завжди організація, яка називається урядом. Зовсім не сприяє ясності, коли термін «державу» вживається там, де достатньо було б використати термін «уряд». І нарешті вже цілковита плутанина виникає тоді, коли, бажаючи порівняти стихійний порядок і організацію, суспільству протиставляють не «уряд», а «державу» [8, с.66].

Саме така термінологічна невизначеність характерна як для вітчизняної, так і російської економічної науки. За усталеною традицією, переклад західної економічної літератури українською та російською мовами здійснювався на основі використання єдиного терміна – «державу» й ігнорування його мовних відтінків, які вказують на різну сферу застосування даного поняття. Відтак, у середовищі вітчизняної науки не розрізняються терміни, що відображають різні аспекти економічної діяльності уряду.

Загально визнаним і зрозумілим явищем сучасності є те, що урядові функції реалізуються у двох напрямках. По-перше, це виконання необхідних з огляду на суспільні цілі економічних функцій (згідно з неокласичною версією – виправлення «фіаско» ринку) і, по-друге, це примус до виконання правил ринкової діяльності (за інституціональною теорією – дотримання правил гри, встановлення економічного порядку). Проте в середовищі економістів між цими двома функціями уряду чітка різниця не проводиться, хоча вона є бажаною. У нашому ж дослідженні виявляється досить важливим розуміння відмінностей між функцією уряду, яку він реалізує через примус до виконання правил, тим самим створюючи умови для функціонування ринку, і функцією, коли він тільки керує ресурсами, наданими йому в розпорядження. З цих причин надалі будемо використовувати різні функціонально зумовлені терміни, а не єдиний «державу».

У зв'язку з цим, продовжуючи соціологічну традицію М. Вебера, який запропонував для визначення суті держави (state) використовувати термін «сила держави», вважаємо за необхідне вживати його як поняття, що

відображає діяльність уряду в частині примусу до виконання правил. М. Вебер у своїй теорії організацій визначає державу як «людську спільноту, що претендує на монополію законного використання фізичної сили всередині певної території» [9]. М. Вебер у своєму розумінні сили держави веде мову про монополію на насильство, в основі якої – військова могутність, ресурси поліції та судової системи, а також ідеологія як засіб забезпечення легітимності права на таке насильство.

Застосовуючи дане поняття до економічної діяльності уряду, будемо мати на увазі здатність держави координувати економічні дії, тобто здійснювати примус до виконання правил гри. Термін «сила держави» в нашому розумінні буде означати, по-перше, здатність створювати закони і забезпечувати їх виконання. По-друге, збирати податки, на основі чого уряд взагалі зможе виконувати свої економічні функції й проводити економічну політику. По-третє, встановлювати між економічними агентами межі свободи й необхідності. По-четверте, через ідеологічні важелі формувати економічну свідомість нації. Оскільки всі ці функції пов'язані з політичною владою, то термін «сила держави» будемо використовувати ще й у розумінні влади, тобто здатності здійснювати контроль над економічними ресурсами в межах національної економіки.

Для вивчення діяльності уряду, спрямованої на виконання економічних функцій, пов'язаних з управлінням наданими у розпорядження держави ресурсами, будуть використовуватися терміни «масштаб, або сфера державної участі в економіці». Відтак, у дослідженні процесів координації економічної діяльності необхідно вести мову про силу держави, а в аналізі процесів регулювання економіки – про сферу держави. Здійснивши такі попередні уточнення, повернімося до проблеми хвилеподібного характеру взаємодії держави та ринку, виокремивши у цьому процесі регулюючі функції держави і власне координаційні.

З метою з'ясування причин постійного зростання масштабів державного втручання в економіку й послаблення ринкового саморегулювання, про що свідчать результати застосування методик кількісного оцінювання

державної участі в економіці, пропонуємо провести якісний аналіз описаних процесів. Для цього беремо до уваги факти економічної історії та дані про зміни співвідношення державних і ринкових регуляторів у хронологічному вимірі.

Зауважимо, що на цьому етапі дослідження ми ще не будемо оперувати кількісними параметрами, які можуть свідчити про силу держави у різні періоди її розвитку. Згідно з європейськими та американськими науковими традиціями не прийнято в економічних дослідженнях теоретичного характеру використовувати будь-які кількісні характеристики сили держави. Наприклад, у вже згаданій нами фундаментальній роботі Дж. Стігліца не трапляється жодної цифри, яка б свідчила про те, якою мірою необхідно використовувати державний примус. Учений обговорює цю проблему, застосовуючи поняття активності держави або її пасивності. «Вважалося, – пише Дж. Стігліц, – що для най-

повнішого задоволення суспільних потреб необхідно мати сильний уряд, тому меркантилісти відстоювали необхідність активних дій уряду для розвитку промисловості й торгівлі...» і под. [1, с. 92–93]. Аналогічна термінологія і стиль викладу матеріалу при дослідженні сили держави характерні також для інших науковців.

Підтримуючи дану традицію, аналізуємо з урахуванням даних економічної історії активність держави у хронологічному вимірі. Для цього виокремлюємо періоди, які були переломними в економічному розвитку суспільства, оскільки знаменували становлення та еволюцію ринкової економіки й затвердження різних способів впливу на неї держави. Для зручності зводимо виконану періодизацію в табл. 1, отримуючи при цьому в узагальненому вигляді різні варіанти співвідношень ринку й держави, які мали місце протягом певних історичних періодів в економіці ряду країн.

Таблиця 1

Співвідношення ринку й держави у хронологічному вимірі

Хронологічний період	Функції держави	Державна активність
XV–XVIII століття	– регулювання зовнішньої торгівлі – підтримка національних виробників експортної продукції	Значна. Координація базується на силі держави, традиціях і моралі
XIX –до першої світової війни	– регулювання конкуренції – регулювання цін – проведення соціальної політики – створення правових основ функціонування ринку	Незначна. Координація базується на ринкових і неформальних механізмах
Перша світова війна–50-ті роки XX століття	– регулювання цін і доходів – державні закупівлі – встановлення правил перерозподілу продукції	Значна. Перевага державної координації на фоні звуження ринкової
50-ті – 80-ті роки XX століття	– соціальна політика – антициклічне регулювання	Незначна. Перевага ринкової координації на фоні звуження державної
90-ті роки XX століття – по наші часи	– формування «правил гри» – регулювання конкуренції – контроль над грошовим обігом і зовнішньоекономічною діяльністю – соціальна політика – надання суспільних благ – регулювання зовнішніх ефектів і асиметричних ринків – стабілізаційна політика	Значна. Координація здійснюється за рахунок примусових законодавчих і виконавчих заходів державної влади в поєднанні з ринковою координацією

Як свідчать дані таблиці, перший період (XV–XVIII ст.) не відзначався відчутним зростанням участі держави в механізмі економічної координації, яка тоді здійснювалась

переважно за рахунок традицій і моралі. Цей період був пов'язаний із процесами первісного нагромадження капіталу та формування самого інституту ринку як ще однієї із мож-

ливих форм координації людської активності. Як відомо, до цього історичного моменту функції держави окреслювалися тільки підтриманням правопорядку і безпеки громадян, для чого з населення стягувалися необхідні податки. Саме вони й слугували тією граничною зоною, у якій перетиналися політична й економічна сфери суспільства.

Отже в XV–XVIII століттях масштаб державної участі в економіці був практично мінімальним. Разом з тим, як свідчать історичні факти, у даний період саме «регулююча рука» держави досить жорстко формувала необхідні передумови для функціонування ринку, створюючи, з одного боку, інститути й організації, а з іншого, примушуючи суб'єктів до виконання встановлених правил. Як відомо, уряди провідних країн підтримували свій національний капітал у боротьбі з іноземними конкурентами за ринки збуту, чим, власне, сприяли активізації зовнішньої торгівлі й розвитку своїх внутрішніх ринків. Ця підтримка здійснювалась більшою мірою за рахунок застосування політичних засобів, які реалізовувались завдяки необмеженій владі монарха.

Найбільш відомим прикладом політичного впливу держави на економічний розвиток є Навігаційний акт – англійський закон, спрямований проти Голландії, яка досягла на той період значних економічних успіхів за рахунок проведення посередницьких торгових операцій. Згідно з цим законом товари із Азії, Африки й Америки могли ввозитися до Англії тільки на англійських суднах, а із європейських країн – на суднах тільки тих держав, у яких ці товари були вироблені. Це сприяло формуванню морської могутності Англії та реалізації прагнень англійського підприємництва до захоплення колоній. За таких умов держава також не залишалася осторонь. Достатньо згадати військові експедиції Кромвеля до Ірландії (1649–1652) та Голландії (1652–1654) з метою досягнення панівного становища Англії у світовій торгівлі, а також війну в союзі з Францією проти Іспанії (1655), після закінчення якої англійський капітал зміг прийти на Ямаїку і в Середземномор'я, підписання в 1654 р. договору з Португалією, за яким англійським судновласникам було надано право на весь обсяг торгівлі з цією країною та її колоніями тощо.

До подібних актів «розчищення» національним виробникам шляху на зовнішній ринок політичними засобами можна також віднести наполеонівську континентальну блокаду та війни французького імператора, які, врешті-решт, стали для Росії Петра I «вікном у Європу». Усі перелічені події об'єктивно були викликані необхідністю пошуків джерел сировини й ринків збуту. Разом з тим необхідно відзначити, що паралельно із зовнішньоекономічними протекціоністськими заходами держава запроваджувала цілий ряд законодавчих актів, спрямованих на становлення й розвиток внутрішнього ринку.

Його формування практично всіма країнами відбувалось через систему митного протекціонізму, а просування місцевої продукції на світові ринки – за рахунок експортних важелів. Так, хлібні закони, що діяли в Англії з XV по XIX ст., встановлювали високі митні збори на імпорт пшениці, ячменю та інших сільськогосподарських продуктів при одночасному застосуванні у ряді випадків низьких ставок експортного мита на зерно. Ці заходи сприяли зростанню цін на внутрішньому ринку й розширенню зовнішньоторговельних операцій.

Швидкий розвиток мануфактурного виробництва Франції, а далі поглиблення місткості внутрішнього ринку країни, також пов'язується із активним державним втручанням у спонтанні процеси. Як свідчить історія, саме завдяки економічній політиці Ж. Б. Кольбера, у межах якої підприємцям-виробникам експортних товарів надавалися суттєві державні субсидії, відбувається поживлення економічної кон'юнктури і вихід на зовнішні ринки французького капіталу. Щодо історичного досвіду Російської імперії, то в ній взагалі розвиток промисловості був справою державною, а не приватною. У більшості випадків великі мануфактури виникали виключно зусиллями царя, а не підприємців. Більше того, для них створювалися сприятливі умови: надавалися дешеві або безвідсоткові кредити, випуск продукції часто забезпечувався державними замовленнями, а збут – вигідними митними умовами.

Розглянуті вище факти свідчать про значне посилення державного впливу на економічні процеси, реалізація якого відбува-

лась виключним чином в політичному полі. Поряд з цим розширення внутрішніх ринків і зовнішньоторговельних операцій у XV–XVI ст. супроводжувалось створенням інститутів, пов'язаних із правом. Саме в цей період виникають такі важливі для розвитку торгівлі явища, як страхові процеси, векселі, судові фрахти, договори з продажу, угоди про партнерство, патенти, арбітраж. Показовим у цьому відношенні є «Закон про патенти» (Англія, 1623), який виключав конкуренцію і встановлював монополію на використання винаходу, яка знімалась тільки через 14 років, а надалі передбачалась виплата премії винахіднику.

Створюючи засади ринкової економіки політичним і правовим шляхом держава змінювала економічне середовище, сприяючи поступовій модифікації звичних способів поведінки й створенню нових структур, які цю поведінку спрямовували в загальноновизнане русло. Прикладом таких процесів можуть слугувати нові економічні об'єднання, які базувались вже не на родинних, а на чисто ділових відносинах. Серед компаній, які почали функціонувати вже не на об'єднанні окремих осіб, а були наслідком злиття капіталів, особливого впливу набули Ост-Індська компанія (1600) і Англійський банк (1694). До речі, основною функцією цього банку вже був не випуск банкнот, а надання торгово-промислового кредиту.

Іншою ринковою структурою, виникнення якої також є результатом розширення торгівлі, стала товарна біржа. Як відомо, у XVI ст. обсяг товарної маси настільки збільшився, що при здійсненні оптових трансакцій огляд усього обсягу продукції, яка підлягала продажу, став досить складною справою. Таким чином поступово перейшли до огляду тільки зразків товарів у спеціально відведених для здійснення таких операцій місцях – товарних біржах. У їхніх межах купці отримали можливість укладати торгові угоди при відсутності наявного товару, а це передбачало вміння обслуговувати подібні операції, а також формування інститутів, які гарантували б дотримання цих угод.

З огляду на описані вище факти, розвиток ринкових інститутів відбувався як під впливом державного протекціонізму, так і еволюційним шляхом, коли неформальні

правила з розширенням сфери своєї дії набували форми формальних, тобто поступово закріплювалися в законах, статутах та в інших документах. Але в цей період саме держава забезпечувала захист прав власності й виконання контрактів, підтримувала створення правових форм, що відповідають потребам економічного розвитку. Як зазначає К. Поланьї, «дорога до вільного ринку була відкритою і залишалась відкритою тільки завдяки величезному зростанню інтервенціоністських заходів, організованих і контрольованих центром» [10, с.157].

Другий період (XIX ст. – до Першої світової війни 1914 р.) відображає відчутне зниження державного впливу на економічні процеси, послаблення монархічно-владної сили держави у плані здійснення примусу до виконання правил. Починаючи з буржуазно-демократичних революцій у Нідерландах, Англії та Франції, відкривається нова епоха, пов'язана із переходом до політики «laissez faire». Практично у всіх індустріальних країнах відбувається становлення представницького уряду і панування закону. Саме в цей період держава починає існувати самостійно поряд з громадянським суспільством, сформованим зусиллями сильної та автономної аристократії, підприємців та їхніх союзів, купців, професійні організації робітників, об'єднання ремісників і селян. Створився новий тип держави, яка базується вже на демократичних принципах.

На фоні політичних зрушень даного періоду відбуваються прогресивні зміни і в економічній сфері. Вони пов'язані із усуненням тих інститутів, що перешкоджали розвитку господарського життя. У сільському господарстві – це феодално-кріпосницькі відносини; у промисловості – виключні привілеї на виробництво й торгівлю всередині країни; у зовнішній торгівлі – заборони на ввезення і вивезення товарів, а також монополія окремих торговельних компаній та обмеження на іноземне судноплавство. Виробникам надається право самим обирати сферу застосування капіталу й збувати товари в будь-який час і за будь-якою ціною.

Поступове знищення всіх перелічених обмежень сприяє розвитку свободи особистості й економічної свободи у всій широті прояву її форм – свободи підприємництва й

збуту, свободи торгівлі, свободи договору, свободи переміщення й вибору занять. Усе це значно розширило сферу ринкового регулювання й послабило здатність державної влади впливати на перебіг економічних процесів.

Разом з тим, слід звернути особливу увагу на те, що в таких умовах значно розширюються економічні функції держави. Якщо в XV–XVIII ст. вона лише «нічний сторож», то зараз – організація, що забезпечує ефективне функціонування ринкового механізму й гармонізацію інтересів членів суспільства. Так, практично у всіх індустріальних країнах до традиційних функцій держави додається регулювання конкуренції (в Англії і Франції – це здебільшого заборона діяльності ремісничих корпорацій, зняття виключних монопольних привілеїв, показовим прикладом чого є відміна в 1846 р. англійських «Хлібних законів», у США – заборона об'єднань, які обмежували свободу конкуренції (Закон Шермана 1890 р.), у Німеччині – відміна цехової системи і встановлення свободи промислів згідно з Промисловим статутом 1869 р. (набув чинності імперського закону в 1871 р.), у Росії – створення 1910 р. урядової комісії з обмеження монополій.

Якщо раніше держава регулювала тільки трудові відносини, то у 80–90-х рр. XIX ст. урядами багатьох індустріальних країн приймаються прогресивні трудові закони соціальної спрямованості, що обмежують застосування дитячої праці, встановлюють тривалість робочого дня, вводять страхування на випадок безробіття та з пенсійного забезпечення по старості. Першою країною, у якій уряд почав виконувати соціальну функцію, була Німеччина (наприклад, «соціальні закони» Бісмарка 1881–1889 рр.). Надалі подібні функції стали традиційними і для інших країн. Для прикладу досить згадати Англію, де спостерігалось значне розширення урядових соціальних функцій. Починаючи з прийняття Закону про пенсії по старості 1908 р., англійський уряд вживає систематичних заходів з упровадження соціальної допомоги, а саме: вводить субсидії та виплати у зв'язку з хворобою робітникам, їхнє безоплатне лікування. У 1891 р. в цій країні вводиться безкоштовна початкова освіта, а закон 1902 р. зробив доступною для широких верств на-

селення й середню освіту. Загалом з 1870 по 1895 рр. витрати англійського уряду на народну освіту зросли аж у 7 разів [11, с.41].

Разом з цим спостерігається вплив держави на процеси ціноутворення, що можна сприймати як зародження нових функцій та елементів її економічної політики. Тарифи на послуги державних залізничних шляхів, пошти, телеграфу, державні монопольні ціни на акцизні товари, продаж продовольства із державних запасів у неврожайні роки, митна політика й непряме оподаткування – ось далеко не повний перелік державних заходів у сфері регулювання ціноутворення кінця XVIII – початку XX ст. Як випливає із проведеного аналізу, у цей період відбувається значне послаблення впливу держави на прийняття економічних рішень, що супроводжується одночасним розширенням її економічних функцій.

Третій період (з Першої світової війни 1914 р. до 80-х рр. XX ст.) став переломним в історії процесу державного втручання в економіку. Перша світова війна, депресія, що розпочалася вслід за нею, а потім і Друга світова війна сприяли посиленню ступеня впливу держави на економічну сферу при одночасному розширенні її функцій. Останні зазнали змін як за обсягом, так і за складністю виконуваних завдань.

В умовах воєнного часу встановлюються елементи урядового контролю над виробництвом, держава підпорядковує своїй волі діяльність приватного підприємництва. Промислові організації мілітаризуються, управління переходить в руки військової бюрократії та чиновників, а промисловці стають простими радниками при військовому командуванні. Створюються спеціальні органи регулювання промислового виробництва, зокрема, військового. Прикладом таких структур є Державний апарат управління промисловістю та Військове управління (Німеччина), Військово-промислова рада й комітети державного регулювання господарства (США).

У цей період остаточно утверджується економічна функція держави, спрямована на регулювання цін. Вона реалізується як через адміністративні важелі (встановлення граничних цін, жорсткий розподіл продуктів за пайовою системою тощо), так і непрямі методи. Прикладом може бути встановлення дотацій

на окремі види товарів, зокрема, на хліб, що ввозиться із за кордону, організація державних закупівель продуктів і державних замовлень.

З одного боку, держава виступає в ролі найбільшого покупця, що здійснює заготівлю значної кількості товарів першої необхідності, а з іншого – вона є продавцем заготовлених товарів, який диктує ринку свої ціни. Планомірна організація централізованих закупівель і постачання виявилась в руках держави могутнім засобом влади над ринком. Нові організаційні форми державного управління набули грандіозних масштабів: держава примусово формувала на основі діючих підприємницьких структур військово-акціонерні товариства, встановлювала ціни, контролювала вивезення продукції, обмежувала доходи підприємців, нормувала виробничі запаси, встановлювала правила розподілу готової продукції, вирішувала робітничі питання. По суті, вона взяла на себе майже всі функції підприємця, залишаючи йому тільки право на отримання прибутку.

Ситуація під час та після Другої світової війни ще більше посилила тенденцію до зростання державного впливу. Логіка воєнної економіки об'єктивно вимагає збільшення масштабів централізації та регламентації, а повоєнний період завжди потребує концентрації зусиль на відбудові зруйнованого господарства. У 40–50-ті роки ХХ ст. усі без винятку країни Європи і США довели частку державних витрат у середньому до 30 % від ВВП і значно розширили сферу застосування адміністративних важелів управління.

Ще однією важливою особливістю даного історичного періоду було те, що між двома світовими війнами державне регулювання економіки вперше розширилось і набуло принципово нових форм у мирний час. Цьому сприяла небувала глибина кризових потрясінь 1929–1933 рр. У цей період переосмислюється сама ідея саморегульованої ринкової економіки. Дж. М. Кейнсом теоретично доводиться неспроможність ринку в умовах монополізму встановлювати рівновагу, що потребує втручання політичних інститутів, найбільш дієвим з яких вважається держава. Практичні кроки Ф. Рузвельта в США та нацистського уряду в Німеччині демонструють на практиці, що шляхом збіль-

шення державних видатків можна стимулювати попит, розширювати зайнятість і сприяти зростанню прибутковості підприємницького сектора. З цих часів ідеї державного регулювання й планування економіки стають панівними, а держава отримує ідейне обґрунтування легітимності своєї участі в перебігу економічних процесів.

Повоєнний розвиток у більшості європейських країн і США відбувається за високої активності держави. Майже всюди формується масштабний державний сектор, швидко збільшується частка національного доходу, який перерозподіляється через бюджетну систему (до 50 % ВВП майже у всіх розвинутих країнах) та йде, в основному, на соціальні потреби.

Четвертий період (з 80-х рр. ХХ ст. по наші часи) пов'язаний із суттєвим обмеженням соціальних та економічних функцій держави й посиленням впливу ринкових сил на економіку. Консервативні партії, які прийшли до влади в більшості розвинутих країн у 80-ті рр., застосували ряд цілеспрямованих заходів з перебудови системи взаємовідносин між державою та приватним сектором, унаслідок чого змінилось як співвідношення між державним і ринковим регулюванням, так і механізм самого державного впливу.

Як зазначає І. Осадча, «ці зміни в стратегії державного втручання в економіку були викликані новим етапом розгортання НТР, інтернаціоналізацією капіталістичних господарських відносин, а також кардинальними зрушеннями в соціальній структурі суспільства... Не менш вагому роль відіграло і наростання протиріч, викликане екстенсивним розростанням державного бюрократичного апарату й прямих форм його втручання в економіку» [12, с.80].

Головними проблемами регулювання у 80-ті рр. вважались, по-перше, зосередження надмірної влади в руках держави, яка за допомогою громіздкої бюрократії здійснювала жорстке регулювання економіки, і, по-друге, невиправдано велика влада профспілок. Лідери останніх часто керувалися особистими інтересами і погрожували великим підприємцям перманентними страйками.

Нові пріоритети економічного регулювання передбачали, що конкуренція, ринок, а

також індикативне планування набувають значного поширення при збереженні провідної ролі держави у забезпеченні стратегічних умов розвитку й конкурентоспроможності. Розпочався процес приватизації, модернізації організаційних структур і методів управління, які були спрямовані на підвищення дієвості цінового механізму, дерегулювання фінансової системи.

Економічні функції держави змінилися: відбувся поступовий відхід від використання державних витрат як інструмента регулювання економічного циклу на користь довгострокового стимулювання економічного зростання за рахунок зменшення податкового тягаря. Зазнали суттєвого скорочення соціальні програми, було скасовано ряд законодавчих актів, що обмежували гнучкість ринків праці. Унаслідок цього склалася нова модель, де основою соціального захисту є сама ринкова економіка, яка розвивається ефективно й доповнюється тільки необхідними заходами з боку держави у плані створення конкурентних умов її функціонування.

Історія консервативних реформ відобразила процес відчутного звуження обсягу функцій держави, які вона виконувала напередодні зміни соціал-демократичних урядів на консервативні. Однак, якщо звернутися до статистичних даних, що відображають участь держави в економіці (див. напр. [13]) то ми не помітимо в даних про жодну із внесених у вибірку країн відчутного кількісного зменшення частки державних витрат у ВВП. Цей показник демонструє у виділених нами третьому і четвертому історичних періодах досить чітко виражений ефект храповика, коли з настанням воєнних або кризових ситуацій державні витрати різко збільшувались, однак після стабілізації економіки та її входження в традиційний режим функціонування вони не поверталися до попереднього рівня. Даний висновок уперше було зроблено в кількох зарубіжних дослідженнях, які базувались на порівнянні міжнародних даних про зростання урядових витрат [14]. На рис. 2 подано схему утворення ефекту храповика [15, с.122].

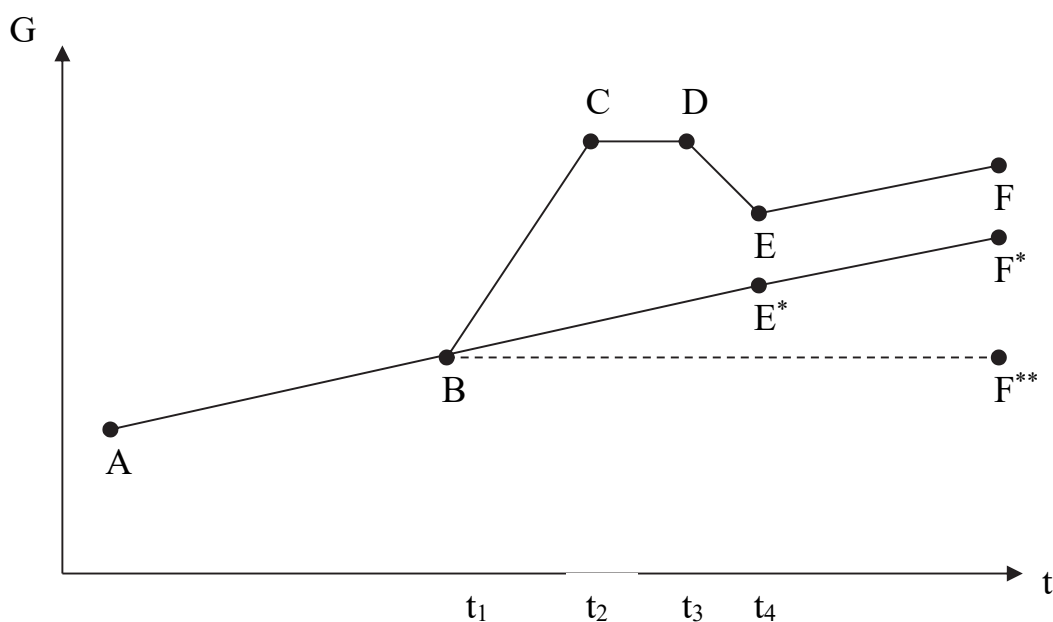

Рис. 2. Схематичне зображення ефекту храповика

Як бачимо, щоразу з настанням надзвичайних подій мали місце п'ять стадій зміни державних витрат: I – до кризовий нормальний стан (відрізок АВ); II – розширення (відрізок ВС); III – зрілість (відрізок CD); IV – стиснення (відрізок DE) і V – післякризовий нормальний стан (відрізок EF).

Отже, на початку кризи відбувається

різке зростання державних витрат, а в процесі запровадження державою регулюючих заходів спостерігається адаптація до нових умов (зрілість), а після стабілізації державні витрати починають скорочуватись, прагнучи повернутися до свого попереднього рівня. Проте в реальних умовах цього не відбувається – точка E на графіку знаходиться вище

гіпотетичної точки E^* , яка відображає стан державних витрат у разі збереження докризових темпів їхнього зростання. Після завершення кризи й відновлення нормального стану темпи зростання витрат залишаються досить високими, так що будь-яка точка F буде певний час (скоріш за все до настання нової кризи) знаходитися вище гіпотетично відповідній їй точці F^{**} .

Модель ефекту храповика демонструє, що консервативний курс на лібералізацію аж ніяк не означав поразки держави, адже вона об'єктивно мала бути активною, щоб створювати умови для ефективного функціонування ринку. У цей період через взаємодію та боротьбу політичних й економічних інтересів держави, корпорацій, профспілок та інших громадських організацій відбувався тільки перегляд її функцій, поділ сфер впливу між державним і приватним секторами економіки.

Сама ж держава зосереджує у своїх руках небувалу владу над прийняттям економічних рішень, яка базується на примусовій законодавчій і виконавчій тактиці. Лідери неолібералізму навіть вказують на принципову неможливість проведення ліберальних реформ в умовах демократії. Остання вважається розкішшю, можливою тільки за умови відносного багатства суспільства та наявності стійкого середнього класу, який виконує функцію гаранта політичної стабільності. Вони однозначно висловлюються за державне правління через законодавчі рішення та умови жорсткої виконавчої влади, виступають проти демократичного або парламентського прийняття рішень. «Неоліберали скоріше б віддали владу експертам та еліті суспільства, ніж демократії», – констатує Харві [15, с.93]. Як своєрідне пророцтво звучать у цьому контексті слова К. Поланьї, який ще задовго до практичного формування деяких країнах неоліберальних моделей стверджував, що «неможливо створити суспільство, де не було б ні влади, ні примусу, ні застосування сили. Єдиним способом реалізації ліберальної утопії залишається виключно застосування влади, сили, авторитаризму. Ліберальна або неоліберальна модель приречена на те, щоб бути роздавленою авторитаризмом або відвертим фашизмом» [10, с. 256–258]. Отже, протягом описаного нами

періоду відбувається посилення державного впливу на економічну діяльність на фоні змін структурного характеру в системі державних функцій.

Враховуючи у своєму аналізі факти реальності, доходимо висновку, що ті класичні функції, які держава виконувала наприкінці XIX – початку XX ст., повністю збереглися і в наші часи. Захист прав власності, забезпечення свободи підприємництва, законності й правопорядку в господарській сфері, регулювання монополізму, контроль над грошовим обігом і зовнішньоекономічною діяльністю, регулювання взаємовідносин між працею та капіталом, гарантування економічної безпеки країни, – усе це й у сучасних умовах формує досить вагомий сегмент державних функцій. Звичайно, форми, методи й механізми їх виконання зазнали певної модифікації, однак їх класичний набір залишився без змін.

Із розвитком суспільства функції держави тільки розширювалися – з'явилися нові напрями у соціальних функціях (зменшення невинуватості диференціації у доходах, соціальне партнерство, забезпечення стабільності в суспільстві тощо), структурувалися такі функції, як фінансування освіти, формування і підтримка фундаментальної науки, створення спеціальних зон для розробки сучасних технологій, проведення промислової політики, вирішення екологічних питань. Отже, теза про послаблення ринкових і посилення державних впливів на економіку не підтверджується даними реальної практики: насправді має місце виключне розширення тільки сфери державної участі в економіці.

Таким чином, узагальнюючи вищевикладене, можна говорити про існування чітко виражених у хронології економічного розвитку чотирьох періодів посилення або послаблення державного впливу на економічні процеси, причому такого, що не залежав від функцій регулювання, які виконувала держава в економіці. Дані, отримані нами в ході дослідження, не підтвердили тезу про постійне зростання державного впливу на економічні процеси, а виявили тільки тенденцію до постійного розширення державних функцій. Разом з цим, на основі історичних фактів було встановлено існування різних співвідношень ринкових і державних важелів впливу на економічну діяльність суб'єктів, які

встановлювались у кожний конкретний момент еволюції найбільш розвинутих в економічному відношенні країн світу.

Однак, якщо розглядати сили впливовості ринку й держави на економічну діяльність суб'єктів, то тут виявляються досить різні комбінації векторів державної та ринкової координації. При цьому аналіз виділених нами етапів взаємодії держави і ринку в історичній ретроспективі, проведений з огляду на механізми координації окремих економічних систем, виявив, що на фоні кількісного зростання показників державної участі в економіці у кожній конкретній національній моделі регулювання сила впливу держави й ринку ніколи не була достеменно визначеною. Навіть досить ліберальні національні моделі, де регулюючий вплив держави в плані виконання необхідних функцій регулювання було зведено до необхідного мінімуму, мали місце значні періоди посилення її ролі як координатора економічних процесів. І, навпаки, жорстко контрольовані державною владою економічні системи «допускали» у свій механізм регулювання ринкову стихію. І в першому, і в другому випадках економічна система тільки вигравала.

Висновки. Отже, як показано нами, держава й ринок ніколи не виступали силами, що діють в одній площині. Посилення впливовості ринку на досягнення координації економічних процесів не означало послаблення ролі свідомого управління в досягненні упорядкованості системи і навпаки. Виходячи із поданої доказової бази, стає зрозумілим ще й те, що дійсний вплив держави на економіку далеко не завжди можна оцінити за формальними показниками. Оперуючи цифрами, що характеризують масштаб або сферу державного впливу, ми неминуче залишаємо поза увагою безліч змінних, поєднання яких визначає саму можливість успішної реалізації державних функцій – силу держави проводити економічну політику.

Дійсно, коли взяти таку країну, як Японія, то в ній державні видатки по відношенню до ВВП порівняно з рядом європейських країн і США виявляються значно меншими. У той же час, сильний вплив цієї держави на економіку, хоча й за правилами досить специфічними і характерними виключно для японців, – загальновизнаний у світі факт. Те

саме можна сказати і про США, в яких існує система обмеженого державного управління, що базується на досить звуженій сфері державної активності. Всередині цієї сфери структура американської держави жорстка: вона має на різних рівнях – федеральному, штатів, місцевому – цілий спектр силових структур, що забезпечують виконання законів від правил дорожнього руху до ринкових угод. При цьому і японська, і американська моделі відзначаються високими показниками економічного й соціального розвитку, що являють собою прямий наслідок координаційного ефекту.

Тому, на нашу думку, при дослідженні співвідношення ринку і держави необхідно оперувати не тільки кількісними параметрами оцінювання державної участі в економіці, які вказують на сферу її впливу, окреслену функціями з регулювання економічної діяльності. Важливим є також визначення факторів, що сприяють або не сприяють зростанню можливостей інститутів ринку й держави впливати на прийняття економічних рішень і, тим самим, забезпечувати координацію. Як справедливо зазначає Р. Хігс, «Щоб зрозуміти зростання Великого Уряду, необхідно вивчити причини, які привели до розширення повноважень держави. Ні податки, ні державні видатки, ні зайнятість не виявляють суті Великого Уряду. Вони – лише його результат. Джерело видатків – державна влада... Сутність – у масштабах повноважень, спрямованих на прийняття економічних рішень. Якщо немає повноважень – немає ні податків, ні витрат. Важлива влада над розміщенням ресурсів. Кількісні показники, надаючи певну інформацію, не досить близько співвідносяться, а іноді й зовсім ніяк не співвідносяться з глибинною сутністю держави, тобто з її правом на здійснення примусу» [16, с.73]. Практично аналогічний висновок робить і Ф. Фукуяма, виділяючи в окремий параметр дослідження механізмів координації категорію «сила держави». Учений стверджує, що цілком «...ясно, чим відрізняється сфера державного впливу, яка передбачає, що на державу покладаються певні функції та цілі, і сила державної влади або її здатність планувати й проводити політичні курси та забезпечувати дотримання законів чесно й відкрито» [17, с.21].

Для виокремлення й кількісного виміру частки держави у механізмі координації національної економіки недостатньо застосовувати відомі неокласичні методики, які зводяться до встановлення частки податків або державних видатків у ВВП, оцінки кількісного значення виконання державою економічних функцій, визначення збиткового податкового тягаря, оцінка державного боргу, визначення частки державних службовців у зайнятості тощо. Ці методики спрямовані на оцінювання кількісних параметрів сфери державного впливу, окресленої функціями з регулювання економіки. Для визначення частки держави у механізмі координації слід вимірювати не масштаб економічних функцій держави, а її силу, тобто той вплив, який вона реалізує щодо примусу суб'єктів економічної діяльності до виконання правил, тобто забезпечення господарського порядку.

Це знаходить свій прояв у здатності уряду створювати закони й забезпечувати їх дію; мобілізувати податки й ефективно їх використовувати з метою реалізації державних економічних функцій і завдань економічної політики; забезпечувати ефективно поєднання принципів економічної свободи й необхідності адміністративного впливу на діяльність економічних агентів; впливати на процес формування економічної свідомості нації; здійснювати владний контроль над економічними ресурсами в межах національної економіки. Саме ці параметри характеризують результативність й ефективність виконання державою покладених на неї функцій і, водночас, відображають її здатність прозоро та якісно втілювати в життя власну економічну політику.

З огляду на ефективність держави в українському суспільстві слід зазначити, що вона є занадто слабкою, щоб реалізовувати покладені на неї економічні функції. Тому, незважаючи на сам факт значного масштабу втручання держави в економічні процеси, реформи слід спрямовувати на підвищення її сили. Як вважається, тільки завдяки такій політиці можна досягти високого координаційного ефекту в суспільстві.

Література.

1. Стігліц Дж. Економіка державного сектора: пер. з англ. А. Олійника, Р. Скільського / Дж. Стігліц. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
2. Кейнс Дж. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. Кейнс. – М. : Гелиос, 2002. – 352 с.
3. Keynes J. M. Democracy and Efficiency New Statesman and Nation / J. M. Keynes. – L., 1939. – 146 p.
4. Розмаинский И. В. К формированию посткейнсианской теории государства / И. В. Розмаинский // Terra economicus. – 2010. – Т. 8. – № 1. – С. 13–26.
5. Фридман М. Капитализм и свобода (отрывки из книги) / М. Фридман // Экономика и организация промышленного производства. – 1991. – № 7(205). – С. 16–30.
6. Серегина С. Роль государства в экономике. Синергетический поход / С. Серегина. – М. : Дело и сервис, 2002. – 288 с.
7. Павлов К. В. Волнообразность переходных процессов в экономике / К. В. Павлов // Общественные науки и современность. – 1998. – № 1. – С. 5–12.
8. Хайек Ф. Право, законодательство и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Ф. Хайек. – М. : ИРИСЭН. – 2006. – 644 с.
9. Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie / M. Weber // Johannes Winkelmann. – 1985. – № 4. – 231 p.
10. Великая трансформация К. Поланьи: прошлое, настоящее, будущее / под общ. ред. О. И. Ананьина. – М. : ГУ ВШЭ, 2006. – 406 с.
11. Экономическая история мира. Т. 3. Европа / под ред. М. В. Конотопова. – 2-е изд. – М. : Дашков и К, 2008. – 352 с.
12. Осадчая И. Государство в постиндустриальной экономике и социал-демократия / И. Осадчая // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 7. – С. 79–88.
13. World Economic Outlook. Regional Economic Outlook: Asia and Pacific. – May, 2009. – p.102 [Электронный ресурс] World Economic and Financial Surveys. – Режим доступа: [www/ URL: http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2009/apd/eng/areo0509.htm](http://www.imf.org/external/pubs/ft/reo/2009/apd/eng/areo0509.htm). – 24.12.2009. – Загол. з екрана.
14. Brenner R. Labyrinths of Prosperity Economic, Follies, Democratic Remedies / R. Brenner. – N. Y : Ann Arbor, 1994. – 234 p.
15. Хиггс Р. Кризис и Левиафан: поворотные моменты роста американского правительства / Роберт Хиггс. – М. : Ирисэн; Мысль, 2010. – 500 с.
16. Харви Д. Краткая история неолиберализма. Краткое прочтение: пер. с англ. Н. С. Брагиной / Д. Харви. – М. : Поколение, 2007. – 288 с.
17. Фукуяма Ф. Сильное государство: управление и мировой порядок в XXI веке / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ Москва; Хранитель, 2007. – 220 с.

СИЛА ГОСУДАРСТВА КАК ПОКАЗАТЕЛЬ ОЦЕНИВАНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВЫПОЛНЕНИЯ ПРАВИТЕЛЬСТВОМ СВОИХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФУНКЦИЙ

А. Н. Пилипенко, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье создано концептуальное основание выделения понятий «сила государства» и «сфера государства», которые позволяют разграничить виды деятельности правительства, нацеленные, с одной стороны, на координацию экономической деятельности, а с другой – на выполнение экономических функций, связанных с управлением предоставленными в распоряжение государства ресурсами. На основе концепции волнообразного характера взаимодействия государства и рынка выделены регулирующие функции государства и собственно координационные. В хронологическом измерении доказана периодичность ослабления и усиления координационных функций государства при постоянном расширении регулирующих.

Ключевые слова: сила государства, сфера государства, координация экономической деятельности, экономические функции государства, координационные функции государства, взаимодействие государства и рынка.

FORCE OF STATE AS AN INDICATOR OF ESTIMATING THE EFFECTIVENESS OF GOVERNMENTAL PERFORMANCE OF ITS ECONOMIC FUNCTIONS

H. M. Pylypenko, D.E., Prof., SHEI «National Mining University»

The conceptual basis of identifying the definitions «force of state» and «sphere of government» is created, which makes it possible to separate the kinds of governmental activities that are aimed at the economic activity coordination, on the one hand, and at the execution of the economic functions connected with governing the recourses given to government, on the other hand. On the basis of the wave-like concept of the government-market interaction, the regulating and coordinating functions of the state are identified. The regularity of attenuation and intensification of the coordinating functions of the government in conditions of constant expansion of the regulating functions is proved in a chronological dimension.

Keywords: force of state, sphere of government, economic activity coordination, economic functions of government, coordination functions of government, state and market interaction.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задосю А. О.

Надійшла до редакції 27.05.2016.

УДК 364.48

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВИ

Н. М. Деева, д. е. н., професор, Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, dn_n@ukr.net

Окреслено особливості виконання державою своїх соціальних функцій в умовах розбудови соціально-економічної моделі розвитку. Особливу увагу приділено структурній подвійності соціальної функції держави. Через спеціальні індикатори оцінено економічну активність і рівень підтримки незахищених верств населення в Україні, а також узагальнено спроби влади щодо регуляторного забезпечення соціального призначення держави за роки незалежності. Визначено умови досягнення державою соціальних цілей за рахунок перегляду теоретико-методологічної бази бюджетного процесу.

Ключові слова: соціальна функція держави, реалізація соціальної функції держави, соціальна держава, індикатори економічної активності держави, особливості соціальної політики в Україні, теоретико-методологічна база бюджетного процесу.

Постановка проблеми. Перед людством, яке вступило у ХХІ ст., стоїть складне завдання досягнення такого типу розвит-

ку, вихідною і кінцевою метою якого б, безперечно, стала людина з усіма її різноманітними потребами. Йдеться про нову спробу

повернення людям віри в можливість визначення й реалізації несуперечливої системи цілей, яка забезпечує досягнення соціальної справедливості. Інститутом, здатним забезпечити життя суспільства як цілісного організму, є держава. Проте розкриття соціальної специфіки держави вченими і практиками виявилось справою непростого і набуло не лише форми її різного тлумачення, але й навіть несприйняття в силу наявності зростання суперечності політичних, правових й та економічних поглядів на проблему її створення й функціонування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За часів незалежності України наукові пошуки у сфері проблем побудови соціальної держави виявилися чи не найбільш масштабними. До таких пошуків належать опрацювання теоретико-методологічних питань соціалізації економіки, механізму забезпечення соціальної орієнтації в ринковій економіці, обґрунтування соціальної політики, особливостей надання суспільних послуг тощо.

Особливо виділяються в цьому контексті напрацювання які стосуються виокремлення соціальної функції держави в якості самостійної, а в деякій мірі й інтегративної функції, що викладені в роботах В. Хари та В. Новікова [1], В. Городяненка [2], В. Гришкіна [3], В. Котюка [4], та ін. В останні роки наукова думка була спрямована на визначення ролі і складових соціальної функції держави [5], дослідження джерел реалізації соціальної функції держави [6], встановлення соціального призначення права [7], аналізу сучасних моделей реалізації соціальних функцій у демократичних країнах [8].

Однак, не дивлячись на активізацію науковців у дослідженні проблеми виконання державою власного соціального призначення, залишається прогалина в обґрунтуванні механізму реалізації соціальної функції за принципово нового конструкту її складових. За тією теоретичною і практичною базою, яка існує на сьогодні щодо створення і функціонування соціальної держави, остання є соціальною системою, що повністю гарантує громадянам різного соціально-економічного статусу споживання матеріальних і духовних благ у межах прожитко-

вого мінімуму, а також створення стабільних умов нарощування життєвого рівня населення шляхом самореалізації особистісного потенціалу в умовах прийнятого механізму господарювання. У прагненні виконати своє соціальне призначення держава має оптимально поєднати у своїх діях якості суб'єкта і інституту його забезпечення. Проте їх суміщення та поступове розширення соціальної функції держави в межах єдиного суспільного простору і є тим самим «тонким місцем», яке й визначає деструкції в соціальному поступі суспільства.

Формулювання мети статті. Метою статті є визначення умов досягнення державою соціальних цілей за рахунок перегляду теоретико-методологічної бази бюджетного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Реалізація інституту соціальної держави передбачає відповідальність суспільства за умови існування кожного громадянина, і, водночас, кожен громадянин має бути відповідальним за формування власного добробуту. З цього визначення випливає принципова методологічна позиція щодо змісту і структуризації соціальної політики, яка реалізує себе в широкому і рамковому варіантах.

Широкий контекст соціальної політики в національному просторі передбачає перехід від «патерналізму» до високої активності членів суспільства в формуванні власного добробуту, а звужений контекст є пасивним та пов'язаним зі створенням і реалізацією економічної бази підтримки державою тих, хто ще або вже неспроможний до самозабезпечення в обмеженому спектрі потреб. Коли йдеться про активізацію працездатних членів суспільства, то вибудовується логічний ланцюжок у руслі наслідку активності, за яким слідує підвищення обсягів виробництва та прибутковості суб'єктів господарювання, що автоматично сприяє збільшенню заробітної плати найманих працівників та обсягу відрахувань на соціальні потреби в суспільному масштабі. Завдяки зростанню заробітної плати працюючі за наймом отримують не тільки фінансову можливість до самозабезпечення, але й беруть на себе відповідальність за підтримання життєдіяльності членів сімей, розванта-

жуючи соціальну систему від сплати допомог по безробіттю, соціальних допомог тощо.

Таке розуміння соціальної політики потребує оцінки за певними індикаторами практики приведення її змісту у відповідність до умов соціалізованого ринку. Дотримуючись логіки відтворення реалій фор-

мування й реалізації соціальної політики впродовж 1990–2014 рр. у контексті активності і соціальної підтримки населення, обґрунтованим є для їх оцінювання задіяння таких показників як темпи росту ВВП, середньомісячної заробітної плати і зміни питомої ваги соціальних трансфертів у доходах населення (рис.1).

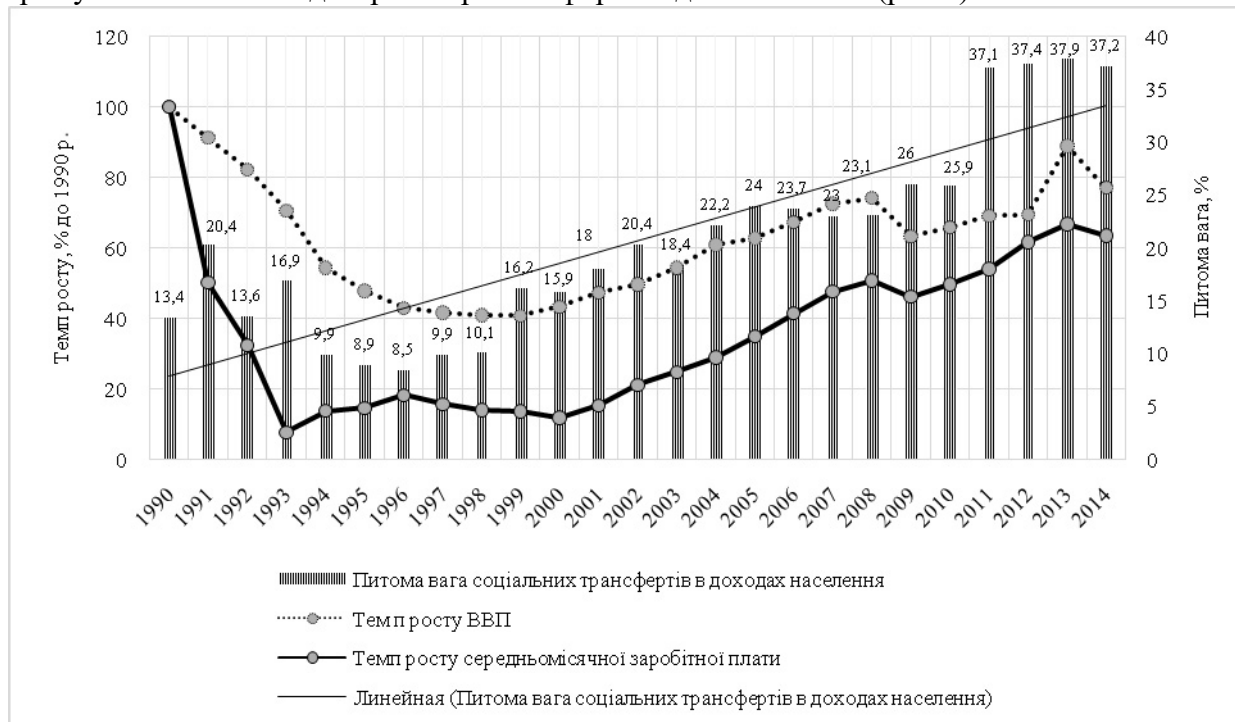

Рис.1. Динаміка показників, що відтворюють економічну активність і підтримку державою життєздатності населення у 1990–2014 рр.

Джерело: складено і розраховано за даними Державної служби статистики України.

Керуючись динамікою ВВП і середньомісячної заробітної плати, які за двадцятичотирирічний період так і не наблизилися до значень 1990 р. і склали відповідно до них тільки 77,1 % і 63,6 %, можна констатувати послаблення уваги держави до питань мотивації, а слідом і результативності праці. Внаслідок цього та з ряду інших причин, пов'язаних з питаннями зайнятості, населення не змогло досягти необхідної економічної самостійності. Воно не тільки не набуло, а й втратило добробутні позиції, а також багато в чому потребувало підтримки держави, про що засвідчує зростання питомої ваги соціальних трансфертів у доходах населення. Безумовно, достатня частина соціальних трансфертів утримує пенсійні виплати та стипендії. Але в їх складі вагома і до того ж динамічна частка припадає на соціальні допомоги, які за своєю сутністю спрямовані на пом'якшення негараздів бід-

ності і слугують проявом погіршення соціальної структури населення. Згідно з розрахунками, питома вага соціальних допомог у складі доходів населення складала у 2014 р. понад 21,3 % і перевищувала аналогічний показник 1990 р. на 8,2 в.п. [9, с. 407; 10, с.372]. Вагомість цієї зростаючої частки підкреслює факт зменшення на початок 2015 р. кількості пенсіонерів та зменшення кількості бюджетних місць у навчальних закладах.

У цій констатації поєднано кілька принципових моментів. Перш за все, важливо звернути увагу на те, що державне регулювання системи соціального захисту та соціального забезпечення населення (різні види соціальних допомог, субсидій, пільг населенню) набуло пріоритетності над питаннями удосконалення системи оплати праці і приведення її у відповідність до ринкових змін в економіці. В результаті дві базові системи людського розвитку – оплата праці

і соціальний захист населення – змінювалися за різними напрямками. Особливо значущим у цьому аспекті є розростання системи соціального захисту та соціального забезпечення населення відповідними законодавчими актами, зокрема з питання збільшення мережі і контингенту отримувачів соціальної державної допомоги та обсягів соціальних видатків державного і місцевих бюджетів. На противагу системі соціального захисту та соціального забезпечення населення законодавча й нормотворча діяльність держави щодо умов оплати праці найманих працівників повільно «розвалювалася» і фактично була перенесена до другорядних заходів.

У кінцевому підсумку процедури захисту трудових прав громадян перетворилися в довготривалу незримую арену боротьби працюючого населення, що відстоює соціальні права, і роботодавців, які вже давно створили свою «модель трудових відносин» у національному просторі, в якій ними лобюються, в основному, питання зменшення розмірів податків та зборів на оплату праці та на отриманий прибуток від їх господарської діяльності. Та й сам Трудовий кодекс України для бізнесу став вже не таким важливим. Більш того, треба чесно визнати, що в нинішніх умовах правового нігілізму, який став звичним явищем, на мою думку, довго не працюватиме будь-який навіть досконалий Трудовий кодекс. Для бізнесу важливішими стали ті державні заходи, які зосереджені на змінах податкового і бюджетного законодавства на його користь. Тому на відміну від проекту Трудового кодексу України, який роками знаходиться на різних рівнях і стадіях обговорення, прийняті у 2010 р. чергові Податковий кодекс України і Бюджетний кодекс України уже мають десятки затверджених Верховною Радою змін з питань, які прямо або опосередковано створюють преференції бізнесу, а не найманому працівнику. Як тут не згадати народне прислів'я, за яким «ніщо так не годує, як не вирішена проблема».

Відомий критик соціалістичної ідеології Фрідріх Август фон Хайек у свій час зазначив: «Можна стверджувати, що з позицій правозаконності практика застосування правила без винятків є певною мірою більш

важливою, ніж зміст самого правила....ми можемо їздити і по лівій, і по правій стороні дороги, це не має значення, суттєво тільки те, що ми все це робимо однаково. Дане правило дозволяє нам передбачати поведінку інших людей. А це можливо, якщо всі виконують його, беззаперечно, навіть у тих випадках, коли воно може здатися несправедливим» (розрядка автора) [11].

У контексті регуляторного забезпечення владою соціального призначення держави необхідно підкреслити, що за роки незалежності України програмні документи щодо основних напрямів соціальної політики з прямим наголосом на пріоритетні державні аспекти затверджувалися указами Президента України двічі, а саме у 1997 р. на 1997–2000 рр. [12] і у 2000 р. – на період до 2004 р. [13].

Для визначеності у проблемах забезпечення соціальності на теренах України за роки незалежності було здійснено кілька спроб створити та затвердити на законодавчому рівні «Концепцію сталого розвитку країни» [14]. Не дивлячись на безрезультативність цих спроб, нова парадигма розвитку суспільства (sustainable development) поступово витісняє державні стратегічні програми щодо формування, виконання і контролю соціальної політики до ряду державних завдань сталого розвитку.

Однопорядкова з приведеною концепцією методологічна платформа щодо соціальних аспектів розвитку закладена і в реформи, передбачені «Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020»» (далі – Стратегія) [15]. У контексті Стратегії передбачено декілька векторів суспільного поступу, за якими передбачається досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі, а також забезпечення гарантій у тому, що кожен громадянин, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, матиме доступ до високоякісної освіти, системи охорони здоров'я та інших послуг у державному та приватному секторах. Навряд чи можна не погодитися з виокремленими перспективами. Проте, якщо перейти від абстрактного сприйняття цільових віх до

конкретного, то слід врахувати необхідність зміни акцентів щодо суб'єктів реалізації Стратегії, а саме набуття територіальними громадами права самостійного вирішення питань місцевого значення, свого добробуту і водночас відповідальності за розвиток всієї країни.

Конструктивною основою вирішення цього надскладного питання соціального, політичного й економічного розвитку є радикальні зміни у здатності влади до виконання соціальної функції. В їх порозумінні є сенс керуватися логікою Е. Ласло, за якою «...всі говорять про життєздатність, але не всі розуміють, що саме поставлено на карту. Напрошується неминучий висновок: ...ми повинні змінитися. Побоююсь, що питання вже йде не про те, чи слід нам змінюватися, а про те, як швидко і наскільки якісно ми змінимося...» [16].

Зрозуміло, що «змінитися» повинна не тільки влада. Змінитися повинні всі суб'єкти економіки, а саме держава, суспільство, бізнес та громадяни, обов'язково враховуючи, що ці процеси взаємозалежні. Крім того, давно відомо, що вибір суспільством шляхів і методів досягнення забезпечення соціальної спрямованості розвитку не є вільним, так як при всьому безперечному домінуванні економічної сфери тенденція до економізації ставить на чергу денну і активізує протилежну їй тенденцію, а саме посилення соціальної компоненти суспільного життя. Одночасно посилення як однієї, так і іншої компоненти має відбуватися не в умовах зростання суперечності між ними, а на підґрунті органічного поєднання і співіснування. Більше того, прояв і пом'якшення суперечностей відображають цільову діяльність великих мас людей і окремої людини як потужного внутрішнього двигуна суспільного прогресу.

Один із провідних вітчизняних учених Анатолій Гальчинський наголошує, що «Новим у розвитку суспільства є подолання економічного детермінізму (економіка – основа, решта – надбудовні складові)... Йдеться, знову-таки, про особливо значуще – про домінантність в економічному процесі логіки соціальних перетворень... Відповідно, між економічними та соціальними (в широкому контексті) факторами субординація

змінюється на користь останніх.» [17].

Для окреслення орієнтирів першочергових змін у цьому контексті автором було проведено ряд оцінок, у тому числі інституціонального забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів економіки за соціальну динаміку і їх участі у розвитку потенціалу соціалізації, які показали наступне.

По-перше. Динаміка обсягів доходів та видатків Зведеного бюджету України та отриманого фінансового результату від звичайної діяльності до оподаткування суб'єктами господарювання, яка приведена на рис. 2, показує, що доходи Зведеного бюджету України у 2008–2014 рр. забезпечувалися не бізнесом, а суб'єктом, відносно якого він мав нести повноцінну соціальну відповідальність.

По-друге. Порівняльний аналіз змін обсягів основних видів податків і зборів за період двох реформ бюджетного і податкового законодавства, презентованих на рис.3, підтверджує високий рівень впливу інтересів бізнесу на формування податкової політики держави. Так, за період, який аналізується, відбувалося постійне зменшення частки обсягів податку на прибуток суб'єктів господарювання, рентної плати, зборів на паливно-енергетичні ресурси та доходів від операцій з капіталом у загальному обсязі доходів ЗБУ. Водночас, випереджувальними темпами зростали обсяги тих податків, які зменшують реальні власні доходи населення, особливо найманих працівників. Ми маємо на увазі податки та збір на доходи фізичних осіб, внутрішні податки на товари і послуги (податок на додану вартість, акцизний податок з вироблених в Україні товарів тощо).

По-третє. Такий стан виконання соціальної функції в державі призвів до непомірного її перевантаження концентрацією нарівні центральних органів влади всіх механізмів і можливостей щодо забезпечення добробуту населення, з практичним відстороненням останнього від вирішення проблем позитивної динаміки власного життя за рахунок власної праці. Адже саме податки на заробітну плату та податок на прибуток, як продукт зайнятого населення, є основними джерелами наповнення місцевих бюджетів і, в значній мірі, державного бюджету.

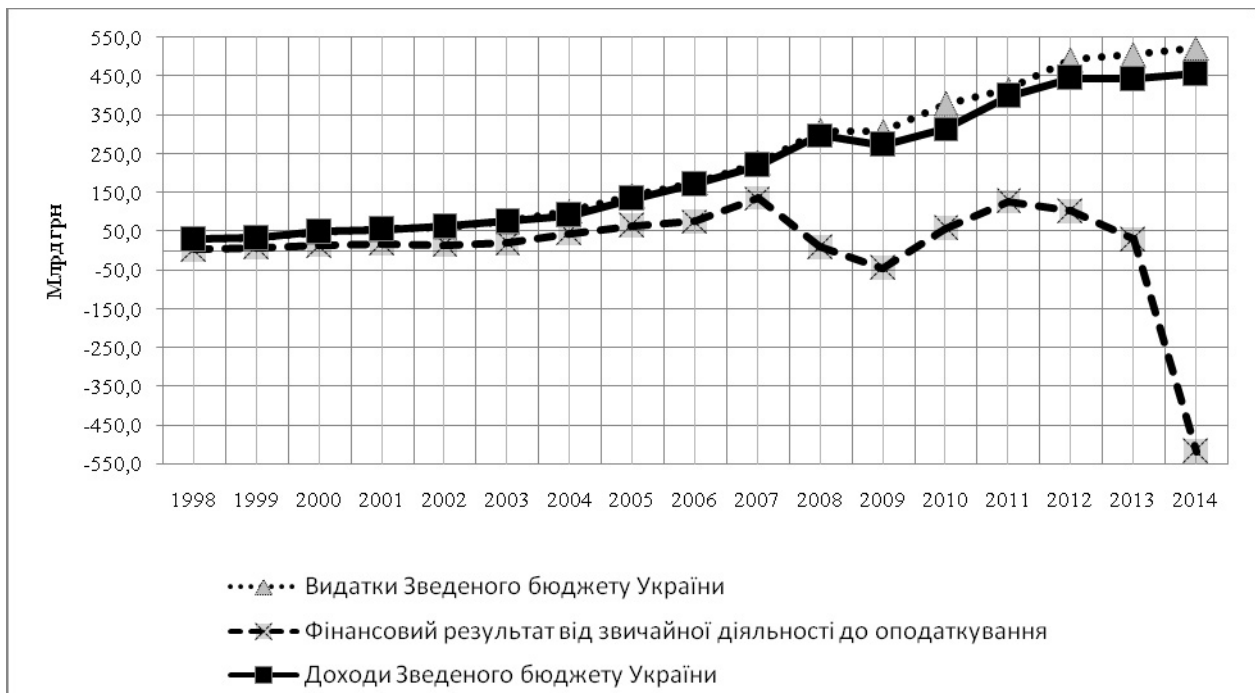

Рис.2. Динаміка виконання бізнесом базових основ соціальної відповідальності за результатами господарювання в 1998–2014 роках.

Джерело: Складено за даними статистичних збірників «Бюджет України» за 1998–2014 рр.

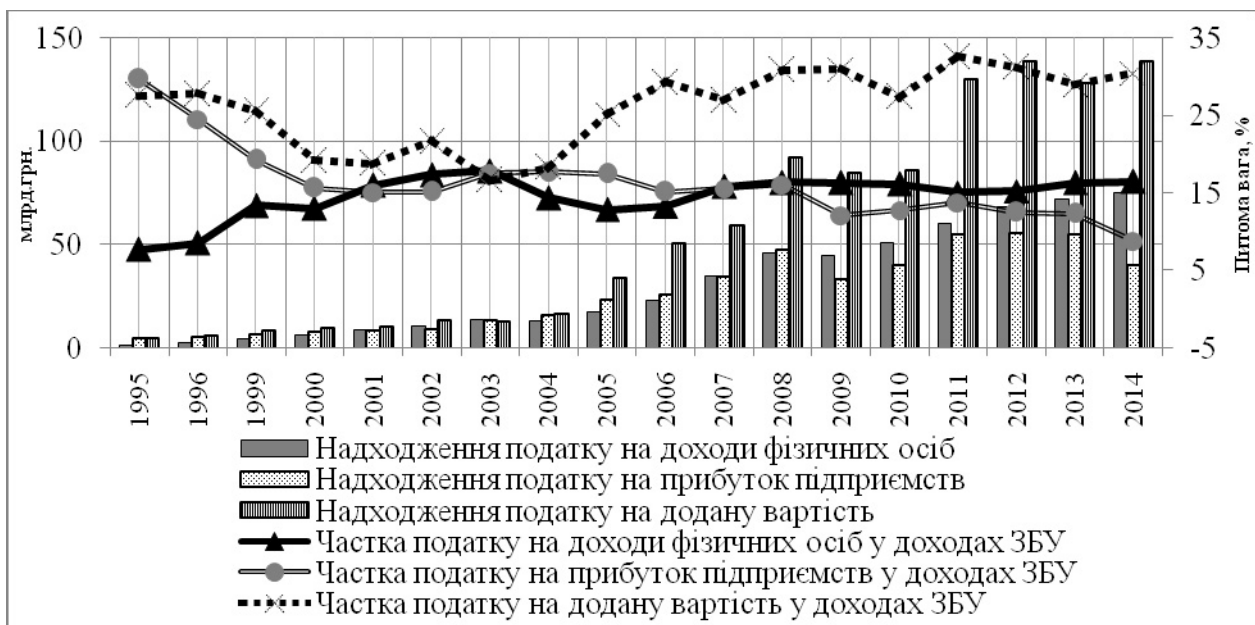

Рис.3. Динаміка змін надходжень податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств та податку на додану вартість у 1995–2014 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

По-четверте. Відсутність у державі системних дій щодо стимулювання економічного і відповідного бюджетного зростання в цілому по Україні та її територій зокрема призвели до щорічного зменшення фінансової забезпеченості соціальної функції держави за рахунок доходів бюджету. У

цьому контексті йдеться про реалії наповнення бюджету за рахунок прямих податкових надходжень від суб'єктів економіки, зокрема податком на прибуток підприємств і податком та збором на доходи фізичних осіб (надалі ПДФО) як окремо, так і разом (рис. 4).

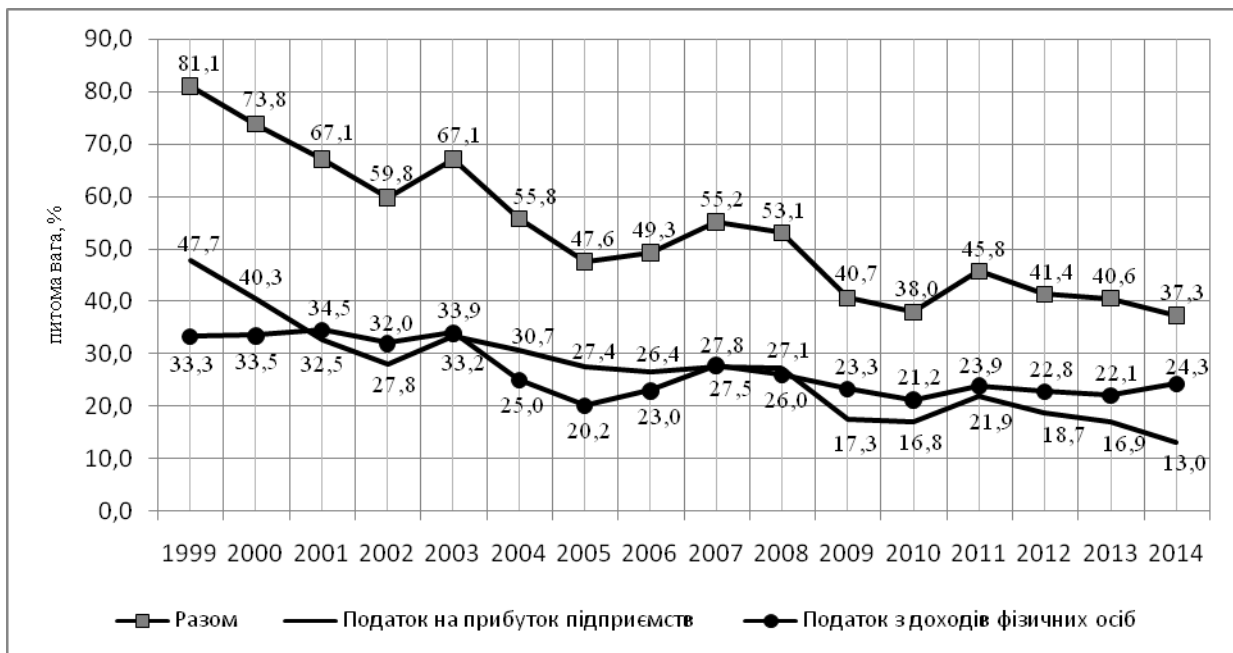

Рис.4.Рівень забезпечення видатків Зведеного бюджету України податком на прибуток підприємств та податком з доходів фізичних осіб за 1999–2014 рр.

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України.

Згідно з розрахунками, питома вага податку на прибуток підприємств впродовж 1999–2014 рр. зменшилася в 3,7 раза, а ПДФО – в 1,4 раза. Їх поєднані лімітуючі можливості презентує факт зменшення надходжень від них до ЗБУ в 2,2 раза із 81,1 до 37,3 відсотка.

По-п'яте. Продовжуються тенденції зростання централізації доходів у державному бюджеті при одночасному суттєвому збільшенні навантаження місцевих органів самоврядування через делегування державою додаткових повноважень на місцевий рівень. Причому зменшення частки власних доходів місцевих бюджетів у загальних доходах Зведеного бюджету України (далі – ЗБУ) відбувається в умовах зростання частки тих їх доходів, які формуються за рахунок сплати ПДФО, або простіше – за рахунок основних податків, які сплачуються населенням у відповідних селах, селищах, містах!

Ці факти підтверджують думку, що на практиці розвиток економіки розглядається як мета, а зміна умов життя людей не вбачається навіть засобом її досягнення. У таких умовах недостатність необхідних державних механізмів справедливого розподілу доходів ЗБУ і стимулювання всіх суб'єктів економіки до зростання як доходів державного, так і місцевих бюджетів та формальний поділ їх

адміністрування фактично унеможливають перехід місцевих органів самоврядування на новий рівень формування і використання бюджетних коштів на «бюджет розвитку» замість «бюджету споживання».

Власний практичний досвід державного управління та наукові дослідження ефективності фінансування соціальних заходів і закладів на рівні регіонів дозволяють стверджувати, що проблема об'єктивізації стану соціально-економічного розвитку країни не може бути зведена до узагальнення розрізнених даних про ступінь соціальності системи на тому чи іншому етапі соціально-ринкового реформування або навіть до пошуку якого-небудь, так би мовити, «найкращого» показника, що безпосередньо відображає всі сторони процесу соціалізації. Насамперед, необхідно радикально визначитися щодо інструментальних пріоритетів діагностики соціалізаційних можливостей країни. І не зводити їх, як це розуміють у більшості випадків, до розробки економіко-математичних моделей, програм на основі великого обсягу інформації. Сьогодні перш за все необхідно дати відповідь на питання про те, які саме чинники слід урахувати в кожній реальній ситуації, і які з них з «бородою», а які «новостворені», щоб дійсно пояснити зміст необхідних змін у розвитку потенціалу соціалізації. Важливо вивчити

конкретні вихідні параметри та їх співвідношення, які мають братися до уваги загалом і під час конструювання бажаної динаміки соціально-економічної бази добробуту. Для їх визначення необхідно керуватися насамперед самою постановкою завдання щодо забезпечення виконання соціальної функції держави в ринкових умовах, яка вимагає, як об'єктивно обумовлену необхідність, невинного нарощування економічного і фінансово-бюджетного потенціалу до такого рівня, на якому держава буде здатна забезпечити добробут більшості членів суспільства. При цьому слід розуміти, що точкою перетину всіх векторів соціальної політики і первинним та визначальним осередком суспільства є сім'я, в якій відбуваються усі істотно взаємозалежні соціальні процеси, що зумовлюються закономірностями розвитку суспільства. Тут доцільно згадати, що ще Аристотель більше ніж за три століття до нашої ери писав, що «від природи людина схильна створювати скоріше пари, а не держави – настільки, наскільки сім'я первинніша і необхідніша від держави» [18, с.442].

Усі ті суперечності, про які йшла мова вище, висвітлюють «невидимі» на перший погляд причини повільного становлення соціального призначення держави, адекватного ринку. Повертаючись до світової практики формування й розвитку соціалізаційного потенціалу, необхідно особливо врахувати наступне. У будь-якій країні він формується як за безпосередньої, так і за опосередкованої участі держави, але незалежно від цього соціальна система в Україні конституційно гарантує надання своїм громадянам соціальних і соціально-економічних прав. Саме не врахування останнього державною владою і є тією «невидимою причиною» повільного розвитку всіх складових соціальної функції держави. Органічно пов'язується з приведеною констатацією вислів видатного економіста А.Маршалла: «... І як це трапляється в економічній науці, ні ті результати відомих причин, ні ті причини відомих результатів, які найбільш помітні, не є загалом найважливішими. «Невидиме» частіше всього найбільш гідне вивчення, ніж «видиме». Особливо це справедливо, коли ми маємо справу не з якимось питанням, яке представляє лише локальний чи часовий інтерес, а прагне-

мо знайти керуючі ідеї для розробки довгострокової політики в інтересах суспільства або в силу іншої причини ми менш зацікавлені в безпосередніх причинах, ніж в причинні причин – *causae causantes*» [19, с.221].

Невідповідність гарантій, затверджених Конституцією України, і довільне їх виконання різними гілками влади, постійне неконституційне внесення змін до законодавчих актів свідчать про політичну обмеженість розуміння того, чи країна вже визнана соціальною, чи то прагне стати такою.

Висновки. Отримані в результаті дослідження фіксації реалізації державою власного соціального призначення дозволяють стверджувати про ослабленість її зацікавленості в зростанні ефективності суспільного виробництва і покладання у цьому питанні виключно на аксіоматичність раціонального господарювання приватного власника засобів праці. Виокремлена тенденція не сприяла переорієнтації соціальної політики з безпосередньої підтримки незахищених верств населення на пошук балансу інтересів найманих працівників та роботодавців, який би враховував проблему їх життєзабезпечення через зміну мінімізації соціальних стандартів і гарантій.

Мова не йде про зменшення або збільшення обсягів видатків на соціальний захист та соціальне забезпечення населення, які мають пряий вплив на пом'якшення життєвих негараздів населення. Наголошується на логічності отримання ефективного результату від цих витрат. Так само, як і від використання коштів державного і місцевих бюджетів на утримання бюджетних установ, розвиток соціальної інфраструктури, на бюджетні інвестиції у розвиток економіки держави у різних формах державної підтримки суб'єктів господарювання. Тобто всі витрати держави і органів місцевої влади, які проводяться за рахунок доходів ЗБУ, повинні впливати на зростання добробуту населення і обов'язково зменшувати рівень його бідності. Насамперед тому, що доходи державного та місцевих бюджетів є по суті не державними, а народними коштами. Але термін «народні кошти», на жаль, не передбачений законодавством України і не вживається нашими політиками. Разом з тим, враховуючи сутність інституту і механізм

функціонування «соціальної держави» та конституційну норму статті 5 про те, що «... єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування» [20] та незадовільний стан використання бюджетних коштів у сучасний період, незважаючи на те, що в країні відбувається зміцнення солідарності суспільства, особливо в усіх формах їх прояву щодо захисту державності і незалежності України, на Сході і Півдні України, доцільно розглянути питання про зміни та уточнення загальноприйнятих термінів «державні доходи», «державні витрати», тощо.

В теперішній час, нової хвилі реформування соціальних заходів, зокрема бюджетного забезпечення розвитку місцевого самоврядування та модернізації системи розвитку зайнятості населення надзвичайно важливо їх проводити з радикальним удосконаленням оцінок виконання запланованих показників, визначених Стратегією подолання бідності населення, яка затверджена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р на 2016–2020 роки [21].

Разом з тим, для прискорення вирішення складних питань соціальної функції держави стратегічного характеру у перехідний період реформування місцевих бюджетів, необхідно розпочати з простих і зрозумілих та одночасно надзвичайно необхідних державницьких кроків, а саме:

– провести суцільну інвентаризацію всіх законодавчих актів щодо виконання соціальної, бюджетної і податкової політики;

– у стислі строки здійснити оцінку соціального стану всіх регіонів та ввести в практику складання соціальних кадастрів територіально-адміністративних одиниць держави для забезпечення прийняття ефективних рішень при плануванні і виконанні її соціальної функції відповідно до Конституції України;

– терміново переглянути всі нормативні акти з питання надання субсидій і пільг та внести до них зміни з метою усунення дублювання, виходячи з принципу їх адресності та отримання тими верствами населення, які їх потребують; одночасно вирішити питання щодо інтеграції інформаційних ресурсів,

державних реєстрів, облікових, довідкових, білінгових (виплатних) та інших інформаційних ресурсів міністерств, відомств, державних фондів, урядових та корпоративних сайтів, у тому числі бізнесових структур, які мають відношення до витрат коштів із бюджетів усіх рівнів, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, та скласти єдиний публічний реєстр призначення і надання громадянам і суб'єктам господарювання всіх соціальних допомог, пільг, субсидій та інших преференцій за рахунок коштів як державного так і місцевих бюджетів;

– розробити державні правила й процедури із системного обстеження та аналізу роботи бюджетної сфери і впровадити єдиний порядок створення бюджетних установ не за ознаками їх утримання, а за доцільністю та необхідністю державних функцій.

Проведення таких заходів дозволить створити об'єктивну і достовірну нормативну та регуляторну базу планування і розвитку соціальної політики держави. В той же час сприятиме публічному комплексному розгляду питань державних і місцевих фінансів у частині визначення потенціалу фінансової забезпеченості не тільки видатків по соціальному захисту населення, а також видатків на розвиток соціальної інфраструктури і створить умови для правового та інституціонального забезпечення конституційного соціального призначення держави.

Література

1. Хара В. Побудова соціальної держави – загальне національне завдання / В. Хара, В. Новіков // Україна: аспекти праці – 2003. – № 3. – С. 27–32.
2. Соціологія: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. В. Г. Городяненка. – К. : ВЦ «Академія», 2003. – 560 с.
3. Гришкін В. О. Соціалізація економіки України: теорія, методологія, перспективи: монографія / В. О. Гришкін – Д. : Пороги, 2005. – 498 с.
4. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права: Навчальний посібник / В. О. Котюк – К. : Атіка, 2005. – 592 с. С. 106–110.
5. Гвасалія Д. С. Соціальна функція держави та її складові / Д. С. Гвасалія // Економіка і регіон – 2011. – № 2 (29) – С. 42–46.
6. Омелянович Л. О. Бюджетна система / Л. О. Омелянович, В. С. Левченко, О. В. Хістева, О. В. Чайковська, Г. Є. Долматова, О. О. Якубовська. – К. : Знання, 2009. – 234 с.
7. Данич О. Ф. Соціальна функція сучасної держави в контексті розвитку основоположних принципів права / О. Ф. Данич – Електронний ресурс –

Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/63776/30-Danych.pdf?sequence=1>

8. Бульба В. Соціальні функції держави: сучасні моделі реалізації в державному управлінні / В. Бульба – Електронний ресурс – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/putp/2011-2/doc/1/02.pdf>

9. Послання Президента України до Верховної Ради України про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 472 с.

10. Статистичний щорічник України за 2014 рік / Державна служба статистики України; За ред. І. М. Жук – К. : ТОВ «Август Трейд», 2015. – 585 с.

11. Хайек Ф. А. Дорога к рабству / Фридрих Август фон Хайек; пер. с англ. – М. : Новое издательство, 2005. – 264 с.

12. Основні напрями соціальної політики на 1997–2000 рр.: Затверджені Указом Президента України від 18 жовтня 1997 р. № 1166/97 // Урядовий кур'єр. – 1997. – № 202-203.

13. Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року: Схвалено Указом Президента України від 24 травня 2000 року № 717/2000 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 21. – С. 11–32.

14. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. Б. Є. Патона. – К. : ДУ «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. – 72 с.

15. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020»: Схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015- Електронний ресурс – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

16. Революция сознания: Трансатлантический диалог / С. Гроф, Э. Ласло, П. Рассел; Пер. с англ. – М. : ООО «И-во АСТ» и др., 2004. – 248 с.

17. Гальчинський А. Світ розвертається ліворуч – у бік людини / А. Гальчинський // Дзеркало тижня. Україна – №40. – 29 жовтня 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/anatoliy-galchinskiy-svit-rozvertayetsya-livoruch-u-bik-lyudini>

18. Аристотель. Политика / Аристотель // Древнегреческая философия: от Платона до Аристотеля. – М. : ООО Издательство АСТ»; Харьков «Фолио», 2003. – 829 с.

19. Маршалл А. Принципы экономической науки / А. Маршалл; Пер. с англ. – Т.3. – М. : ИГ «Прогресс», 1993. – 351 с.

20. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – ст. 141

21. Про схвалення Стратегії подолання бідності : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 р. № 161-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248898080>

ОСОБЕННОСТИ РЕАЛИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ГОСУДАРСТВА

Н. М. Деева, д. э. н, профессор, Институт демографии и социальных исследований имени М. В. Птухи НАН Украины

Очерчены особенности выполнения государством своих социальных функций в условиях построения социально-экономической модели развития. Особое внимание уделено структурной двойственности социальной функции государства. Через специальные индикаторы оценена экономическая активность и уровень поддержки незащищённых слоев населения в Украине, а также обобщены попытки власти относительно регуляторного обеспечения социального назначения государства за годы независимости. Определены условия достижения государством социальных целей за счет пересмотра теоретико-методологической базы бюджетного процесса.

Ключевые слова: социальная функция государства, реализация социальной функции государства, социальное государство, индикаторы экономической активности государства, особенности социальной политики в Украине, теоретико-методологическая база бюджетного процесса.

FEATURES OF IMPLEMENTING SOCIAL FUNCTION OF THE STATE

N. M. Deeva, D. E., Prof., Institute of Demography and Social Studies named after M. V. Ptukha of NAS Ukraine

Features of fulfilling social functions by the state in the conditions of socio-economic model of development building are outlined. Particular attention is paid to the structural duality of the social functions of the state. The economic activity and the level of support of the unprotected social strata in Ukraine are estimated through the use of specific indicators, as well as the attempts of authorities regarding to regulatory provision of the state's social purpose during the years of inde-

pendence are generalized. The conditions of attaining the social aims through reviewing the theoretical and methodological basis of the budget process by the state are defined.

Keywords: social function of the state, implementation of social function of the state, welfare state, indicators of the state economic activity, the features of social policy in Ukraine, theoretical and methodological basis of the budget process.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. В. Я. Швецом

Надійшла до редакції 28.09.2016.

УДК 330.341 : 330.837

НАСЛІДКИ ВПЛИВУ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК

*Н. І. Литвиненко, д. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
natalyt33@mail.ru*

У статті проведено аналіз емпіричних досліджень взаємозв'язку між інституціональними чинниками та їх впливом на соціально-економічний розвиток. Узагальнено наслідки впливу окремих базових норм інституціональної системи суспільства на її соціально-економічний розвиток.

Ключові слова: емпіричні дослідження, соціально-економічний розвиток, інституціональні чинники, наслідки впливу інституціональних чинників, інституціональна система суспільства.

Постановка проблеми. Сьогодні у науковців не виникає сумнівів відносно впливу інституціональних чинників на соціально-економічний розвиток. Однак, більшість досліджень, як правило, присвячено впливу окремого інституту на соціально-економічний розвиток. Але окремий інститут чи норма є лише одним із структурних елементів цілісної системи в нашому випадку інституціональної системи суспільства. Оскільки елементи системи тісно пов'язані і взаємодіють між собою, то встановлення ступеню їхньої впливовості на розвиток має розглядатися через їх взаємозв'язки та синергетичні ефекти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зауважимо, що науковці, досліджуючи функціонування норм у суспільстві, звертали увагу на існування певного взаємозв'язку між ними. Так, в роботах Дж. Локка нерозривно пов'язані між собою терпимість та свобода, межами для яких слугує закон [1]. Крім того, вчений довів, що толерантність є найбільш прийнятним засобом для забезпечення зростання добробуту країни, до якого «безпосереднім чином призводять чисельність та працьовитість... підда-

них» [1, с. 81]. Таких висновків він дійшов на основі досить сумного досвіду релігійних війн Західної Європи. Нагадаємо, що головним документом, який зазначив закінчення релігійних війн і законодавчо закріпив релігійну толерантність у Європі, був Вестфальський мир, підписаний у 1648 р. у ньому було закріплено принципи віротерпимості та надано свободу віросповідання всім християнським конфесіям. Нажаль в трудах Дж. Локка не дається емпіричної оцінки наслідків порушення вказаних норм на соціально-економічний розвиток, але він міг їх спостерігати їх на власні очі. Кількісну оцінку означених втрат змогли дати сучасні дослідження. Соціально-економічні втрати від релігійних війн у Європі, хоча й мають досить приблизну оцінку і сильно коливаються, однак підтверджують зв'язок між порушенням норми толерантності та занепаду країни. Так, втрати населення за оцінками британського вченого Веджвуд С.В. склали близько 5-8 млн. [2, с.8]. Прямими наслідками війни було збільшення державних витрат, податків та зростання цін на продовольчі товари та фураж. Зменшення товарообігу, земель, що обробляються та випадки позбавлення селян

свободи переміщення у князівствах Німеччини [2].

Шведські економісти Н. Бергген та Т. Нільсан на основі емпіричних даних довели наявність позитивного зв'язку між економічною свободою та толерантністю. Вони використали «Індекс економічної свободи» та чотири показника толерантності, які були розраховані за результатами соціологічних досліджень «Світового опитування цінностей» та «Європейського дослідження цінностей». Взаємозв'язок досліджувався за допомогою регресивного аналізу, в ході якого було виявлено, що важливою складовою механізму, через який економічна свобода впливає на толерантність, є соціальна довіра [3].

Взаємозв'язок між толерантністю та рівнем економічного розвитку, конкурентоспроможністю і кількістю талановитих працівників на основі коефіцієнтів Спірмена і Пірсона намагалися встановити Дж. Дез, К. Діранзо, Т. Тімен. Вченими було з'ясовано, що більш толерантні країни є одночасно і більш конкурентоспроможними, мають високий рівень економічного розвитку та велику концентрацію талановитих працівників. Разом з тим, результати їх аналізу засвідчили, що толерантність, незважаючи на те, що вона є важливим фактором економічного процвітання, сама по собі не може сприяти економічному розвитку [4].

Дослідженням взаємозв'язку між довірою та рівнем корупції займалася німецький економіст Іна Куббе. На прикладі 24 Європейських країн вона встановлювала взаємозв'язок між «Індексом сприйняття корупції» (The Corruption Perceptions Index) та оцінкою рівня довіри, отриманою європейською організацією, яка досліджувала цінності в різних країнах (the European Social Survey). Багатомірний регресивний аналіз, проведений дослідницею, виявив, по-перше, існування сильного взаємозв'язку між рівнем корупції та нормою довіра (як міжособистісною, так і інституціональною) і, по-друге, зниження рівня довіри в суспільстві під впливом корупції.

Встановлені тенденції підтверджуються змінами, що відбуваються у рівнях корупції і норми довіра в країнах Західної Європи та посткомуністичних країнах. Попри

те, що середній рівень корупції в посткомуністичних країнах вищий у порівнянні з Західними та все ж таки відмічаються позитивні тенденції. Так, ряд країн посткомуністичного простору, а саме Польща, Словенія, Естонія знизили рівень корупції і підвищили рівень довіри, в той час як Іспанія, Греція, Португалія за цей період часу погіршила ці показники.

Іна Куббе висунула припущення, що низький рівень міжособистісної довіри сприяє високому рівню корупції, яка, в свою чергу, негативно впливає на рівень довіри до політичних інститутів. Також вона припускає наявність причинно-наслідкового зв'язку між міжособистісною довірою, корупцією та інституціональною довірою, де корупція виступає у якості змінного посередника між різними видами довіри. Отже, для того, щоб знизити рівень корупції в країні необхідно підійняти в ній рівень міжособистісної довіри, що, у свою чергу, призведе й до зростання інституціональної довіри.

Разом з цим дослідниця відзначає деякі специфічні особливості для окремих країн. Так, для країн Західної Європи вона встановлює наявність більш тісного зв'язку між міжособистісною довірою і корупцією, а для посткомуністичних країн – між інституціональною довірою та корупцією. На думку Куббе, подібна залежність означає, що для країн посткомуністичного простору покращення державного управління і наявність ефективного уряду як наслідок зниження рівня корупції буде сприяти зростанню демократії і підвищить довіру до політичних інститутів. Отже, держава може генерувати довіру громадськості тільки тоді, коли громадяни будуть впевнені в тому, що сама держава є надійною [5, с. 117–135].

Взаємозв'язок між свободою слова та корупцією було встановлено нідерландським економістом С. К. Таваресом. Вчений дійшов висновку, що в країнах, в яких було прийнято жорсткі антикорупційні закони, у перші п'ять років спостерігалось зростання рівня корупції. Поряд з цим вчений звертає увагу на той факт, що потенційна вигода від впровадження законодавства про свободу слова може бути обмежена труднощами в отриманні інформації, що буде сприяти зростанню корупції. Крім того, С. К. Таварес

встановлює тенденцію зниження рівня корупції в країнах з мажоритарною виборчою системою, та відсутність такого зв'язку в країнах, де використовується пропорційна виборча система [6].

На наш погляд, висновки щодо зростання рівня корупції із покращенням свободи слова є дещо упередженими незважаючи на те, що вони підтверджені статистичними даними. Отриманий С. К. Таваресом на перший погляд досить парадоксальний результат не є наслідком фактичного зростання корупційної діяльності в суспільстві, а є результатом покращення свободи слова.

Так, коли ЗМІ починають активно публікувати інформацію про корупційні дії суб'єктів, то збільшується кількість оприлюдненої інформації. Як відомо, для оцінки рівня корупції використовуються індекси Corruption Perception Index (CPI) і International Country Risk Guide (ICRG), які розраховуються на основі соціологічних опитувань та експертних висновків. Отже, оцінка подій, які відбуваються в суспільстві, з боку людей, що виступають у ролі респондентів, як правило змінюється у залежності від отриманих ними можливостей від реалізації законодавства про свободу інформації. Таким, чином, ми вважаємо, що в означений С. К. Таваресом період зростає не власне не рівень корупції, а рівень оприлюднення інформації про незаконні дії чиновників. Завдяки більш вільному доступу як громадян, так і преси до інформації про діяльність уряду і законодавчої влади, факти їх корупційної діяльності стають більш відкритими для суспільства, що позначається на значеннях індексу корупції.

Не менш цікавого висновку у дослідженні корупції дійшли американські економісти М. Свелехін та Д. Стенсел, встановлюючи зв'язок між рівнем економічної свободи, корупцією та рівнем соціально-економічного розвитку країни. У своїх дослідженнях вчені використали вибірку із 60 країн з різним рівнем соціально-економічного розвитку і побудували мультирегресну модель взаємозв'язку між означеними факторами. Висновки, отримані дослідниками, суттєво похитнули широко розповсюджену думку про те, що корупція є стримуючим фактором для зростання еко-

номіки. Вчені вважають, що за інших рівних умов корупція знижує економічне зростання тільки у випадку, коли економічні агенти мають мало вибору (тобто рівень економічної свободи в країні низький); у разі коли вони мають достатній вибір (відносно високий рівень економічної свободи), то корупція допомагає обійти надмірний контроль з боку держави і у такий спосіб дозволяє розширити можливості вибору господарюючих суб'єктів. Як наслідок, активізується економічна діяльність, що сприяє економічному зростанню. Для ілюстрації своїх висновків М. Свелехін та Д. Стенсел приводять приклад Китаю, який має високий рівень корупції і низький рівень економічної свободи. Але в досліджуваному періоді 1995–2004 р.р. спостерігались досить цікаві тенденції – зниження рівня корупції водночас із зростанням рівня економічної свободи і суттєвим економічним ростом, що в цілому підтверджує висунуту гіпотезу. Вчені вважають, що їхні результати необхідно враховувати при формуванні економічної політики, особливо країнам з перехідною економікою [7].

Зазначимо, що окремі дослідники вважають, що в деяких випадках вона може принести певні вигоди до таких віднесено позитивні екстерналиї, то б то зниження трансакційних витрат хабародавців і розширення можливостей для економічної активності. Досить часто як позитивний приклад дії корупції приводять Індонезію за часів М.П. Сухарто. В період президентства Сухарто країна демонструвала значні темпи росту і в той же час була однією із найкорумпованих держав. Міф про ефективність розвитку Індонезії за часів Сухарто спростовано Р. Фісманом і Е. Мигелем за допомогою емпіричних даних. На основі дослідження динаміки цін на акції на Джакартській біржі вони встановили залежність економіки Індонезії від стану здоров'я Сухарто, що однозначно трактується як неефективне функціонування економічної системи означеної країни [8].

Економічна свобода як один із найбільш вагомих факторів впливу на розвиток стала предметом досліджень українських вчених Л. В. Пан та Н. В. Романченко, які здійснили спробу встановити взаємозв'язок

між суспільними цінностями та рівнем економічної свободи. Дослідники провели розрахунки коефіцієнтів кореляції між «Індексом економічної свободи» і показниками суспільних цінностей, отриманих на основі досліджень Г. Хофстеда. У результаті було встановлено сильний зворотній зв'язок між рівнем економічної свободи і показником дистанції влади (із зростанням рівня дистанції влади рівень економічної свободи зменшувався). Характер виявленого зв'язку, як стверджують вчені, вказує на зростання обмежень існуючого бізнес-середовища та посилення втручання держави в економіку.

У подальших дослідженнях Л. В. Пан та Н. В. Романченко виявили прямий сильний зв'язок між рівнем економічної свободи і показником індивідуалізм. Загалом вчені дійшли висновку, що суспільні цінності впливають на рівень соціально-економічного розвитку країн, а також на рівень економічної свободи. Разом з цим було показано, що зважаючи на об'єктивні специфічні риси розвитку кожної із країн, загальної культурної моделі, яка б могла забезпечити автоматичний успіх для всіх, не існує [9].

Аналіз зв'язку між рівнем економічної свободи і рівнем демократії в країні став предметом досліджень багатьох представників вітчизняної та світової науки. Загалом у своїй більшості вчені дотримуються погляду, що між окремими показниками економічної свободи та демократією існує зв'язок – наприклад, між такими індикаторами, як витрати уряду та регулювання економічних процесів, а також обмеження операцій на міжнародній біржі. З іншого боку, між такими показниками, які гроші та рівень інфляції, дискримінаційне оподаткування у більшості робіт зв'язок не виявлено. При цьому досить багато вчених взагалі ставить під сумнів наявність зв'язку між рівнем демократії та економічною свободою [10–12].

Проблемі взаємозв'язку між інституціональною довірою та урядом в умовах кризи було присвячено щорічний огляд «Погляд на уряд» (Government at a Glance 2013). В огляді вказується на важливість такого взаємозв'язку, оскільки від нього залежить ефективність проведення в поточному та майбутньому періодах соціально-економічної політики. Окрім того, автори огляду

наголошують на необхідності розширення дослідження норми довіри та з'ясування характеру її впливу на суспільство в цілому, покращенні процедури, методології та стандартизації такого дослідження [13].

Формулювання мети статті. Мета даної роботи полягає в аналізі досліджень взаємозв'язку між елементами інституціональної системи суспільства, які проведені на основі емпіричних даних, та встановлені наслідків їх впливу на соціально-економічний розвиток.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами теоретичних досліджень нами були виділені базові норми, які формують інституціональну систему суспільства та мають показники їх кількісного виміру. До таких норм нами віднесено: свободу, толерантність, довіру, рентоорієнтовану поведінку та правову поведінку. Слід відмітити, що означені норми мають різні види. Так, норма «свобода» має досить значну кількість видів, найбільш досліджувані з яких – економічна свобода, свобода слова, релігійна свобода (свобода віросповідання), політична свобода та інші. Як вид рентоорієнтованої поведінки – корупція. Що стосується довіри, то її розглядають як деперсоніфіковану та персоніфіковану, міжособистісну та інституціональну.

Представлений вище аналіз досліджень взаємозв'язків між нормами на основі емпіричних даних, а також уявлень про характер їх впливу на соціально-економічний розвиток та на розвиток особистості, в узагальненому вигляді представлено в таблиці 1. В нашому дослідженні наслідки впливу різних видів певної норми на розвиток узагальнені.

Таблиця 1 в узагальненому вигляді відображає, як окремі норми інституціональної системи суспільства впливають на її соціально-економічний розвиток. Така інформація має високе прогностичне значення, оскільки дозволяє визначити ті вузлові елементи, на які має впливати держава при проведенні економічної політики, спрямованої на забезпечення сталого розвитку національної економіки. Однак слід зауважити, що здійснений нами аналіз наукової літератури одночасно виявив і певні недоліки у дослідженні зв'язків як між самими нормами, так і

між ними і соціально-економічним розвитком.

До таких недоліків слід віднести якість вибірок, які слугували основою для досліджень. Як показує практика, більшість вибірок країн, в рамках яких проводився статистичний аналіз, носили загальний характер і

охоплювали групи країн без урахування рівня соціально-економічного розвитку. Це, на наше переконання, впливало на точність результатів дослідження, тому необхідними стають розрахунки зв'язків у вибірках, до складу яких входять країни з однаковим рівнем розвитку.

Таблиця 1

Вплив норм інституціонального середовища на соціально-економічний розвиток

Норма	Наслідки впливу для окремої особистості та суспільства	Результат впливу на забезпечення розвитку
Свобода	<p>Спонування до пізнавальної діяльності.</p> <p>Сприяння усвідомленню себе як незалежної особистості.</p> <p>Стимулювання розвитку суспільного договору між незалежними людьми, відхід від відносин безумовної підлеглості.</p> <p>Підвищення ступінь усвідомлення своїх інтересів.</p> <p>Надання права вирішувати свою долю, діяти на власний розсуд, тобто право вибору.</p> <p>Сприяння продукуванню нових ідей</p>	<p>Поглиблення суспільного поділу праці.</p> <p>Розвиток індивідуалізму та підприємництва.</p> <p>Юридичне закріплення вільної людини. (Законодавче закріплення того, що людина є вільною і тільки вона має на себе всі права, ніхто не може володіти іншою особою).</p> <p>Усвідомлення своїх прав та обов'язків, формування громадянського суспільства.</p>
Толерантність	<p>Формування поваги до іншого світогляду та способу життя.</p> <p>Становлення оптимальної у функціональному відношенні поведінки.</p> <p>Встановлення правопорядку, меж свободи.</p> <p>Активізація міжособистісної та між групової взаємодії.</p> <p>Зниження соціального тиску.</p> <p>Сприяння інтегративним процесам.</p> <p>Збереження культурної різноманітності.</p> <p>Здатність до сприйняття нового, до інновацій.</p>	<p>Мирне співіснування людей з різним світоглядом у межах обмеженого простору.</p> <p>Формування громадянського суспільства.</p> <p>Формування соціального капіталу.</p> <p>Зростання рівня добробуту суспільства завдяки поглибленню економічної свободи й інноваційності.</p>
Довіра	<p>Встановлення та підтримання де персоніфікованих міжособистісних зв'язків.</p> <p>Встановлення очікуваних поведінкових реакцій (стереотипів).</p> <p>Забезпечення самовизначенності особистості.</p> <p>Відтворення соціально-економічної системи.</p> <p>Забезпечення самоорганізації суспільства.</p>	<p>Формування громадянського суспільства.</p> <p>Формування соціального капіталу.</p> <p>Зниження трансакційних витрат. Зниження ризиків. Пожвавлення економічної активності суб'єктів. Формування умов для більш ефективної роботи ринкового механізму.</p>

Рентоорієнтована поведінка	Витрачання реальних ресурсів на спроби отримати доходні трансферти. Встановлення неправомірних практик. Зниження ефективності суспільного договору. Обмеження рівня свободи	Зростання рівня корупції. Зростання трансакційних витрат. Зниження рівня добробуту.
Правова поведінка	Встановлення меж свободи. Встановлення меж толерантності. Регулювання людської поведінки. Стабільність і керованість соціального порядку. Зниження соціального тиску. Забезпечення цілісності суспільства.	Формування громадянського суспільства. Зниження трансакційних витрат; Зниження рівня рентоорієнтованої поведінки. Зростання добробуту.

Висновки. Таким чином, аналіз досліджень, які проведені на основі емпіричних даних, дозволяє стверджувати, що, поперше, між різними елементами інституціональної системи суспільства існує тісний зв'язок та, по-друге, що такий зв'язок впливає на розвиток і функціонування як самої системи у цілому, так і на її окремі елементи. Тому, зважаючи на встановлений об'єктивний взаємозв'язок та взаємовплив складових елементів системи, важливим є аналіз не тільки якісного, але й кількісного характеру такого взаємозв'язку.

Отже, при розробці будь-яких соціально-економічних заходів необхідно приймати до уваги стан системи та її компоненти, а також вони повинні носити комплексний характер.

Отриманні результати можуть бути використанні для подальшого теоретичного дослідження взаємозв'язків між елементами інституціональної системи суспільства, синергетичних ефектів від них та наслідків впливу на соціально-економічний розвиток. Отримані результати можуть бути використані при дослідженні інституціональної системи українського суспільства, що дозволить виявити вузькі місця його розвитку та розробити рекомендації щодо їх усунення.

Література

1. Локк, Д. Два трактата о правлении / Д. Локк; перевод. с англ. – Челябинск : Социум, 2007. – 264 с.
2. Веджвуд, С. В. Тридцатилетняя война / Сецилия Вероника Веджвуд; перевод с англ. И. В. Лобанова. – М. : АСТ: Астрель: Полиграфиздат, 2012. – 571 с.
3. Berggren, N. Does economic freedom foster tolerance? [Electronic resource] / Niclas Berggren, Therese Nilsson. – Mode of access: <http://www.ifn.se/wfiles/wp/wp918.pdf>. – Title from the screen.
4. Das, J. A global tolerance index [Text] / J. Das, C. DiRienzo, T. Tiemann // *Competitiveness Review: An International Business Journal*. – 2008. – Vol. 18 Iss: 3. – P. 92–205.
5. (Dys-)Functionalities of Corruption. Comparative Perspectives and Methodological Pluralism [Text] / T. Debiel, A. Gawrich (Eds.) // *Comparative Governance and Politics*. – 2013. – Special Issue 3. – P. 264.
6. Tavares, S. Do Freedom of Information Laws Decrease Corruption? [Електронний ресурс] / Samia Costa Tavares. – Режим доступа: <http://mpira.uni-muenchen.de/3560/>. – Загол. з екрана.
7. Swaleheen, M. Economic Freedom, Corruption, and Growth / Mushfiq us Swaleheen, Dean Stansel // *Cato Journal*. – 2007. – Vol. 27, No. 3. – P. 343–358.
8. Фисман Р. Экономические гагстеры: Коррупция, насилие и бедность национальных масштабов / Р. Фисман, Э. Мигель; пер. с англ. О. Литвинова. – М.: ООО «Юнайтед Пресс», 2012. – 302 с.
9. Пан, Л. В. Вплив культури на рівень економічної свободи і міжнародну комерційну діяльність [Текст] / Л. В. Пан, Н. В. Романченко // *Наукові записки національного університету «Києво-Могилянська академія»*. Економічні науки. – 2008. – Том 81. – С. 61–65
10. Stroup, M. Economic Freedom, Democracy and the Quality of Life [Електронний ресурс] / Michael D. Stroup. – Режим доступа: http://www.researchgate.net/profile/Peter_Zaleski/publication/226219835_Economic_Freedom_and_the_Quality_of_Life_An_Empirical_Analysis/links/0c960515f00f02ff90000000.pdf. – Загол. з екрана.
11. Peev, E. Democracy, Economic Freedom and Growth in Transition Economies [Електронний ресурс] / Evgeni Peev, Dennis C. Mueller. – Режим доступа: http://homepage.univie.ac.at/dennis.mueller/democracy_ec_freedom_trans_econ_peev_kyklos2012.pdf. – Загол. з екрана.
12. Zakir Saadullah Khan, M. Democracy and Economic Freedom: A Static Panel Data Analysis of South Asia [Електронний ресурс] / M. Zakir Saadullah

Khan .– Режим доступа:
http://epa.oszk.hu/02300/02341/00026/pdf/EPA02341_ceu_2012_01_032-049.pdf . – Загол. з екрана.
13. Government at a Glance 2013 [Електронний

ресурс]: Сайт «Organisation for Economic Co-operation and Development». – Режим доступа:
<http://www.oecd.org/gov/> . – Загол. з екрана.

РЕЗУЛЬТАТЫ ВЛИЯНИЯ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ФАКТОРОВ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Н. И. Литвиненко, д. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье проведен анализ эмпирических исследований взаимосвязи между институциональными факторами и их влияния на социально-экономическое развитие. Теоретические исследования позволили обобщить последствия влияния отдельных базовых норм институциональной системы общества на социально-экономическое развитие.

Ключевые слова: эмпирические исследования, социально-экономическое развитие, институциональные факторы, последствия влияния, институциональная система общества.

RESULTS OF THE INFLUENCE OF INSTITUTIONAL FACTORS ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT

N. I. Lytvynenko, D.E., Ass. Prof., SHEI «National Mining University»

Empirical studies of relationship between institutional norms and their effect on socio-economic development is analyzed. The consequences of influence of basic norms of the institutional system of society on socio-economic development are generalized.

Keywords: empirical studies, socio-economic development, institutional norm, result of influence, institutional system of society.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Задоею А. О.

Надійшла до редакції 12.10.2016.

УДК 331.5:351(477)

РІВЕНЬ БЕЗРОБІТТЯ ЯК ІНДИКАТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Л. Б. Баранник, д. е. н., професор, Barannik_LB@mail.ru,

Р. С. Шаранов, студент, sharanovr2008@mail.ru,

Університет митної справи та фінансів

Розглядається ситуація, що склалася на ринку праці України. Зроблено наголос на тому, що зростання безробіття є внутрішньою загрозою національній безпеці. Проаналізовано ряд факторів, які сприяють високому рівню безробіття в Україні. Названі наслідки безробіття у контексті погіршення економічних показників розвитку країни, а саме безробіття визнано чинником, що загрожує національній безпеці держави.

Ключові слова: безробіття, національна безпека, методологія МОП, рівень зайнятості, економічно активне населення, міграція, нелегальна зайнятість, молодіжне безробіття.

Постановка проблеми. Однією з ключових соціально-економічних проблем сучасного етапу розвитку вітчизняної економіки є безробіття. Воно зумовлює зменшення купівельної спроможності населення, сприяє від'їзду громадян до інших країн, зменшує кількість платників податків і призводить до виникнення додаткових витрат на утримання тих, хто залишився без роботи.

Безробіття веде до неповного використання економічного потенціалу суспільства, й тим самим знижує конкурентоспроможність країни, зашкоджує її економічному зростанню. Тому рівень безробіття є важливим показником стану національної безпеки. Разом з тим, безробіття є невід'ємною ознакою ринкової економіки і, за словами видатного англійського економіста Дж. Кейнса, важливим стиму-

лятором активності працюючого населення. Учений також вважав, що повна зайнятість неможлива і визначив безпечну межу безробіття у 3% [1].

Історичний досвід свідчить про те, що жодна країна не вирішила проблему повної зайнятості або наблизилась до цього. Не можна сказати, що за радянських часів безробіття не існувало взагалі (воно було прихованим), проте основна частина населення була зайнята в суспільному виробництві. У СРСР досить активно створювалися робочі місця. Про безробіття здебільшого говорили як про явище, яке притаманне капіталістичній системі. З розбудовою ринкової економіки Україна зіткнулася з безробіттям безпосередньо. Рівень безробіття не є критичним, проте погіршує й без того складну економічну ситуацію в країні. Отже, на сучасному етапі розвитку України має бути розроблена нова стратегія політики держави щодо подолання безробіття.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним підґрунтям у дослідженні проблеми безробіття є праці корифеїв світової економічної думки. Основні аспекти безробіття, причини його виникнення та шляхи регулювання досліджували Дж. М. Кейнс, Т. Мальтус, А. Пігу, Д. Рікардо, А. Сміт, М. Фрідмен [2], К. Маркс [3], А. Філіпс [4] та ін. Проблеми безробіття на національних теренах досліджують вітчизняні вчені Д. Богиня [5], Г. Волинський [6], І. Давидова [7], О. Грیشнова [5], Т. Кір'ян [8], Л. Колешня [9], Е. Лібанова [10] та ін. Питання соціального страхування від безробіття досліджують Л. Баранник [11], Н. Шаманська [12].

Проте, незважаючи на значний вклад названих науковців, проблема безробіття потребує подальшого вивчення, оскільки, по-перше, це динамічне явище, причини та рівень безробіття весь час змінюються; по-друге, для кожної країни мають бути свої методи її подолання (чи зменшення); й по-третє, безробіття тягне за собою цілий ланцюг інших соціально-економічних проблем.

Формулювання мети статті. Метою статті є з'ясування ситуації з безробіттям в Україні та встановлення ступеню його загрози національній безпеці країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Національна безпека являє со-

бою захищеність життєво важливих інтересів людини, громадянина, держави, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства. Конституційні права і свободи людей, у тому числі їх право на працю, є об'єктами національної безпеки. Якщо ж людина з об'єктивних причин не має роботи, вона є соціально незахищеною.

Для визначення ступеню ризику, який безробіття несе економіці, розглянемо стан ринку праці в Україні за ряд останніх років (табл. 1). За даними Державної служби статистики (Держстату), у 2015 р. кількість економічно активного населення віком 15–70 років (сукупність зайнятих економічною діяльністю та безробітних) становила 18,1 млн. осіб, з них 17,4 млн. осіб (96,1%) – люди у працездатному віці (жінки у віці 15–59 років [13] та чоловіки віком 15–59 років). Із зазначеної кількості громадян віком 15–70 років 16,4 млн. осіб (або 90,9%) зайняті економічною діяльністю, решта – 1,7 млн. осіб, відповідно до методології Міжнародної організації праці (МОП), класифікувалися як безробітні. З 16,4 млн працюючих лише 10 млн осіб сплачують податки та внески на соціальне страхування. Рівень економічної активності населення віком 15–70 років становив у 2015 р. 62,4%, а у працездатному віці – 71,5% [14].

Рівень зайнятості населення віком 15–70 років становив 56,7%, а населення працездатного віку – 64,7%. Найвищий рівень цього показника спостерігався серед осіб віком 35–49 років, найнижчий – у молоді віком 15–24 років та осіб віком 60–70 років [14]. Серед уже представлених параметрів ринку праці розглянемо динаміку рівня безробіття в Україні (табл. 2).

За методологією МОП, людина визнається безробітною, якщо вона протягом чотирьох тижнів не мала роботи, шукала роботу, була готова приступити до роботи. В Україні рішення про надання громадянам статусу безробітних приймається Державною службою зайнятості (далі – ДСЗ) за їхніми особистими заявами з 8 дня після реєстрації в центрі зайнятості за місцем проживання. Тому даний показник відрізняється від кількості офіційно зареєстрованих безробітних вітчизняною статистикою.

Таблиця 1

Основні показники ринку праці (річні дані)*

	Економічно активне населення				у тому числі							
	у віці 15-70 років		працездатного віку		зайняте населення				безробітне населення (за методологією МОП)			
	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	в середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2010	20894,1	63,6	19164,0	71,9	19180,2	58,4	17 451,5	65,5	1713,9	8,2	1712,5	8,9
2011	20 893,0	64,2	19 181,7	72,6	19 231,1	59,1	17 520,8	66,3	1 661,9	8,0	1 660,9	8,7
2012	20 851,2	64,5	19 317,8	72,9	19 261,4	59,6	17 728,6	66,9	1 589,8	7,6	1 589,2	8,2
2013	20 824,6	64,9	19 399,7	72,9	19 314,2	60,2	17 889,4	67,3	1 510,4	7,3	1 510,3	7,8
2014	19 920,9	62,4	19 035,2	71,4	18 073,3	56,6	17 188,1	64,5	1 847,6	9,3	1 847,1	9,7
2015	18 097,9	62,4	17 396,0	71,5	16 443,2	56,7	15 742,0	64,7	1 654,7	9,1	1 654,0	9,5

*Складено авторами за: [15]

11За даними табл. 2 видно, що рівень безробіття в 2009 р. зріс і становив 9,6%, кількість безробітних збільшилась на 532,6 тис. осіб у порівнянні з 2008 р. Таке зростання було зумовлене наслідками світової фінансової кризи. Протягом 2009–2013 рр. рівень безробіття мав тенденцію до змен-

шення, а в 2014 р. становив 9,7%, тобто збільшився на 2% в порівнянні з 2013 р. Такий сплеск можна пояснити серйозною політичною кризою в Україні, війною, втратою територій, на яких був розташований промисловий потенціал України.

Таблиця 2

Динаміка рівня безробіття в Україні у 2008–2015 рр.(к-сть населення в тис.)

	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення*	Рівень безробіття (%)	Зареєстровано безробітних
2008	46143,7	20675,7	19251,7	1424	6,9	596
2009	45962,9	20321,6	18365	1956,6	9,6	693,1
2010	45778,5	20220,7	18436,5	1784,2	8,8	452,1
2011	45633,6	20247,9	18516,2	1731,7	8,6	505,3
2012	45553	20393,5	18736,9	1656,6	8,1	467,7
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7	487,6
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7	458,6
2015	42760,5	17396	15742	1654	9,5	461,1

* за методологією МОП

Для порівняння приведемо дані по зарубіжним країнам. За оцінками Євростату, 20,4 млн чоловіків і жінок в ЄС-28, з яких 15,9 млн, що перебували в зоні євро (ЕА-19), були безробітними в жовтні 2016 р. Порівняно з вереснем 2016 р., число безробітних скоротилося на 190 тис. чоловік в ЄС-28 і на 178 тис. в зоні євро. У порівнянні з жовтнем 2015 р. безробіття знизилося на 1,782 млн в ЄС-28 і в зоні євро на 1,124 млн. У зоні євро сезонно вирівняний рівень безробіття становив 9,8% в жовтні 2016 р., порівняно з 9,9% у вересні 2016 р. і з 10,6% в жовтні 2015 р.

рівень безробіття в ЄС-28 склав 8,3% в жовтні 2016 р., порівняно з 8,4% у вересні 2016 р. і з 9,1% в жовтні 2015 р. [16].

Згідно Євростату, серед країн-членів ЄС низькі рівні безробіття в жовтні 2016 р було зареєстровано в Чеській Республіці (3,8%) і Німеччини (4,1%). Найвищі показники спостерігалися в Греції (23,4% в серпні 2016 г.) та Іспанії (19,2%). Рівень безробіття в жовтні 2016 р. у порівнянні з попереднім роком впав в 24 державах-членах. Стабільним він залишався в Італії, в той час як в Естонії виріс з 5,7% до 7,2% (з вересня 2015

р. по вересень 2016 г.), Данії – з 6,0% до 6,5%, Австрії – з 5,8% до 5,9%. Найбільший спад безробіття був зареєстрований в Хорватії (з 16,1% до 12,7%), Іспанії (з 21,2% до 19,2%) та Словаччині (з 11,1% до 9,1%) [там само].

Якщо порівняти рівень безробіття ряду європейських країн і нашої (9,5%), то очевидно, що він в Україні не є критичним, проте, для українського та європейського суспільства проблема безробіття залишається гострою. Для більш повного уявлення про стан безробіття розглянемо його з інших

сторін.

У структурі зайнятого населення за професійними групами в Україні найбільшу частку склали особи, які працювали у найпростіших професіях (18,4%), професіонали (17,7%) та працівники сфери торгівлі та послуг (16,4%). Серед загальної кількості зайнятих осіб кожний шостий працював у промисловості або у торгівлі, сьомий – у сільському господарстві [14].

Розглянемо рівень безробіття за регіонами в 2015 р. (рис. 1).

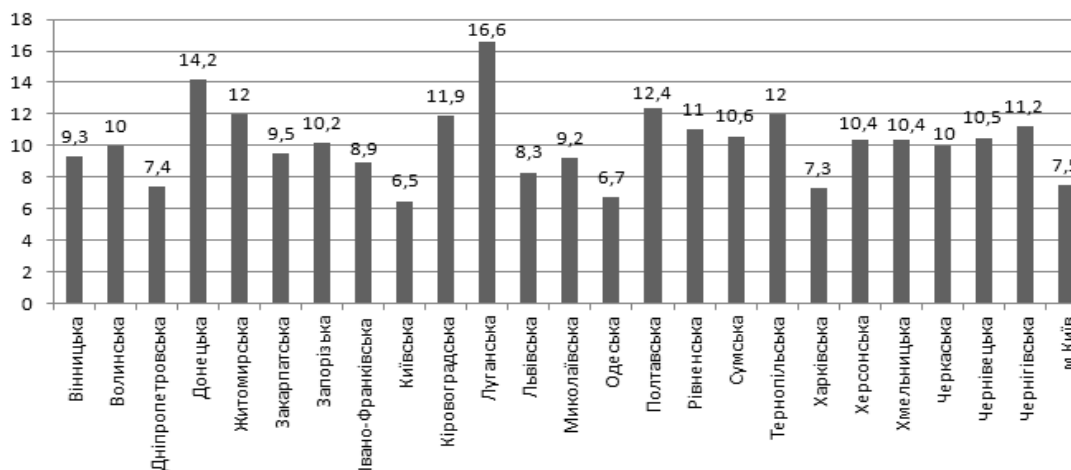

Рис. 1. Рівень безробіття за регіонами у 2015 році, % [14]

Можна побачити, що найбільший рівень безробіття спостерігається в Луганській (16,6%) і Донецькій (14,2%) областях, що, звісно, викликано військовими діями та проведенням АТО на даних територіях, а

найменший – в Київській (6,5%) та Одеській (6,7%) областях. Поглянемо на рівень безробіття за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 р. (табл. 3, рис. 2).

Таблиця 3

Рівень безробіття за статтю, віковими групами та місцем проживання у 2015 р. *, %

	Всього	у тому числі за віковими групами, років							Працевдатного віку
		15-24	25-29	30-34	35-39	40-49	50-59	60-70	
Все населення	9,1	22,4	11,2	9,7	7,2	7,6	6,3	0,1	9,5
жінки	8,1	21,9	10,8	8,4	6,7	7,1	4,6	0	8,5
чоловіки	10,1	22,7	11,4	10,8	7,7	8,1	7,9	0,1	10,4
міські поселення	9	23,5	10,8	9,4	7,5	7,6	6,3	0,1	9,3
сільська місцевість	9,4	20,7	12	10,8	6,6	7,6	6,4	-	9,9

*Складено авторами за: [3]

Найбільший рівень безробіття спостерігається у населення віком від 15 до 24 років і досягає більше 20%. Це зумовлено тим, що молодим фахівцям дуже складно знайти роботу, оскільки роботодавцям потрібні зазвичай працівники з досвідом. Також рівень безробіття переважає у чоловіків та у

людей, які проживають в сільській місцевості.

Гострою проблемою в Україні є відсутність робочих місць для молодих людей, які здобули вищу освіту. В Україні до молоді відносяться громадяни віком від 14 до 35 років [17]. Протягом січня-жовтня 2016

року статус безробітного мали 451,2 тис. осіб у віці до 35 років [18].

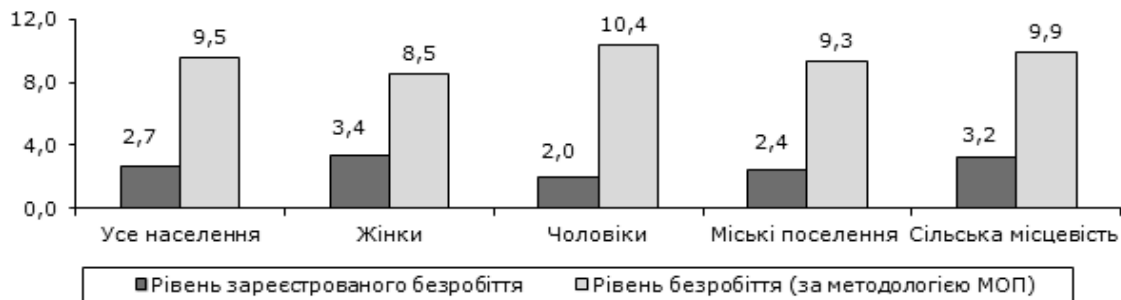

Рис. 2. Безробіття серед економічно активного населення працездатного віку за статтю та місцем проживання у 2015 р. (у % до економічно активного населення працездатного віку) [14]

Молодіжне безробіття не є виключно українською проблемою. Починаючи з 2007 р. кількість безробітних молодих людей у світі збільшилася на 3,4 млн. осіб, а офіційно зайнятих – зменшилася на 22,9 млн. [19, с.88]. Міжнародний молодіжний фонд зазначив, що до 2018 р. світовий рівень безробіття серед молоді може досягти 12,8%. Для вирішення проблеми молодіжного безробіття потрібна нова концепція державної політики регулювання зайнятості. У світі зазвичай вживають такі заходи, як створення підприємств, малих молодіжних підприємств або відділів сприяння працевлаштуванню молоді при вишах або службах зайнятості у вільний від навчання час. Наразі у суспільстві триває дискусія щодо збільшення держзамовлення. На нашу думку, це не вирішить проблему в умовах глибокої фінансової кризи, що затягнулася. У держави немає чіткої програми підготовки кадрів в умовах ситуації, яка швидко змінюється під впливом глобалізаційних процесів. Зберігається перекис у підготовці юристів та економістів. Наявність структурної диспропорції між попитом на робочу силу та її пропозицією обмежує можливості працевлаштування безробітних і задоволення потреб роботодавців у працівниках.

Фактично відсутня альтернативна державній служба працевлаштування. До того ж, держава не створює робочі місця, чим сприяє відтоку молоді та кваліфікованої робочої сили в інші країни. За кордон виїхала вже третина працездатного населення України. Згідно з даними соціологічних опитувань, 52% українського населення і близько 80% молоді охоче залишили б краї-

ну за першої можливості [20]. Третина українських трудових мігрантів має вищу освіту. Така ситуація знижує інтелектуальний потенціал України, який визначає її роль і місце у світовому «табелі про ранги». За прогнозами ЮНЕСКО, досягти високого рівня національного добробуту можуть тільки ті країни, які мають серед працездатного населення 40–60% фахівців з вищою освітою [21, с.]. Як свідчить Голова Міжнародної організації українців «Четверта хвиля» Валерій Рябенко, «в Україні немає навіть державної концепції, яка б визначала принципи, стратегічні і тактичні завдання в питанні трудового міграційного потоку. Нікого не цікавлять загрози, пов'язані з величезним відтоком нашої робочої сили за кордон. Жоден український уряд часів незалежності не поставив перед собою завдання розробити цю стратегічну програму» [20].

Найпростішими «рецептами» лікування безробіття в умовах ринкової економіки є конкуренція, розвиток підприємництва. На жаль, ці механізми регулювання економічних процесів, у тому числі зайнятості населення, поки що надто повільно розвиваються в Україні.

Серед головних причин появи безробіття в Україні, на нашу думку, слід вважати системну й структурну трансформацію економіки. У перехідний період на початку 90-х років українці виявилися невідповідними для сприйняття ринкової економіки. Домінувало уявлення, що безробіття – «ознака капіталізму». Мало хто усвідомив, що треба перебудуватись, розпочинати власну справу, шукати вихід... Але не «старорежимні догми» стали загрозою національній безпеці, а те, що в країні на той момент часу не було

рішучої політичної сили з програмою дій, яка б чітко визначили орієнтири руху до нової системи.

Також причиною безробіття слід вважати структурні зміни в економіці. З розвитком сфери обслуговування занепадають виробничі галузі економіки, які можуть створювати велику кількість робочих місць. Крім того, на початку 90-х років негайної

заміни потребували близько 25% основних фондів, у тому числі майже 40% машин і обладнання [21]. Відбувалося скорочення реального сектору економіки не тільки в останні два роки, а починаючи з 2010 р. (рис. 3).

Обсяг промислового виробництва впав з 112,2% до 87%, а сільськогосподарського – з 98,5% до 95,2%.

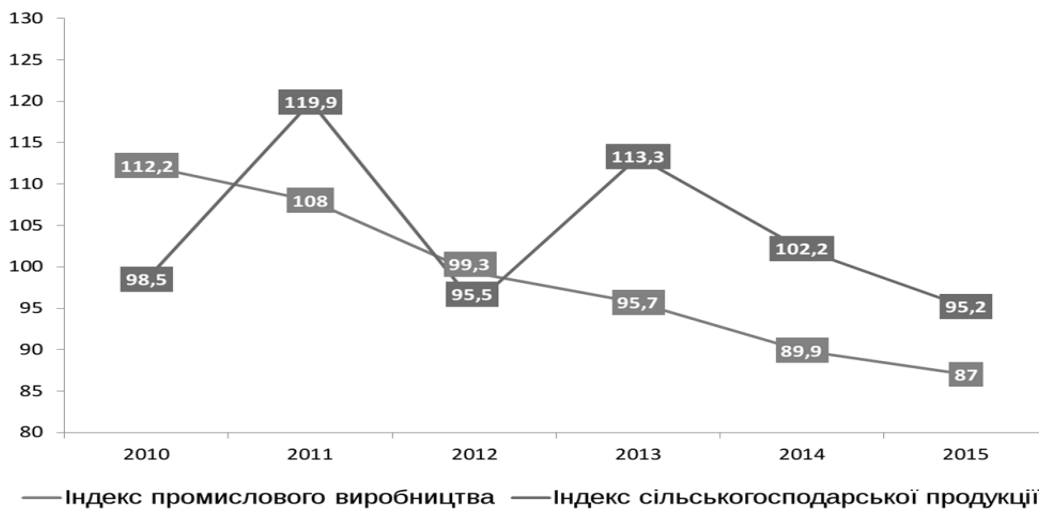

Рис. 3. Динаміка індексу виробництва у галузях реального сектору економіки України у 2010–2015 роках, % [22]

Як вже зазначалось, найбільш високі показники безробіття демонструють нині «класичні» промислові регіони – Дніпропетровська, Запорізька, Херсонська, Донецька й Луганська області. Одночасно із втратою ринків збуту, промислові підприємства нині втратили державну підтримку та державні інвестиції - уряд не вкладає в промисловість, а підтримка підприємств, що належать державі, зводиться до мінімуму. Виходячи з цього, уряд має проводити стабілізаційну політику, спрямовану на запобігання глибоких спадів виробництва та підтримувати реальний сектор економіки.

Прямим наслідком безробіття є бідність. Якщо в 2013 р. рівень бідності в Україні становив 23,3%, то в 2015 р. даний показник зріс до 59,3%, серед працюючих – з 19,6 до 52,9% [23].

Оскільки безробіття являє собою серйозну національну загрозу, держава повинна вживати відповідні заходи для боротьби з нею. Залежно від економічних шкіл і течій, методи боротьби з безробіттям визначають по-різному. Мальтузіанці пропонують обмежити народжуваність, прихильники класичної

теорії ринку – заходи по зниженню заробітної плати. Кейнсіанські програми в короткостроковому періоді пропонують громадські роботи за рахунок бюджету держави; в довгостроковому періоді – державні замовлення приватному сектору, заходи по стимулюванню інвестиційного попиту, при цьому особливе значення надається зниженню облікової ставки процента. Монетаристи пропонують зменшення державного бюджетного дефіциту, скорочення соціальних програм, приборкання інфляції і створення здорового ринкового середовища, в якому обов'язково буде присутнє розорення неефективних підприємств і висування на передній план сильних, адаптованих товаровиробників. Зокрема, монетаристи радять не знижувати, а підвищувати облікову ставку процента. Вони вважають, що ефективно діючий ринок викличе зростання виробництва, і, як наслідок, – зростання попиту на робочу силу. Як свідчить досвід багатьох країн, у тому числі й України, платою суспільства за монетарний шлях розвитку ринку є жебрацтво, злочинство і соціальна напруга в суспільстві.

Отже, потрібно державне регулюван-

ня. Політика держави на ринку праці має бути спрямована на скорочення рівня безробіття, тобто забезпечення можливості реалізації своєї трудової активності всім громадянам. У 1990 р. в Україні була створена Державна служба зайнятості. Основними її завданнями є реалізація державної політики у сфері зайнятості населення, підвищення конкурентоспроможності безробітних на ринку праці, залучення безробітних до тимчасової зайнятості, підтримка безробітних в організації підприємницької діяльності, проведення ярмарок вакансій тощо. В умовах високого рівня безробіття та бідності процвітає неформальна економіка та зайнятість стає нестійкою. Постійні працівники виводяться поза штат, або ж працюють на дому. Для них зайнятість не дає ніяких гарантій. Найсерйозніших наслідків дефіциту гідної праці в неформальній економіці зазнають жінки, молодь, мігранти і літні працівники. Повністю оцінити масштаби неформальної економіки складно. За даними Держкомстату, за 9 місяців 2015 р. кількість осіб у неформальному секторі економіки становила 4369,4 тис осіб, за 9 місяців 2016 р. – 4021,7 тис осіб (або 26,5% та 24,6% від загальної кількості зайнятого населення відповідно (без урахування частини проведення АТО)) [24]. За неофіційними ж даними, поза межами легального ринку праці знаходиться близько 5–7 млн. працездатних українців, які вимушені поневіритися у пошуках заробітків, при цьому втрачаючи права на соціальний захист, майбутню пенсію й безпеку праці. На жаль, офіційна і реальна оцінка тенденцій на ринку праці в Україні значно відрізняються, що не дозволяє дати точну оцінку поточного стану ринку праці [25].

Для боротьби з нелегальною зайнятістю 1 березня 2016 р. набрав чинності наказ Міністерства соціальної політики України від 02.02.2016 № 67 [26], яким затверджено форму постанови про накладення штрафу уповноваженими посадовими особами ДСЗ України з питань праці за порушення законодавства про працю та зайнятість населення. Якщо до цього часу до роботодавців за порушення трудового законодавства інспектори з питань праці могли застосовувати тільки адміністративні санкції, то з

11.03.2016 р. крім адміністративних, з'явилися і фінансові санкції. Так, у разі фактичного допуску працівника до роботи без оформлення трудового договору або виплату заробітної плати (винагороди) без нарахування та сплати єдиного внеску передбачено штраф у розмірі 30 мінімальних заробітних плат за кожного працівника. Тобто підприємству потрібно приділити дуже велику увагу щодо правильного оформлення наказів про прийняття працівників на роботу, оскільки за можливе визнання недійсного наказу підприємству загрожує штраф приблизно у 41340 грн. А якщо наказ оформлений правильно, але підприємство несвоєчасно повідомило фіскальну службу про прийняття працівника на роботу, то таке порушення коштуватиме підприємству 1378 грн.

Зростання можливостей економіки щодо забезпечення робочими місцями насамперед можливо у сфері підприємництва. Щодо розширення зайнятості на селі, то воно пов'язане з підтримкою й заохоченням розвитку видів діяльності на сільських територіях, що підтверджується досвідом зарубіжних країн, а також створенням сприятливого соціального середовища для підвищення престижу та мотивації праці (насамперед, у молоді), привабливих умов для проживання у сільській місцевості, зупинення руйнації об'єктів соціальної інфраструктури. Необхідно створювати соціально-економічні та правові умови для сприяння зайнятості на селі, збільшення престижних робочих місць у галузях сільського господарства і соціальної інфраструктури відповідно до потреб села. Враховуючи сезонний характер сільськогосподарської праці, потрібно забезпечити умови для рівномірної зайнятості протягом року [27].

Висновки. Таким чином, рівень безробіття є своєрідним барометром стану національної безпеки. Він символізує не тільки втрату безробітними своїх конституційних прав на працю, а й показує матеріальні та людські втрати економіки та зростання бідності в суспільстві. Отже, зменшити рівень безробіття в Україні можна завдяки таким заходам:

– створення спеціального податкового режиму шляхом зниження податків для під-

приємств за умови збереження робочих місць або створення нових робочих місць (для компенсації витрат на прийом нових працівників);

– зменшення податкового навантаження для зменшення рівня тіньової економіки, що сприятиме росту офіційного працевлаштування;

– надання державою пільгових кредитів для створення нових робочих місць і виплати зарплати додатково зайнятим на виробництві;

– вдосконалення політики оплати праці;

– організація перенавчання або підвищення кваліфікації кадрів, відповідно до потреб галузей, що розвиваються, й вимог світового ринку праці;

– підвищення ефективності роботи Державної служби зайнятості;

– проведення активної політики на державному рівні щодо працевлаштування молоді;

– сприяння зайнятості громадян, які потребують соціального захисту і не здатні на рівних конкурувати на ринку праці, шляхом надання роботодавцям пільг і дотацій;

– реформування системи загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття.

Звичайно, що всі ці заходи мають проводитися системно і комплексно. Для активізації процесу працевлаштування мають бути задіяні і ринкові механізми, і важелі держави, і підвищитись відповідальність самого працівника за своє майбутнє.

Література

1. Кейнс Дж. Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей / Дж. Кейнс. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bibliograph.com.ua/keyns-1/index.htm>

2. Класика економічної думки: Сочинения / В. Петі, А. Сміт, Д. Рикардо, Дж. Кейнс, М. Фридмен. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 896 с.

3. Маркс К. Капітал. Т. 1. – М.: Изд-во пол. лит. лит-ры, 1983. – 905 с.

4. Блауг М. Філіппіс, А. Уільямс // 100 великих економістів після Кейнса. – СПб.: Економікус, 2009. – С. 310–312. – 384 с.

5. Богиня Д. П. Основи економіки праці: навч. пос.. для студ. екон. спец. / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова; Київ. екон. ін-т менеджменту. – К.: Знання-Прес, 2000. – 312 с.

6. Волинський Г. Про соціальну диференціа-

цію населення / Г. Волинський // Економіка України. – 2008. – С. 79–84

7. Давидова І. О. Зайнятість та безробіття в постіндустріальній економіці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2581>

8. Кір'ян Т. Соціальний захист населення від безробіття / Т. Кір'ян // Україна: аспекти праці. – 1998. – № 4. – С. 16–22.

9. Колешня Л. Безробіття в умовах формування ринкових відносин / Л. Колешня // Україна: аспекти праці. – 1997. – № 6. – С. 9–12.

10. Лібанова Е. М. Ринок праці: навч. пос.. / Е. М. Лібанова. – К.: Центр навч. літ-ри, 2003. – 224 с.

11. Мотивація та соціальний захист персоналу: моногр. / за заг. ред. проф. А. Г. Бабенка. – Д.: ДД-ФА, 2011. – 400 с. – С. 81–90; 90–97.

12. Шаманська Н. В. Страхування на випадок безробіття в умовах соціально-економічних перетворень в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.04.01 / Н. В. Шаманська. – Тернопіль: ТНЕУ, 2006. – 320 с.

13. Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи: Закон України від 08.07.2011 № 3668-VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3668-17>

14. Фінансовий портал Мінфін [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://index.minfin.com.ua/>

15. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2007/rp/ean/ean_u/osp_rik_b_07u.htm

16. Unemployment statistics. Eurostat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Table_1_Youthunemployment_2015Q4_\(%25\).png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Table_1_Youthunemployment_2015Q4_(%25).png)

17. Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: Закон України від 05.02.1993 № 2998-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2998-12>

18. Аналітичний огляд. – Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350805

19. Торжевський М. В. Проблеми безробіття молоді та напрями їх вирішення / М. В. Торжевський // Економіка України. – 2014. – № 1 (626). – С. 87–96.

20. Герої праці. Незалежне бюро новин [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbnews.com.ua/ua/tema/91803/>

21. Федоренко В. Г. / Ринок праці в Україні та економічні тенденції в умовах світової економічної кризи / В. Г. Федоренко // Економіка та держава. – 2009. – № 1. – С. 4–5.

22. Fact Check [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.factcheck.com.ua/ua/yurij-bojko-manipuliroval-pokazatelyami-statistiki-zayaviv-ostatnostrofikeskom-polozhenii-ukrainy/>

23. Інтернет-версія всеукраїнського часопису «Політика. Право. Життя». Елла Лібанова: «Трудове населення України різко збідніло...» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.polpravozhit.in.ua/2016_04_08_archive.html

24. Державна служба зайнятості України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=3054

25. Інформаційно-аналітичні матеріали на засідання НТСЕР до питання «Забезпечення зайнятості - головне завдання соціальних партнерів». Федерація профспілок України. – К., липень 2014 року.

26. Про затвердження форми постанови про

накладення штрафу уповноваженими посадовими особами Державної служби України з питань праці: Наказ Мінісоцполітики України від 02.02.2016 № 67 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0256-16>

27. Боротьба з безробіттям та служба зайнятості в Україні [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://5ka.at.ua/load/makroekonomika/borotba_z_bezrobittjam_ta_sluzhba_zajnjatosti_v_ukrajini

УРОВЕНЬ БЕЗРАБОТИЦЫ КАК ИНДИКАТОР НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

*Л. Б. Баранник, д. э. н., профессор, Р. С. Шаранов, студент,
Университет таможенного дела и финансов*

Рассматривается ситуация, сложившаяся на рынке труда Украины. Внимание акцентировано на том, что рост безработицы является внутренней угрозой национальной безопасности. Проанализирован ряд факторов, которые содействуют высокому уровню безработицы в Украине. Названы последствия безработицы в контексте ухудшения экономических показателей развития страны, а саму безработицу представлено фактором, угрожающим национальной безопасности государства.

Ключевые слова: безработица, национальная безопасность, методология МОТ, уровень занятости, экономически активное население, миграция, нелегальная занятость, молодежная безработица.

UNEMPLOYMENT RATE AS INDICATOR OF NATIONAL SECURITY

*L. B. Barannik, D. E., Professor, R. S. Sharanov, student,
University of Customs and Finance*

The situation in the labor market of Ukraine is considered. It is stresses that the increase of unemployment is an internal threat to national security. A number of factors that condition the high level of unemployment in Ukraine are analyzed. The consequences of unemployment in the context of worsening economic indicators of the country are presented. Unemployment is considered as a factor that threatens the national security.

Keywords: unemployment, national security, the ILO methodology, level of employment, economically active population, migration, illegal employment, youth unemployment.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Івашиною О. Ф.

Надійшла до редакції 01.11.2016.

УДК 336.7

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНИХ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ: ФАКТОРИ, УМОВИ ТА НАСЛІДКИ

*В. М. Бойченко, аспірант, Сумський державний університет,
v.boichenko@tascombank.com.ua*

У статті розглядаються фактори та умови, що супроводжували виникнення та розвиток ключових глобальних та локальних фінансово-економічних криз у різних країнах світу з 1970 по 2008 рік. На основі аналізу ключових параметрів розглянутих криз здійснено їх класифікацію за різними ознаками. Визначено, що на сьогодні існує необхідність розробки нових комплексних інструментів оцінювання характеру та типу кризи.

Ключові слова: фінансово-економічна криза, кризоутворюючі фактори, банківська система, фінансова система.

Постановка проблеми. Остання світова фінансова криза (2007-2009 рр.) продемонструвала усьому світу те, як багато видів та проявів кризи може бути. В тій чи іншій формі від різних проявів кризи постраждали як великі так і малі країни незалежно від рівня їх добробуту. В зарубіжних наукових працях (наприклад [1]) доводиться, що фінансові кризи створюють як загрози, так і можливості в рівній мірі. При цьому кризи можуть мати як внутрішнє так і зовнішнє походження, зароджуватися як у приватному так і у державному секторах. Масштаби криз також можуть бути різними і за часом їх протіканні, і за масштабами збитків, які вони завдають економічному розвитку країн. Ще однією властивістю фінансових криз є їх здатність швидко поширюватися через кордон на інші країни, при цьому швидкість такого поширення є прямо пропорційна тісноті фінансових взаємозв'язків між країнами. Фінансові кризи вимагають від урядів та приватного сектору прийняття швидких антикризових кроків, частіше за все це заходи по стабілізації фінансового сектору та державних фінансів, а також координації таких дій із країнами-сусідами. Широкомасштабні наслідки останньої світової фінансової кризи (які в окремих країнах відчуваються і до цього часу) засвідчили необхідність перегляду та уточнення розуміння поняття фінансової кризи та класифікації її проявів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Довгий час, причиною руху фінансових ринків у науковій літературі вважалася так звана «тваринна поведінка» (прагнення до виживання в жорстких умовах, тваринна конкуренція), такої думки зокрема притримувалися Дж. Кейнс [2], Г. Мінські [3], К. Кіндлбергер [4]. Втім, сучасні наукові дослідження свідчать про велику різноманітність причин виникнення фінансово-економічних криз, так міграція капіталу є основною причиною фінансових криз на думку Т. А. Васильєвої [5] та Д. Л. Циганюка [6], ризикова політика транснаціональних банків – на думку В. М. Кочеткова [7] та П. В. Мельника [8], низький рівень конкуренції в банківській системі – на думку С. В. Лєнова [9].

При цьому слід зауважити, що кожен з

авторів розглядає кризу у її найбільш явному прояві, часто залишаючи поза увагою той факт, що криза може мати комплексний характер, а причини, що викликали найбільш значимі наслідки лежать зовсім в іншій сфері.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення сутності та класифікація типів фінансово-економічних криз шляхом узагальнення світового досвіду та аналізу факторів, що їх спричинили.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансова криза часто асоціюється з одним або кількома явищами, наприклад такими як: суттєве зниження обсягів кредитування, різкі коливання цін на активи, порушення в сфері фінансового посередництва, проблеми із зовнішнім фінансуванням різних суб'єктів економіки; проблеми платіжного балансу, масштабна державна підтримка (створення та активізація діяльності фондів підтримки, стабілізації, рекапіталізації і т.п.) тощо. Таким чином, фінансові кризи, це, як правило, багатомірні явища, які досить важко охарактеризувати за допомогою одного індикатора.

Протягом останніх років у світі було розроблено багато теорій щодо причин виникнення криз. При цьому, концентруючи увагу на основних фундаментальних макроекономічних диспропорціях, автори даних теорій часто так і не доходять до конкретних причин виникнення фінансових криз. Часто фінансові кризи виникають через ірраціональні фактори, серед яких «втеча» банків, перегрів фінансових ринків, обвал ринків активів, кредитний голод та інші симптоми нездорової економіки.

Багато теорій, що досліджують джерела фінансових криз визнали важливість бумів на ринках активів і кредитування. Тим не менш, вони так і не змогли прояснити, чому продовжують виникати бульбашки на ринках активів та грошей, які дестабілюють економіку та врешті решт ведуть до обвалів та «грошового голоду». Недосконалість сучасних наукових теорій щодо причин та особливостей протікання різних етапів економічного циклу виявляється також і у тому, що до цього часу ні учасники фінансового ринку, ні політики так і не змогли напрацювати механізми прогнозування ри-

зиків та стримування розширення кредитування та зростання цін на активи.

У численних емпіричних дослідженнях детально розглянуто різні фази фінансових криз – від невеликих фінансових диспропорцій, які виступали каталізаторами більших, до великих національних, регіональних та навіть глобальних криз. В ході даних досліджень також доведено, що через наслідки фінансової кризи ціни на активи та нарощування кредитування можуть перебувати під тиском протягом тривалого часу, що має довгострокові негативні наслідки для реальної економіки.

Швидке нарощування кредитування є одним з симптомів, що свідчать про зародження фінансової кризи. Збільшення кредитного плеча та зростання загального рівня кредитного ризику через нарощування кредитування разом зі зростанням цін на активи часто передують розгортанню фінансової кризи (втім, це частіше за все виявляється тільки постфактум). Як давні так і нещодавня фінансова криза розпочиналися із значного зростання темпів приросту виданих кредитів, в т.ч. зовнішніх, після чого наступав обвал кредитування одночасно з коригуванням цін на ринках активів. У багатьох відносинах, особливості протікання фінансової кризи в Австралії у 1880–1890-х рр. повторювалися у даній країні і під час наступних криз в даній країні. Аналогічно, особливості розвитку економіки до та під час кризи в Східній Азії у 1990-х рр. нагадували попередню кризу в скандинавських країнах, де банківські системи після нарощування обсягів кредитування та інвестицій в нерухомість зазнали значних збитків. Остання фінансова криза має багато чого спільного також з кризою у США у 1920–1930-х рр.

Кредитні буми можуть бути викликані цілим рядом факторів, у тому числі потрясіннями і структурними змінами на ринках. Потрясіння, які можуть призвести до кредитних бумів включають в себе:

- 1) зміни в продуктивності праці;
- 2) зміни в потоках капіталу;
- 3) кардинальні зміни у проведенні економічної політики.

Деякі кредитні буми, як правило, пов'язані з позитивним впливом підвищення

продуктивності виробництва. Вони зазвичай починаються під час або після періоду помірної економічного зростання. В наукових дослідженнях [10] виявлено, що темпи зростання ВВП позитивно пов'язані з імовірністю кредитного буму. Так, зокрема, протягом трьох років, що передують кредитному буму, в середньому темпи зростання реального ВВП сягають 5,1%, тоді як у спокійні роки 3-річна ковзна середня для темпів зростання ВВП становить 3,4%.

Різке збільшення міжнародних фінансових потоків також може підвищувати ймовірність кредитних бумів. Більшість національних фінансових ринків знаходяться під впливом екстерналій, особливо сьогодні. Це полегшує розповсюдження кредитних бульбашок через кордони. Зміни в потоках міжнародного капіталу можуть підвищити волатильність внутрішніх фінансових потоків на фінансових ринках, в цьому разі вплив іноземного капіталу на місцеві фінансові ринки збільшить ресурсні можливості банків та призведе до послаблення кредитних обмежень для корпорацій і домогосподарств [11]. Протягом попередніх криз в багатьох країнах простежувався позитивний зв'язок між швидким нарощуванням кредитування та великим притоком міжнародного капіталу в банківські системи. Це досить добре простежується в Україні у докризовий період. Як видно з рис. 1 різке нарощування частки іноземних банків супроводжувалося кредитним бумом в Україні у 2005–2007 рр., зокрема при зростанні частки іноземних банків в 1,5 рази обсяги кредитування зросли майже в 2 рази. Грошово-кредитна політика, особливо протягом тривалого періоду часу, як правило пов'язує підвищену кредитну активність з прийняттям надмірного ризику. Механізм зв'язку полягає в наступному: зміна процентних ставок впливає на ціни активів і власного капіталу позичальників, у той же час впливаючи й на умови кредитування.

Аналітичні моделі, які в тому числі й враховують вплив регуляторних інституцій і процентних ставок (наприклад модель Дж. Стігліца [14]), підтверджують наявність більшої схильності до ризику під час зниження процентних ставок, і навпаки – при зростанні процентних ставок банки будуть біль-

ше приділяти уваги якості кредитного портфеля, за умови доступу до зовнішніх джерел фінансування. На практиці зниження стандартів кредитування при зниженні ключових процентних ставок підтверджено на прикладі Іспанії у 2000–2007 рр. [15], та

США у 2001–2004 рр. [16, 17]. При цьому в США зниження процентних ставок спричинило швидке зростання цін на житло та збільшення кредитного важеля, що в подальшому і спричинило появу бульбашок на американському фондовому ринку.

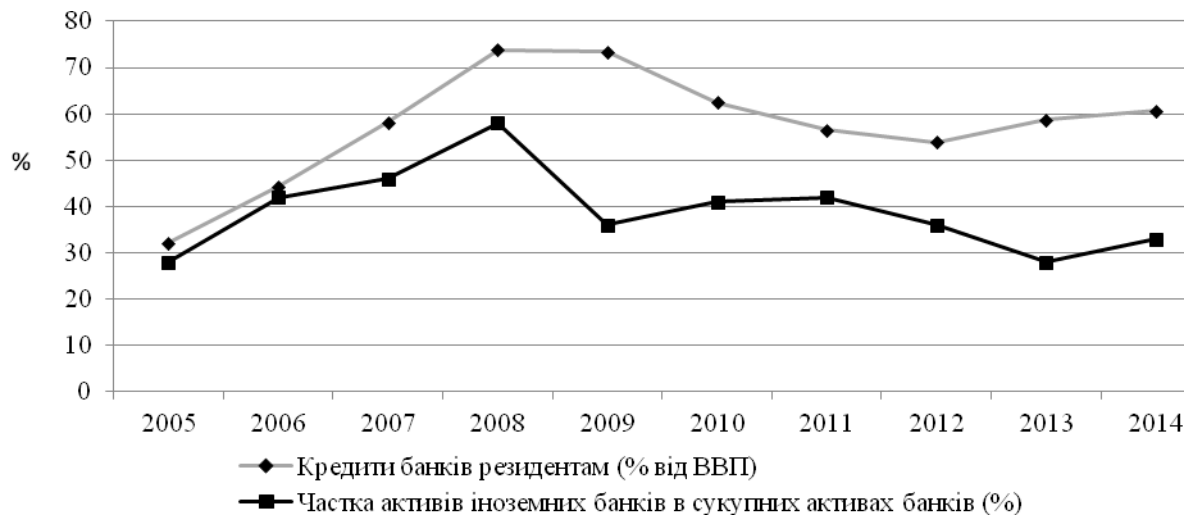

Рис. 1. Динаміка частки активів іноземних банків та обсягу кредитування в Україні [13, 13]

Структурні фактори що здатні викликати кредитні буми, включають фінансову лібералізацію та інновації. Фінансова лібералізація, особливо коли вона здійснюється невірними методами та у невірний час та фінансові інновації можуть викликати різке зростання кредитної активності і призвести до надмірного збільшення левериджу позичальників і кредиторів шляхом сприяння зростанню схильності до ризику. Дійсно, як було встановлено рядом вчених [18], фінансова лібералізація, часто передують кризам. Так, зокрема, принаймні третина кредитних бумів та банківських криз слідували після фінансової лібералізації [19], особливо в Центральній та Східній Європі [20].

Механізми ініціації кредитних бумів ґрунтуються на інституційних диспропорціях, а також негативних наслідках конкуренції. З одного боку, здається, що регулювання, нагляд і ринкова дисципліна є занадто повільними, щоб вчасно відслідкувати посилення конкуренції та впровадження фінансових інновацій. З іншого боку, зазвичай кредитному буму передують послаблення стандартів кредитування. Посилення конкуренції на ринку фінансових послуг забезпечуючи в цілому підвищення ефективності і стабільності в довгостроковій перспективі,

може сприяти фінансовій нестабільності протягом коротших періодів [21]. Різкі зміни на ринках активів і кредитів під час фінансових криз суттєво відрізняються від тих, які спостерігаються під час нормально-го циклу ділової активності. Сплески кредитної активності на кредитних ринках і ринках активів є коротшими, сильнішими і швидшими [22].

Остання світова фінансова криза (2007–2009 рр.) була викликана ціновим бумом на ринку нерухомості та посилена активним банківським фінансуванням (як з боку традиційних банків, так і з боку їх сурогатів). Дослідження свідчать, що у більшості випадків, країни з подвійним бумом (на ринку житла та на кредитному ринку) мали в подальшому проблеми не тільки з банківським сектором, а й з загальним падінням продуктивності економіки, що виразилося у падінні ВВП в порівнянні з його рівнем у 2003–2007 рр. Ті ж країни, які мали різке зростання цін тільки на ринку нерухомості у подальшому набагато легше перенесли світову фінансову кризу і не мали системної кризи у фінансовому секторі. В цьому плані Україна відноситься до 1 групи країн (рис. 2).

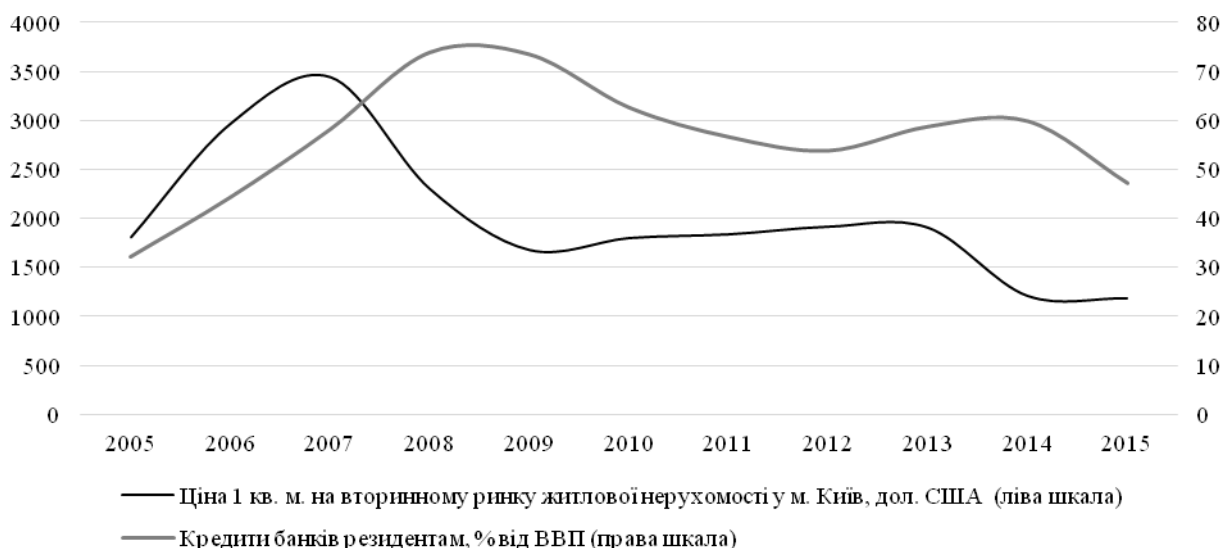

Рис. 2. Динаміка цін на нерухомість та обсягу виданих кредитів в Україні в 2005–2015 рр. [13, 23]

Розглянемо більш детально типи фінансових криз. Загалом у світі існує досить багато підходів до класифікації фінансових криз і вчені досі не дійшли згоди щодо однієї загальноприйнятої класифікації. Втім, переважна більшість класифікацій включають два поширені типи:

– кризи, які можна ідентифікувати і класифікувати за кількісними параметрами (наприклад валютна криза може бути ідентифікована за волатильністю валютного курсу локальної валюти, криза платіжного балансу – за припиненням іноземних інвестицій тощо);

– кризи, які ідентифікуються та класифікуються за якісними параметрами (сюди як правило відносять банківські та боргові кризи).

У той час як фінансові кризи можуть приймати різні види і форми, в науковій літературі узгоджені підходи до визначення основних з них.

Так, наприклад, валютна криза передбачає спекулятивну атаку на місцеву валюту, яка частіше за все викликає девальвацію. У боротьбі з цими процесами, уряди змушені витратити велику кількість власних міжнародних валютних резервів на підтримку валютного курсу або різко підвищувати процентні ставки, або вводити обмеження на рух капіталу.

Кризи платіжного балансу (в зарубіжній літературі часто можна зустріти термін «криза раптової зупинки» – «sudden

stop crisis», або «криза рахунку операцій з капіталом» – «capital account crisis») частіше за все передбачають суттєве та несподіване падіння припливу міжнародного капіталу (як правило у вигляді прямих іноземних інвестицій), або початок відтоку іноземного капіталу. Як правило це супроводжується різким підвищенням процентного спреду, що свідчить про зростання ризиків всередині країни. Оскільки і в першому і в другому випадку ідентифікаторами виступають величини, які можна виміряти кількісно, то вони відносяться до першої групи.

Інша група криз, пов'язана з несприятливою динамікою державних або корпоративних зобов'язань або потрясіннями в банківській системі. Криза зовнішнього боргу має місце, коли країна не може (або не хоче) здійснювати в повному обсязі обслуговування зовнішнього боргу. Така криза може прийняти форму державної або приватної (або обох) боргової кризи. Внутрішня криза державного боргу відбувається, коли країна (уряд) не виконує свої внутрішні фінансові зобов'язання у встановлені терміни, при цьому або визнаючи дефолт, або розкручуючи інфляцію або в інший спосіб зменшуючи купівельну спроможність власної валюти.

При системній банківській кризі, реальній чи потенційній, банкрутства та вихід банків з ринку банківських послуг можуть спонукати банки призупинити конвертованість своїх зобов'язань або змусити

уряд чи центральний банк втрутитися, щоб запобігти цьому, що буде виражатися в широкомасштабних заходах з підтримки ліквідності і підвищення достатності капіталу. Такі змінні досить важко виміряти кількісно, тому, як правило, вони оцінюються за методологіями якісної оцінки.

Звісно можуть існувати й інші класи-

фікації криз, втім, слід зауважити, що на практиці досить багато криз співпадають у місці і часі і їх досить важко відокремити одна від одної, тим більше з розмежуванням кризоутворюючих факторів.

На рис. 3 наведено статистичні дані щодо загальної кількості різних видів криз та випадків їх співпадіння у часі.

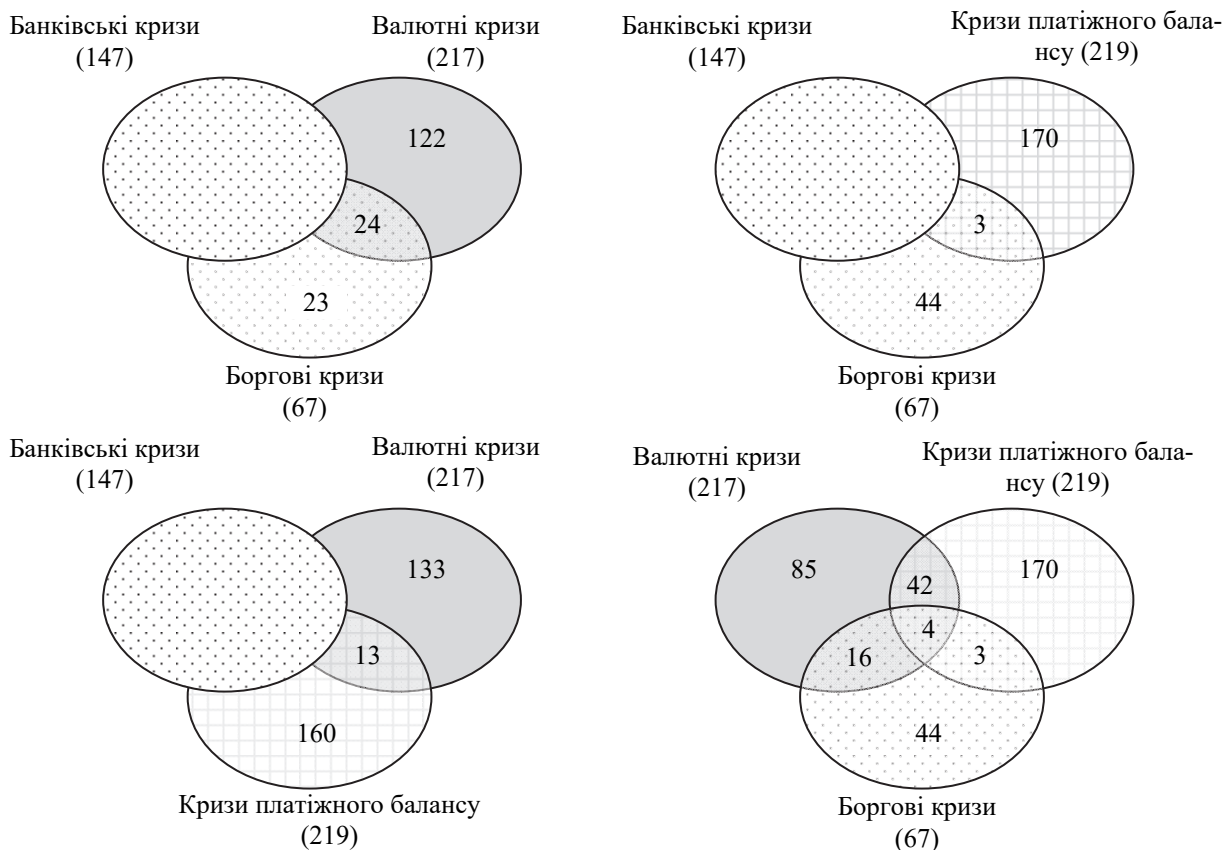

Рис. 3. Співпадання фінансових криз у світі (складено за даними 181 країни протягом 1970-2007 рр. [24, 25, 26])

Підсумовуючи вищезазначене, можна визначити, що у підсумку, фінансова криза передбачає:

- охоплення ринків капіталу, кредиту та інших сегментів фінансового сектору, міжнародних фінансів, суверенних, місцевих фінансів та фінансів корпоративного сектору;

- середньо та довгостроковий негативний вплив на розвиток національної економіки країни в цілому та добробуту населення зокрема;

- наявність джерел, та конкретних проявів, які визначають тип фінансової кризи та стадію її розвитку.

Надзвичайно важливим фактором є своєчасна ідентифікація кризоутворюючих факто-

рів, оскільки це дозволяє коректно визначити фінансові диспропорції та запровадити ефективні антикризові механізми. Банківські кризи на сьогодні стали традиційним явищем у ринкових економіках, оскільки без них розвиток економіки може відбуватися лише екстенсивним шляхом. При дестабілізації ринкової економіки, особливо такої, що розвивається, проблеми у банківському секторі призводять до підвищення волатильності курсу національної валюти, проблем з виконанням власних функцій платіжною системою та призводять до зростання політичної боротьби. У табл. 1 наведено найбільш поширені підходи до формалізації банківських криз у світовій та вітчизняній науковій літературі.

Підходи до формалізації банківських криз
(складено автором на основі [27, 28, 29, 30, 31, 32])

Класифікаційна ознака	Тип банківської кризи	Характеристика кризи
Характер розвитку	Циклічна	Головною причиною є циклічний спад в економіці. Глибина кризи залежить від ступеня розвитку ринкової економіки.
	Оригінальна	Причина – накопичені проблеми в банківській системі або не прогнозований вплив зовнішніх факторів на банківську систему, що призвів до порушення ліквідності банків.
Масштаб охоплення економіки	Системна	Охоплює всю банківську систему, супроводжується масовим банкрутством банків та має системний негативний вплив на всю фінансову систему. Призводить до зростання темпів інфляції, започаткування політики «дорогих грошей» і нарощуванню дефіциту бюджетів різних рівнів.
	Фрагментарна	Протікає в окремих сегментах банківського сектору (міжбанківські відносини, іпотечне кредитування, короткострокове кредитування, споживче кредитування, ринок депозитів тощо) або торкається лише певної невеликої частини банків.
Очевидність	Латентна	Характеризується негативними тенденціями достатності, рентабельності діяльності окремих банків тощо. Накопичення таких проблем до критичного рівня призводить до трансформації даної кризи у явну.
	Явна	Відкрите невиконання банками власних зобов'язань, проблеми з розрахунками, втеча депозитних ресурсів з банків, різке скорочення банківського кредитування, зростання збитків, банкрутство банків
Географія поширення	Локальна	Обумовлена переважно внутрішніми диспропорціями та деструктивними факторами
	Регіональна	Поширюється на групу країн зі схожими економічними передумовами та кризоутворюючими факторами
	Світова (глобальна)	Поширюється на переважну більшість взаємопов'язаних розвинених країн світу, досить швидко набуває глобального характеру
Рівень завданної економічної шкоди	Макроекономічна	Спричиняє спад виробництва у всій економіці, високі темпи інфляції та демонетизацію економіки протягом кількох наступних років (частіше за все є системною)
	Мікроекономічна	Спричиняє банкрутство невеликої кількості банків, частково банки можуть бути врятовані за рахунок зусиль центрального банку або уряду.

Для напрацювання єдиного підходу до визначення термінів «банківська криза» та «фінансова криза» на нашу думку доцільним є детальний розгляд таких термінів як «криза банківської системи» та «криза банку». Оскільки від цього залежить системний чи не системний характер кризи покладений в основу досліджуваного поняття та який рівень системи розглядається.

Банк є найважливішою складовою банківської системи. Його низька ефективність може спричинити проблеми в інших банків. З огляду на це, концентрація певної критичної суми криз банків може спричинити кризу банківської системи, що обумовлює необхідність втручання держави для антикризового регулювання. Також слід зауважити, що не дивлячись на системну спорідненість банку та банківської системи методологія регулювання та реагування на кризові процеси суттєво відрізняються для

даних об'єктів. Окрім цього, сигнальні індикатори для ідентифікації кризи в банку та в банківській системі можуть мати різні значення за однакових зовнішніх умов.

Банки, центральний банк та інші кредитні та спеціалізовані фінансові організації постійно співпрацюють між собою утворюючи злагоджену та взаємопов'язану систему (слід зазначити, що відповідно до українського законодавства небанківські фінансово-кредитні установи не входять до складу банківської системи).

Якщо ж говорити про фінансову кризу, то, на відміну від банківської – це система подій, обумовлених складним взаємозв'язком між багатьма факторами, яка характеризується перехресними зв'язками з іншими кризами, не обов'язково грошово-кредитного чи фінансового характеру. З огляду на це, існує досить багато наукових підходів до трактування даного явища.

У відповідності до монетаристської школи, фінансові кризи розвиваються внаслідок дестабілізації банківської системи, розбалансування її інфраструктури.

Досить поширеною серед економістів є думка, що причиною фінансових криз є порушення рівноваги між реальним виробництвом та монетарною системою країни. Передбачається, що якісні зміни в економіці призводять до зміни пропорцій між окремими елементами економічної системи, що в свою чергу гальмує усталений розвиток економіки та призводить в результаті до виникнення фінансової кризи через руйнацію фінансової системи окремої країни або цілої групи країн.

Говорячи про кризоутворюючі фактори, то слід зауважити, що в науковій літературі їх прийнято поділяти на наступні групи:

- 1) макроекономічні;
- 2) монетарні;
- 3) валютні;
- 4) фінансові;
- 5) глобалізаційні;
- 6) форс-мажорні;
- 7) специфічні (характерні для країн,

що розвиваються);

- 8) психологічні;
- 9) управлінські.

Окрім цього, доцільно також структурувати кризоутворюючі фактори, в залежності від того, чи належать вони до реальної економіки чи до фінансово-грошової сфери. Нині вчені формалізували та дослідили головні причини фінансових світових криз та їх результати, напрацювали концептуальні напрямки антикризової політики країни. Абсолютна більшість наукових праць спорідненої тематики присвячена аналізу впливу фінансових криз на національну економіку. З іншого боку, досить мало напрацювань в сфері розвитку теорії фінансових криз, існують суттєві розбіжності в трактуванні ключових термінів, що стосуються фінансових криз, що формує певне коло питань для проведення наукових досліджень у перспективі.

Висновки. Таким чином, дослідження ключових параметрів, що дозволяють оцінити наявність та глибину кризи певного типу, дозволяє нам стверджувати, що загалом усі фінансово-економічні кризи можна поділити

на 2 класи – кризи, які можна ідентифікувати і класифікувати за кількісними параметрами (до таких криз ми пропонуємо відносити кризи платіжного балансу з ключовим параметром вимірювання – приріст прямих іноземних інвестицій та валютні кризи – з ключовим параметром вимірювання – рівень девальвації місцевої валюти по відношенню до дол. США або євро) та кризи, які ідентифікуються та класифікуються за якісними параметрами (до таких ми пропонуємо відносити банківські (ключовий параметр вимірювання – якість ресурсної бази та/або якість портфелю кредитів) та боргові кризи (ключовий параметр вимірювання – якість обслуговування державного та/або корпоративного боргу)). Різниця у проявах, наслідках та методах протидії кожному із зазначених типів кризи обумовлює необхідність подальших наукових пошуків у напрямку розробки дієвого механізму ідентифікації типу фінансової кризи для підвищення ефективності антикризових заходів держави.

Література

1. Carmen M. Reinhart, Kenneth S. Rogoff *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly* / Princeton: Princeton University Press, 2009. – 512 p.
2. Keynes, J. M., 1930, *The Great Slump of 1930*. London: The Nation & Athenæum, (First Edition).
3. Minsky, H. P., 1975, *John Maynard Keynes*, Columbia University Press.
4. Kindleberger, C., 1978, *Manias, Panics, and Crashes: A History of Financial Crises*, New York : Basic Books.
5. Васильева, Т. А. Діагностика банківських криз на основі розрахунку прогнозного індикатора кризи / Т. А. Васильева, С. В. Леонов, О. Б. Афанасьєва // Вісник НБУ. – 2013. – № 11 (213). – С. 22–28.
6. Циганюк, Д. Л. Механізм забезпечення стабільності банківської системи: зарубіжний досвід та українські реалії / Д. Л. Циганюк, В. Н. Гланц // Вісник Української академії банківської справи. – 2014. – № 2. – С. 40–45
7. Кочетков В. М. Аналіз розвитку міжнародних банків в Центральній та Східній Європі [Електронний ресурс] / В. М. Кочетков, Ж. С. Кугуєнко // «Ефективна економіка». – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2934>
8. Мельник П. В. Банківські системи зарубіжних країн: Підручн. / П. В. Мельник, Л. Л. Тарангул, О. Д. Гордей. – Київ : Алерта, Центр учбової літератури, 2010. – 586 с. – С. 365–378
9. Djalilov, K., Lyeonov, S., & Buriak, A. (2015). Comparative studies of risk, concentration and

efficiency in transition economies. Risk Governance and Control: Financial Markets and Institutions, 5(4CONT1), 178–187.

10. Dell’Ariccia, G., D. Igan, L. Laeven, and H. Tong, 2013, «Policies for Macrofinancial Stability: Dealing with Credit Booms and Busts», in S. Claessens, M. A. Kose, L. Laeven, and F. Valencia, eds., Financial Crises, Consequences, and Policy Responses, forthcoming.

11. Claessens, S., G. Dell’Ariccia, D. Igan, and L. Laeven, 2010, «Cross-Country Experience and Policy Implications from the Global Financial Crisis», Economic Policy. A European Forum, April 2010, Vol. 62. – PP. 269–93

12. Statistical data warehouse / European central bank / http://sdw.ecb.europa.eu/browseSelection.do?DATASET=0&DATA_TYPE=1&node=bbn139

13. Основні показники діяльності банків України / Національний банк України. Електронний ресурс. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798

14. Stiglitz, J., and A. Weiss, 1981. «Credit Rationing in Markets with Imperfect Information», American Economic Review, Vol. 71, No. 3, PP. 393–410.

15. Maddaloni, A., and J-L. Peydró, 2010, «Bank Risk-taking, Securitization, Supervision and Low Interest Rates: Evidence from the Euro Area and the U.S. Lending Standards», Working Paper Series 1248, European Central Bank.

16. Lansing, K. J., 2008, «Speculative Growth and Overreaction to Technology Shocks», Working Paper Series 2008-08, Federal Reserve Bank of San Francisco.

17. Hirata, H., M. A. Kose, C. Otrok, and M. E. Terrones, 2012, «Global House Price Fluctuations: Synchronization and Determinants», in Francesco Giavazzi and Kenneth West, eds. NBER International Seminar on Macroeconomics 2012, National Bureau of Economic Research.

18. Kaminsky, G., and C. Reinhart, 1999, «The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems», American Economic Review, Vol. 89, PP. 473–500.

19. Dell’Ariccia, G., D. Igan, L. Laeven, and H. Tong, 2013, «Policies for Macrofinancial Stability: Dealing with Credit Booms and Busts», in S. Claessens, M. A. Kose, L. Laeven, and F. Valencia, eds., Financial Crises, Consequences, and Policy Responses, forthcoming.

20. Лібералізація руху капіталу в ході євроінтеграції: досвід країн Центральної Європи : монографія / [А. О. Єпіфанов, С. М. Козьменко, М. І. Макаренко, Ф. І. Шпиг та ін.] ; за заг. ред. д-ра екон. наук А. О. Єпіфанова. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 109 с.

21. Dell’Ariccia, G., D. Igan, and L. Laeven, 2012, «Credit Booms and Lending Standards: Evidence from the U.S. Subprime Mortgage Market», Journal of Money, Credit and Banking, Vol. 44, PP. 367–384.

22. Claessens, S., M. A. Kose, and M. Terrones, 2010, «Financial Cycles: What? How? When?» in NBER International Seminar in Macroeconomics 2010, Richard Clarida and Francesco Giavazzi, eds. Chicago: University of Chicago Press.

23. Вартість квартир (ціни на житло) // Консалтингова компанія SV Development – Режим доступу до ресурсу: http://www.svdevelopment.com/ua/web/flat_costs/

24. Laeven, L., and F. Valencia, 2008, «Systemic Banking Crises: A New Database», IMF Working Papers 08/224, International Monetary Fund.

25. Laeven, L., 2011, «Banking Crises: A Review», Annual Review of Financial Economics, Annual Reviews, Vol. 3, No. 1, PP. 17–40.

26. Forbes, K. J., and F. Warnock, 2012, «Capital Flow Waves: Surges, Stops, Flight, and Retrenchment», Journal of International Economics, Vol. 88, No. 2, PP. 235–251.

27. Чуб О. Банківські кризи: теоретичні та прикладні аспекти / О. Чуб // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 3. – С. 22–26.

28. Головнїн М. Вплив фінансової глобалізації на грошово-кредитну політику: теоретичні аспекти і реакція на фінансові кризи / М. Головнїн // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 67–78.

29. Єршов М. «Світова фінансова криза: причини і наслідки» / М. Єршов // «Питання економіки». – № 12. – 2008 р.

30. Гриценко В. Світова фінансова криза : діагностика та нові підходи до виживання на фінансовому ринку / В. Гриценко // Вісник НБУ. – 2011. – № 2. – С. 20–26.

31. Рудницька О. В. Аналіз причин виникнення фінансово-економічної кризи в національній економіці / О. В. Рудницька // Економічний вісник університету. – 2011. – № 17/2. – С. 102–108.

32. Резнікова Н. В. Світова фінансова криза як фактор економічного розвитку / Н. В. Резнікова, М. М. Відякіна // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – 2010. – № 1 (3). – С. 271–279.

ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ КРИЗИСОВ: ФАКТОРЫ, УСЛОВИЯ И ПРИЧИНЫ

В. Н. Бойченко, аспирант, Сумский государственный университет

В статье рассматриваются факторы и условия, сопровождавшие возникновения и развитие ключевых глобальных и локальных финансово-экономических кризисов в разных странах мира с 1970 по 2008 год. На основе анализа ключевых параметров рассмотренных

кризисов осуществлена их классификация по различным признакам. Определено, что на сегодня существует необходимость разработки новых комплексных инструментов оценки характера и типа кризиса.

Ключевые слова: финансово-экономический кризис, кризисообразующие факторы, банковская система, финансовая система.

FORMATION OF MODERN FINANCIAL CRISIS: FACTORS, CONDITIONS AND CONSEQUENCES

V. M. Boychenko, post-graduate student, Sumy State University

The factors and conditions that accompanied the emergence and development of key global and local financial and economic crises around the world from 1970 to 2008 are reviewed. Based on the analysis of key parameters, their classification on different grounds is discussed. It is determined that today there is a strong need to develop new integrated instruments of assessment of the nature and type of crisis.

Keywords: financial crisis, crisis factors, banking system, financial system.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Васильєвою Т. А. Надійшла до редакції 18.11.2016.

УДК 336.2 : 336.012.23

СУТНІСТЬ БАЗОВИХ ПОНЯТЬ ТЕОРІЇ ОПОДАТКУВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНІЙ НАУЦІ

*С. М. Голубка, д. е. н., професор, ДВНЗ «Університет банківської справи», holubkas@ukr.net
А. А. Чинчик, здобувач, Львівський торговельно-економічний університет*

У статті проаналізовано основні поняття теорії оподаткування. Доведено важливість наукових обґрунтувань основних економічних категорій як рушія розвитку, у контексті чого досліджено сутність податків, податкової системи, податкової політики, доктрини оподаткування з акцентом на управлінський і системний підходи. Зазначено, що сам по собі податок не має достатнього функціонального навантаження, а його значимість посилюється у видовій різноманітності, що відображається в податковій системі. Правову визначеність і процедуру стягнення податків забезпечує податкова політика. Розкрито значимість доктрини оподаткування, яка трактується як сукупність поглядів щодо витоків формування податку, його джерел та еволюційного розвитку. Враховуючи динамічність сучасного соціально-економічного розвитку вказано на необхідність визначення нових підходів до організації системи податків у світлі нових викликів та їх дослідження.

Ключові слова: податок, податкова система, податкова політика, доктрина, доктрина оподаткування, фінансово-економічна думка.

Постановка проблеми. В сучасних умовах в Україні відбувається складний процес реформування організації і функціонування податкової системи, її оптимізації і пристосування до соціально-економічних умов, з метою виконання завдань держави у сфері фіскальної політики. Для здійснення системних перетворень, що відбуваються в Україні, стає вкрай необхідним вивчення не тільки досвіду інших, більш розвинутих, країн, але й власних, українських, вчень,

думок, ідей, теорій, якими досить багата українська економічна думка.

Тому, на шляху перетворень на краще, слід враховувати, передусім, власний досвід, теоретико-методологічні основи, які здобуті та здобуваються українськими науковцями та державними діячами. Історія українського народу, його господарювання та оподаткування на рідних землях, нараховує багато століть, однак історія української державності не є значною. Це обумовлює

необхідність більш глибокого вивчення розвитку оподаткування на українських землях для розуміння більш якісного та інтенсивного розвитку сучасної України.

Актуальність даного дослідження доводить необхідність узагальнення функціональної сутності економічної категорії «податок» з акцентом на управлінський та системний підходи, що його розкривають такі економічні категорії як «податкова система», «податкова політика» і «доктрина оподаткування».

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Результати проведеного дослідження базуються на напрацюваннях українських і зарубіжних вчених, які розкривають сутність оподаткування та еволюцію його сприйняття. Це як провідні вітчизняні (Т. Єфименко [1–3], М. Кармаліта [4], Олейнікова [5], А. Соколовська [3, 6], В. Стрельцов [7], В. Федосов [8]) та зарубіжні (Дж. Алм [9], Ч. Баллард [10], Л. Картоу [11], А. Оглей [12]) науковці, так і нові ідеологи податкового вчення в Україні (Ю. Турянський [13], О. Фрадинський [14] та інші).

Формулювання мети статті. Метою статті є наукове обґрунтування функціональної сутності базових понять теорії оподаткування в українській фінансово-економічній науці.

Цілями публікації з огляду на поставлену мету будуть наступні:

– здійснити науковий огляд основних підходів учених до трактування основних категорій теорії оподаткування;

– уточнити гомологічність та гармонізацію економічних категорій «податок», «податкова система» і «податкова політика» та «доктрина оподаткування», дати їх теоретико-методологічне обґрунтування;

– розкрити актуальні напрями подальших досліджень у галузі теорії оподаткування з розумінням імовірних трансформацій їх функціональної значимості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Найбільш цінним досвідом в оподаткуванні, який можна застосувати і в теперішній час, постає досвід економічних реформ, включаючи реформи оподаткування в різні часи розвитку України.

Враховуючи особливий вклад україн-

ських вчених у теоретико-методологічні засади оподаткування, його системний виклад та практичне застосування ідей та принципів, слід розглядати цю сукупність напрацювань як «доктрину оподаткування».

Визначення поняття доктрини, як такої, є різним, в залежності від інтерпретації наукового підходу до такого визначення, але її основою є переклад з латинської мови (лат. *doctrina* – учення, *doctor* – учитель [15]).

Філософська енциклопедія за авторством В. Кемерова визначає доктрину як авторитетне вчення; сукупність принципів; систему теоретичних положень про будь-які межі явищ; систему бачень будь-якого вченого чи мислителя [16]. Тлумачний словник російської мови Д. Ушакова визначає термін «доктрина» як вчення, наукове, філософське або політичне твердження, положення [17]. В Новому тлумачно-словотворчому словнику російської мови Т. Єфремової доктрина – це сукупність офіційно прийнятих бачень на будь-яку проблему та характер засобів її вирішення [18].

У своєму дослідженні Г. Анісімова робить висновок, що доктрина є категорією, якою оперують суспільствознавчі науки; при її розгляді й намаганні навести наукове визначення використовують такі поняття, як учення, основні ідеї, задум, теорія, наука, система поглядів, а іноді вона розглядається і як синонім терміну «концепція» (отже, наведені вище категорії у багатьох випадках сприймаються як тотожні) [19]. Однак, ні ідеї, ні теорії, ні концепції не визнавалися джерелами права, тоді як за доктриною такий статус закріпився як у національних, так і в міжнародних правових системах [4, с.18]. Таким чином, вирізняється дуже важлива ознака доктрини як регламентованого правового принципу.

В. Стрельцов у результаті вивчення поняття «доктрина» приходять до висновку, що її можна розглядати як: результат наукового пізнання, певну частину науки; рамки впровадження державної внутрішньої і зовнішньої політики; догматичне уявлення, завдяки якому забезпечуються захист або дотримання застарілої та відірваної від життя ідеології, схоластичних поглядів, які слугують знаряддям підтримки існуючого полі-

тичного режиму [7, с.38].

Із цих визначень, з одного боку, бачимо основні сфери його використання. З іншого боку, виявляється доволі розгорнуте трактування доктрини, що супроводжується плутаниною його вживання різними науковцями.

Але, не зважаючи на важливість вивчення, осмислення та систематизації суспільно-економічних процесів, розвитку тео-

ретико-методологічних засад, ідей та поглядів вчених в частині оподаткування, економічна категорія «доктрина оподаткування» залишається й досі не визначеним. Через, те на основі аналізу теоретичних підходів українських вчених до визначення поняття «доктрина» запропоновано розглянути засади поняття «доктрина оподаткування» (рис. 1).

Рис. 1. Теоретичні засади до розгляду поняття «доктрина оподаткування»
Джерело: авторська розробка

Для узагальнення розгляду поняття «доктрина оподаткування» нами виділено:

1) методологічний підхід: доктрина окремих наукових шкіл течій, науковців, політичних діячів;

2) прикладний підхід: суб'єкт – держави (національна, політична – лібералізму, консерватизму і т.д.), регіону, суспільства (соціальна), церкви (релігійна – християнська, ісламська і т.д.); сфера – військова, правова (цивілістична, конституційна, судова), зовнішньоекономічна, екологічна, культурна (мультикультуралізму), освіти, спорту, економіки і фінансів (бюджетна, податкова); сфера економіки – промисловості, сільського господарства, послуг і т.д.; виробництва, споживання; ціль – безпеки (продовольча, гуманітарна, демографічна, інформаційна, енергетична і т.д.), інтеграції, технологічності і т.д.; процес – управління (державного), регулювання (економіки, ринку, ринкових перетворень), стабілізації, розвитку і т.д.

Виходячи з важливості впровадження такої економічної категорії як «доктрина

оподаткування» з метою подальшого розвитку вивчення, осмислення та систематизації теоретико-методологічних вчень, ідей, поглядів та основоположних принципів вчених про оподаткування, в їх сукупності, що стоять в основі розвитку теорії оподаткування, слід погодитись з наступним твердженням про необхідність визначення цієї економічної категорії.

«Доктриною оподаткування» слід вважати сукупність вчень, теорій, поглядів, ідей, думок та основоположних принципів у фінансово-економічній думці, на основі яких розвивається теорія оподаткування з одного боку, а з іншого – служить джерелом наукового пізнання, зокрема історичного аспекту фінансово-економічної науки.

Вважаємо за необхідне доказову базу даного твердження формувати виходячи з того, що в економіко-історичному аспекті – розвиток доктрини оподаткування в українській фінансово-економічній думці розглядається як еволюційний процес в контексті теорії оподаткування.

Фундаментальними термінами, які використовуються в теорії оподаткування, є «податок», «податкова система» та «податкова політика». Теоретико-методологічне обґрунтування сутності економічних категорій «податок», «податкова система» і «податкова політика» залишається актуальним напрямом наукових досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних учених. З одного боку, їх теоретична сутність розкрита з найрізноманітніших точок зору, зокрема з управлінської і системної, що є провідними фокусами наукових пошуків. З іншого – динамічність економічного розвитку, яка супроводжується принциповими трансформаціями різних типів взаємовідносин та організації людського життя, вимагає нового смислового навантаження в теорії оподаткування. У зв'язку з цим, вивчення сутності економічних категорій «податок», «податкова система» і «податкова політика» як основних понять, які взаємодоповнюються в практичному сенсі, з урахуванням нових викликів економічного розвитку, входить у коло актуальних напрямів сучасних наукових досліджень у галузі фінансів, державного регулювання економіки і економічної теорії.

Розглянемо далі дискурс, щодо економічних категорій «податок», «податкова система» і «податкова політика». В основу перших наукових уявлень про податок було покладено початкові податкові форми взаємовідносин держави, в особі верховної влади, та громадян, які базувались на практичному досвіді оподаткування того часу [13; 14, с.17]. Ще Адам Сміт наприкінці XVIII століття писав, що податок – це тягар, що накладається державою у формі закону, який передбачає його розмір і порядок сплати [20, с.587].

Інституціоналізація ринкових відносин і формування нових підходів державного регулювання економіки посилили регулюючу функцію податків. Податки почали розглядатись як одна із форм економічних відносин з розподілу та перерозподілу національного доходу відповідно до потреб фінансування державних витрат; фактично вони стали економічним фундаментом функціонування держави та найважливішою формою регулювання ринкових відносин [8, с.48].

У вітчизняній науковій літературі дискутується питання щодо дефініції податків, акцентуючи увагу на їх основних властивостях. Так, Ю. Оніщик підкреслює правову основу податків зазначаючи, що податки і збори є платежами публічно-правового характеру, формою відчуження приватної власності на користь держави, що потребує їх чіткої правової регламентації [21, с.33]. Поширеним є акцент на примусову основу оподаткування. Зокрема, у працях Г. Бех та Н. Кучерявенко податок розглядається як форма примусового відчуження результатів діяльності суб'єктів, що реалізують свій податковий обов'язок у державну чи комунальну власність, який вноситься в бюджет відповідного рівня на підставі закону та виступає як обов'язковий, нецільовий, безумовний, безоплатний та безповоротний платіж [22, с.12]. У дослідженнях П. Мельника податок визначається як: законодавчо оформлена, примусова форма отримання державою частки вартості ВВП, фінансовий гарант виконання державою її суспільних функцій, інструмент регулювання економічного розвитку [23, с.57].

Поруч з акцентом на примусову природу податку, в дослідженні З. Берези розглядається один з важливих аспектів для визначеної теми, податок подано як суспільно-соціальну категорію: стягнення податків пов'язане із соціальним статусом (рівнем добробуту) конкретних платників податку; через сплату податків реальні доходи понижуються, але у разі отримання від держави суспільних благ та трансфертних платежів реальний добробут покращується [24, с.79].

Таким чином, у сутнісному трактуванні податку є доволі різні визначення. У звушеному аспекті податок зазвичай розглядається як примус. Водночас, у розвинених суспільствах відбувається важливий перехід від розгляду податків як форми стягнення ресурсів до їх розуміння як системи відносин. Але, в аспекті, що розглядається, актуальним є визначення податку в управлінському контексті. У першу чергу, це обов'язкові платежі, які держава використовує з метою їх подальшого перерозподілу. Це надає змогу надати власне визначення економічної категорії «податок», згідно якого останній – це інструмент держави для ре-

гулювання соціально-економічних відносин, використання якого закріплене законодавчо та дозволяє державі утверджувати право стягнення і перерозподілу фінансових ресурсів згідно поточних потреб.

Авторське визначення податку демонструє як проявляється гнучкість податкового інструментарію зі спроможністю постійної переорієнтації цільового використання залежно від нових умов, як популяризується сприйняття податків як громадянського обов'язку та способу підвищення загального рівня добробуту. Визначення 1 також надає змогу дати сучасні трактовки економічним категоріям «податкова система» і «податкова політика», які розкривають особливості організованої мобілізації ресурсів з допомогою податків та подальшого їх перерозподілу.

Якщо податкова система являє собою сукупність встановлених у країні податків, зборів і платежів, які взаємно пов'язані між собою та органічно доповнюють один одного, але мають різну цілеспрямованість [25, с.116], то податкова політика є діяльністю державних органів влади, що спрямована на встановлення, регламентування, справляння податків шляхом розподілу і перерозподілу ВВП, з метою формування централізованих фондів і виконання функцій, покладених на державу [26, с.287].

Науковий дискурс щодо податкової системи стосується визначення її сутності та принципів організації.

Щодо цього сучасні вітчизняні економісти дискутують, розглядаючи податкову систему таким чином:

– як сукупність встановлених у країні податків, зборів і платежів, які взаємно пов'язані між собою та органічно доповнюють один одного, але мають різну цілеспрямованість [25, с.116];

– як вимірник конкретних умов країни – рівня розвитку економіки, соціальної сфери, зовнішньої і внутрішньої політики, традицій народу, географічного положення тощо [27, с.42];

– як фактор розвитку економіки, формування повноцінних суб'єктів ринкової економіки з одночасним поступовим розв'язанням проблеми скорочення дефіциту бюджету й досягнення фінансової стабі-

лізації з поступовим переходом до економічного зростання [28, с.307]. Таким чином, у прикладному сенсі податкова система відображає набір податків, зборів, платежів, порядок сплати яких є законодавчо встановленим. Виходячи з цього визначення, ретроспективний огляд становлення податкової системи в Україні включає:

– визначення переліку податків, зборів і платежів, які сплачувались певними суб'єктами у визначених обсягах до різних рівнів бюджетів (інститутів);

– визначення механізмів стягнення податків, зборів і платежів;

– вивчення законодавчої основи встановлення і стягнення податків, зборів і платежів.

Як стверджують Р. Тульчинський та М. Змієнко, податкова система має відображати конкретні умови країни: рівень розвитку економіки, соціальної сфери, зовнішньої і внутрішньої політики, традицій народу, географічне положення і безліч інших чинників. У зв'язку з цим склад податкової системи, структурні співвідношення окремих податків, порядок їх обчислення, форми розрахунків, організація податкової служби можуть значно відрізнятись в різних країнах [27, с.42]. Схожий підхід у О. Ревенко з його обґрунтуванням того, що не існує податкової системи, котра б задовольняла усіх платників податків і державу в цілому одночасно. Суб'єктивний фактор є дуже важливим, тому при побудові податкової системи і зміні положень податкової політики вкрай необхідно враховувати ментальність та психологічні аспекти реакції суспільства на впроваджені зміни [29, с.73].

Дискусійним також є деякі аспекти організації податкової системи. Н. Вахновська відмічає, що податкова система має сприяти розвитку економіки, формуванню повноцінних суб'єктів ринкової економіки з одночасним поступовим розв'язанням проблеми скорочення дефіциту бюджету й досягнення фінансової стабілізації з поступовим переходом до економічного зростання [28, с.307]. За результатами свого дослідження М. Штань робить висновки, що Україна потребує нової стратегії реформи податкової системи. Ефективна податкова система має забезпечувати узгодження інтересів держа-

ви, суб'єктів господарювання та регіонів з урахуванням існуючого співвідношення у рівнях їх розвитку і реальних можливостей, а також створити такі умови ведення підприємницької діяльності, які покликані сприяти більш повному використанню резервів забезпечення стійкого економічного зростання в Україні [30]. Тобто, простежується апелювання до неефективної організації податкової системи в Україні, яка орієнтована на нівелювання бюджетного дефіциту і скорочення державного боргу, натомість, постійно бракує прогресивного підходу до мобілізації фінансових ресурсів з наступним їх перерозподілом в інноваційній сфері. Слід особливо підкреслити, що перерозподіл ресурсів наразі орієнтований на задоволення базових соціальних потреб суспільства, а не спрямовується на підтримку конкурентоспроможного бізнес-середовища та розвиток стратегічних видів економічної діяльності.

З огляду на затребувану функціональність податкової системи в Україні, доцільно розглядати її у фокусі не стільки певної сукупності податків, але й принципів їх справляння. Таким чином можемо надати власне визначення економічної категорії «податкова система», під якою пропонуємо розуміти цілісний та обґрунтований підбір податків, зборів, обов'язкових платежів в установленому законом порядку механізму їх нарахування і стягнення, що в кінцевому результаті повинно забезпечувати мобілізацію фінансових ресурсів на соціально-господарські потреби.

А так, як податкова система розглядається у нерозривному зв'язку з податковою політикою, та у цьому контексті фахівці справедливо зазначають, що податкова система є засобом реалізації податкової політики. Тому розкриття теоретико-прикладних аспектів реалізації податкової політики залишається актуальним напрямом сучасних досліджень у теорії податків, що часто зумовлено «конфліктною» основою регульованого впливу на процес оподаткування. Як зазначає О. Ревенко, при формулюванні основних положень податкової політики виникає проблема вирішення конфлікту інтересів (наприклад, між державою і платником податків), оскільки найчастіше поліпшення

положення однієї групи відносин відбувається за рахунок погіршення іншої. Дійсне поліпшення умов існування можливе лише тоді, коли певні заходи (зміни, реформи) підвищують добробут усіх, або коли добробут одних поліпшується, а інших не погіршується [29, с. 73]. Цілком очевидним є те, що завдання податкової політики полягає в забезпеченні необхідних обсягів надходжень до бюджетів усіх рівнів для виконання функцій держави, одночасно спонукаючи економічних агентів орієнтувати бізнес-діяльність у напрямках, котрі є пріоритетними для сильної, конкурентоспроможної держави [31, с. 9; 1].

В контексті статті, розуміння податкової політики слід посилювати в значенні суспільної довіри, формування громадянського обов'язку сплати податків. Виходячи з цього, можемо надати власне визначення економічної категорії «податкова політика», під якою пропонуємо розуміти систему заходів органів влади у різнорівневій взаємодії з приводу використання податкового інструментарію для мобілізації фінансових ресурсів й формування бюджетних фондів, що надалі дозволить здійснювати обґрунтований перерозподіл коштів з метою задоволення необхідних суспільних потреб.

У даному контексті потрібно звернути увагу на взаємоузгодженість податкової політики і бюджетної політики, які є дуже взаємозалежні сфери державного впливу. Податкова політика держави є невід'ємною складовою фіскальної політики, охоплюючи два аспекти: формування державного бюджету і власне стягнення податків згідно зі всіма елементами податкової системи [32]. Водночас слід погодитися з О. Тімарцевим, що коли предметом бюджетного права є суспільні відносини, які виникають у процесі складання, розгляду, затвердження та виконання бюджетів по доходах і видатках, то предметом податкового права є суспільні відносини, що виникають у процесі встановлення податків та зборів, їх елементів, адміністрування податків і зборів, податкового боргу, звітування про справляння податків і зборів (у межах бюджетного процесу), а також контролю за дотриманням податкового законодавства [33, с.22].

Окрім тісної узгодженості з бюджет-

ною політикою, податкова політика реалізується у фокусі інших сфер впливу держави. У цьому питанні українські науковці розходяться у своїх поглядах: окремі з них відстоюють складовість податкової політики у структурі економічної, інші – фінансової. Водночас є вчені, які державну податкову політику виділяють як окремий напрям загальнодержавної політики або структурний елемент економічної політики держави. Опис наукового дискурсу щодо цього представлений у дослідженні О. Корецького, який пропонує розглядати податкову політику як частину бюджетної, яка в свою чергу є структурним напрямом державної фінансової політики [34 с.209].

Висновки. Результатом проведеного дослідження стало обґрунтування функціональної сутності базових понять теорії оподаткування в українській фінансово-економічній науці на основі чого удосконалено її категоріальний апарат в частині формулювання авторських визначень понять «доктрина оподаткування», «податок», «податкова система», «податкова політика».

Доведено, що економічну категорію «податок» за своєю сутністю слід розглядати нерозривно з економічними категоріями «податкова система» і «податкова політика». У практичному сенсі сам по собі податок не має достатнього функціонального навантаження. Його значимість посилюється у видовій різноманітності, що відображається в податковій системі. Поруч з потребою вирішення багатьох проблем організації податкової системи і реалізації податкової політики держави, залишаються стратегічно важливими концептуальні засади дослідження трансформації у даній сфері. Вважаємо, що доктрина оподаткування спрямована на обґрунтування податків, аналізу трансформації та еволюції податкової системи, обґрунтування податкової політики у контексті розвитку державності.

Таким чином, в основі наукового обґрунтування модернізаційних підходів до оподаткування має лежати цілісне розуміння функціонального змісту та гармонізації основних економічних категорій, що визначені у статті, їх еволюцію та висвітлення в українській фінансово-економічній думці.

Література

1. Єфименко Т. І. Актуальні питання сучасних стратегій реформування податкових систем / Т. І. Єфименко // *Фінанси України*. – 2013. – № 3. – с. 726.
2. Єфименко Т. І. Податки в інституційній системі сучасної економіки / Тетяна Іванівна Єфименко ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2011. – 688 с.
3. Динаміка податкового навантаження в Україні в контексті реалізації податкової реформи / за ред. Т. І. Єфименко, А. М. Соколовської. – К. : ДННУ «Академія фінансового управління», 2013. – 494 с.
4. Кармаліта М. В. Правова доктрина – джерело (форма) права : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / М. В. Кармаліта ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2011. – 21 с.
5. Формування конкурентоспроможної системи оподаткування в Україні / Л. Г. Олейнікова ; ДННУ «Акад. фін. Управління». – К., 2015. – 396 с.
6. Податкова система держави: теорія і практика становлення : Моногр. / А. М. Соколовська. – К. : Знання-Прес, 2004. – 454 с. – (Вища освіта XXI ст.).
7. Стрельцов В. Ю. Парадигми та доктрини в теоріях державного управління / В. Ю. Стрельцов // *Теорія та практика державного управління*. – 2014. – Вип. 2. – С. 35–44.
8. Федосов В. М. Податкова система України : підруч. / В. М. Федосов, В. М. Опарін, Г. О. П'ятаченко та ін. – К. : Либідь, 1994. – 464 с.
9. Alm J., Martinez-Vasquez J. Societal Institutions and Tax Evasion in Developing and Transitional Countries, Prepared for «Public Finance in developing and Transition Countries: A Conference in Honor of Richard Bird»/ International Studies Program Andrew Young School of Policy Studies ; Georgia State University. – 2001. – 51 p.
10. Ballard C. L., Scholz J. K., Shoven J. B. «The Value-Added Tax: A General Equilibrium Look at Its Efficiency and Incidence» // *The Effects of Taxation on Capital Accumulation*, ed. by M. Feldstein, Chicago : University of Chicago Press, 1987.
11. Cartou L. Droit fiscal international et européen / L. Cartou. – Paris : Dalloz, 1981. – 280 p.
12. Ogley A. The Principles of International Tax: A Multinational Perspective / A. Ogley. – Intl Information Services Inc., 1993. – 207 p.
13. Турянський Ю. І. Соціально-економічна суть та функції податків / Ю. І. Турянський // *Ефективність державного управління*. – 2014. – Вип. 39. – С. 467–473.
14. Фрадинський О. А. Розвиток теорій оподаткування в період становлення світової фінансової науки / О. А. Фрадинський // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2011. – № 6. – Т. 1. – С. 17–21.
15. Словник іншомовних слів: 23 000 слів та термінологічних словосполучень / Уклад. Л. О. Пустовіт та ін. – К. : Довіра : Рідна мова, 2000. – 1018 с. – (Бібліотека державного службовця. Державна мова і діловодство). – с. 385.
16. В. Кемеров. Философская энциклопедия. – «Панпринт», 1998 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://apiv.dissershop.com/hudojestvennaya/doo-2896.htm>.

17. Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова. – М. : Гос. ин-т «Сов. энцикл.»; ОГИЗ; Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1935–1940. (4 т.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://biblioclub.ru/?page=dict&dict_id=117

18. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный М. : Русский язык, 2000. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.twirpx.com/file/123230/>

19. Анісімова Г. В. Інтеграція природно-правової доктрини в еколого-правову науку, доктрину, політику та законодавство: деякі аспекти / Г. В. Анісімова [Електронний ресурс]. // Теорія і практика правознавства. – 2016. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/tipp_2016_1_14

20. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М. : Соцэкгиз, 1962. – 684 с.

21. Оніщик Ю. В. Податок і збір як системоутворюючі категорії податкового права : поняття, ознаки, сутність / Ю. В. Оніщик // Адвокат. – 2010. – № 2. – С. 32–35.

22. Бех Г. В. Основы налогового права : учеб. пос. / Г. В. Бех [и др.] ; ред. Н. П. Кучерявенко. – Х. : Легас, 2003. – 384 с.

23. Мельник П. В. Развитие податковой системы в переходной экономике / П. В. Мельник. – Ірпінь, Академія державної податкової служби України, 2001. – 362 с.

24. Береза З. В. Аналіз дефініцій терміна «податки» / З. В. Береза // Вісник Нац. ун-ту «Львів. політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні : етапи становлення і проблеми розвитку. – 2006. – № 570. – С. 76–80.

25. Глухова В. І. До питання реформування податкової системи України / В. І. Глухова, О. М. Борисенко, Ю. В. Чиж // Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського. – Випуск 1/2008 (48). Частина 1. – С. 116–119.

26. Мартинюк І. В. Критерії формування податкової політики, спрямованої на еколого-економічний розвиток країни / І. В. Мартинюк // Економічний простір. – 2013. – № 70. – С. 284–293.

27. Тульчинський Р. В. Податкова система України, її недоліки та шляхи реформування / Р. В. Тульчинський, М. О. Змієнко // Економічний вісник НТУУ «КПІ» : збірник наукових праць. – 2009. – № 6. – С. 42–47.

28. Вахновська Н. А. Реформування податкової системи України в контексті вдосконалення податкового законодавства / Н. А. Вахновська // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2011. – Вип. 7 (2). – С. 306–309.

29. Ревенко О. В. Податкова система як засіб реалізації податкової політики держави в сучасних умовах / О. В. Ревенко // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія : Державне управління. – 2014. – Вип. 2. – С. 71–80.

30. Штань М. В. Податкові інструменти регулювання економіки України в умовах глобалізації / М. В. Штань // Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». – 2014. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.dgma.donetsk.ua/docs/nauka/vcheni_rady/12.105.03/30dis.pdf

31. Удосконалення управління державними фінансами та реформування податкової системи України / за ред. Т. І. Єфименко. – К. : ДННУ «Акад. фін. Управління», 2015. – 446 с.

32. Проблеми розвитку податкової політики та оподаткування : монографія / за заг. ред. проф. Ю. Б. Іванова. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2007. – 448 с.

33. Тімарцев О. Ю. Податковий процес як інститут податкового права / О. Ю. Тімарцев // Фінансове право. – 2011. – № 4 (18). – С. 19–22.

34. Корецький О. М. Податкова політика в системі державного регулювання економіки / О. М. Корецький // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія : Управління. – 2012. – Вип. 4. – С. 206–211.

СУЩНОСТЬ БАЗОВЫХ ПОНЯТИЙ ТЕОРИИ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ В УКРАИНСКОЙ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАУКЕ

*С. М. Голубка, д. э. н., профессор, ГВУЗ «Университет банковского дела»,
А. А. Чинчик, соискатель, Львовский торгово-экономический университет*

В статье исследованы основные понятия теории налогообложения. Доказана важность научных обоснований основных экономических категорий как двигателя развития, в контексте чего исследована сущность налогов, налоговой системы, налоговой политики, доктрины налогообложения, с акцентом на управленческий и системный подходы. Раскрыто значение доктрины налогообложения, под которой понимается совокупность взглядов об источниках формирования налога, его источников и эволюционного развития.

Ключевые слова: налог, налоговая система, налоговая политика, доктрина, доктрина налогообложения, финансово-экономическая мысль.

ESSENCE OF BASIC CONCEPTS THEORY OF TAXATION IN UKRAINIAN FINANCIAL AND ECONOMIC SCIENCE

*S. M. Golubka, D.E., Professor, SHEI «Banking University»
A. A. Chinchik, Ph. D student, Lvov Trade and Economic University*

The basic concepts of the theory of taxation are investigated. The importance of scientific studies major economic categories as the engine of development is proved, in the context of which the nature of taxes, tax system, tax policy, tax doctrine is investigated, with an emphasis on management and system approaches. Significance of tax doctrine is discussed, which is understood as a set of views about the origins of the formation of the tax, its sources and evolutionary development.

Keywords: tax, tax system, tax policy, doctrine, doctrine of taxation, financial and economic thought.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Баранник Л. Б.

Надійшла до редакції 05.10.2016.

УДК 005.21:005.3

ЗМІНИ ПРІОРИТЕТІВ ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТА ЇХ ПАРАМЕТРИЗАЦІЯ

*Г. О. Швіндіна, к. е. н., доцент, Сумський державний університет,
shvindina@management.sumdu.edu.ua*

Стаття присвячена аналізу теоретичних та практичних підходів до визначення цілей організацій, які еволюціонують в умовах зміни оточення та внутрішнього середовища. На основі узагальнення даних підходів та викладення їх в історичній послідовності встановлено логіку відтворення певних принципів трансформації підприємств та організацій різних галузей. Показано, що сучасна організація вибирає в себе всі існуючі підходи до побудови пріоритетів, а в умовах турбулентного середовища виникає нагальна потреба у збалансуванні протилежних та спільних цілей організаційного розвитку. В роботі визначено взаємозв'язок концепцій параметризації організаційного розвитку та запропоновано розширене поняття зони толерантності.

Ключові слова: організаційні зміни, організаційний розвиток, цілі, параметризація, стратегія, зона толерантності.

Постановка проблеми. Необхідно визнати, що темпи змін у навколишньому бізнес-середовищі стали загрозливими для багатьох економічних суб'єктів ринку. Турбулентність середовища стала надвисокою, зсув багатьох галузей в гіперконкуренцію та розмиття меж індустрій призвело до необхідності передивлятися пріоритети організаційного розвитку та шукати нових напрямків впровадження інновацій та сталих форм управління.

Приклади великих корпорацій роблять свій внесок у стандартизацію економічної та соціально відповідальної поведінки, перетворюючи вчора революційні підходи на сьогоднішні рутинні рішення.

Українські підприємства та організації відтворюють стадії розвитку економічних формацій та інституцій більш розвинутих

країн, з певними варіаціями, але відтворення не повинно повторювати помилки та провали попередників. Пошук власного бачення напрямків організаційного розвитку – пріоритетна задача сучасного стратега, яка ускладнюється в умовах невизначеності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження, присвячені організаційному розвитку та змінам ключових цілей організацій лежать щонайменш у двох площинах. Серед досліджень з моделювання організаційного розвитку слід зазначити модель К. Левіна, яка довгий час домінувала в теорії організацій, в той час як моделі-послідовники були лише її варіаціями, згідно дослідженню А. Арменакіса та А. Бедіана [1]. Інша впливова модель була розроблена Л. Грейнером [2], який виокремив такі параметри організаційного розвитку, як: вік та

розмір організації, етапи еволюції та революції, темпи зростання галузі і інші. Концепція І. Адізеса зробила значний внесок розуміння організаційного розвитку, додавши до аналізу етапи деградації організаційних систем [3].

Інша площина дослідження представлена роботами таких науковців як М. Портер [4], Е. Фрімен [5], Г. Хемел [6], К. К. Прахалад [7] та багатьох інших дослідників та практиків в сфері стратегічного управління стратегічних змін. Серед вітчизняних вчених слід відмітити роботу В. І. Отенко та О. В. Гронь [8], які представили узагальнення концептуальних моделей реалізації стратегічних змін на підприємстві, а також дослідження Д. К. Воронкова [9], який запропонував авторський підхід до системи управління стратегічними змінами.

Формулювання мети статті. Метою дослідження є аналіз підходів до визначення цілей організацій в історичній послідовності та конструювання системи відтворення трансформації цілей підприємств та організацій різних галузей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Успішне функціонування організаційної системи передбачає можливість вчасно реагувати на сприятливі та загрозливі фактори зовнішнього середовища та створювати нові форми організаційної поведінки. Лідери ринку формують власний «рецепт успіху», впливаючи на подальший інноваційний розвиток цілих галузей.

Зміни у зовнішньому економічному середовищі впливають і на уявлення про успішність, більше того багато організацій в своєму розвитку повторюють етапи становлення соціо-економічної системи. Виходячи із припущення про еволюційну послідовність розвитку організаційних систем та ко-еволюцію розвитку середовища та концепцій управління, вважаємо за доцільне виокремити основні підходи до оцінки ефективності організацій в хронології їх появи та розповсюдження.

Аналіз академічної літератури дозволяє виокремити такі підходи до оцінювання ефективності організації.

Теорія максимізації прибутку (Profit Maximization Theory), яка полягає в тому, що фірма (організація) має функціонувати

так, аби забезпечити максимальний дохід її власникам. Перевагою цього підходу є легкість розрахунку та моніторингу показника прибутку. Але недоліків цього підходу більше, адже за умов концентрації на прибутку обирається стратегія мінімізації витрат та позиціонування на сегментах, які чуттєві до зміни ціни. При цьому інші життєво важливі аспекти організаційного функціонування ігноруються – капіталовкладення у нововведення та підтримку вже існуючих товарів, каналів та технологій. Це неминуче може призвести до втрати репутації серед споживачів та постачальників. Тим не менш генералізація прибутку завжди присутня певною мірою в цілях компанії, оскільки задоволення інвесторів та акціонерів відбувається за рахунок нарощування прибутку. Ще один недолік такого показника – це легка маніпулятивність цим показником в інтересах тієї чи іншої угоди.

Теорія максимізації зростання або нарощування обсягів виробництва (Growth Maximization Theory) заснована на припущенні, що економія на масштабах виробництва є основою довготривалого успіху організації та її конкурентоспроможності. Протиставлення теорії зростання та теорії максимізації прибутку відбувається і досі в дискусіях науковців, наприклад, в роботі Дж. Кубін та Д. Ліч [10]. Але треба відмітити, що корені цього підходу лежать в роботах Е. Пенроуз та її теорії зростання фірми, яка згодом отримала назву ресурсного підходу в стратегічному менеджменті [11]. Згідно Р. Гранту [11], крім Е. Пенроуз появу ресурсного підходу слід пов'язати із іменами Д. Рікардо та Дж. Шумпетера. Концентрація на можливостях зростання та збільшення масштабу виробництва дозволяє – з одного боку, досягти одночасно мети із зменшення витрат (ефект масштабу та кривої зростання продуктивності); з іншого боку – збільшити частку ринку за рахунок поглинання конкурентів. Але при цьому через поглинання фірм, організація втрачає стійкість – як структурну, так і фінансову. Крім того, сучасні експерти відмічають, що надто швидке зростання активів компанії є симптомом кризи, що наближається.

Теорія нарощування конкурентоспроможності (Competitive Capacity Raising

Theory) сформована завдяки роботам М. Портера, який на протилежність ресурсному підходу пропонує процесний підхід до розуміння організації. Компанія розглядається як сукупність різних видів діяльності, спрямованих на наукові розробки та дослідження, виробництво, маркетинг, доставку та обслуговування своїх продуктів. Всі ці види об'єднуються у ланцюг створення цінності [4, с.72].

Створення продуктів, чия споживча цінність вище, ніж витрати на виробництво цих продуктів є метою всіх загальних конкурентних стратегій. З цієї причини підприємства мають використовувати саме поняття цінності, а не витрат, оскільки в ході аналізу необхідно ідентифікувати, що є цінним для споживача, і за що споживач готовий платити ціну, забезпечуючи прибуток для підприємства. Саме ланцюг створення цінності стає основою для розуміння конкурентоспроможності організації, і власне нарощування такої конкурентоспроможності стає основною метою та результативним показником організаційного розвитку компанії. Вибір стратегії продиктований лише одним критерієм – яка із стратегій забезпечить найкращу позицію в галузі, тобто найвищу конкурентоспроможність. Серед стратегічних альтернатив М. Портер пропонує стратегію лідерства за витратами, стратегію диференціації та фокусовану стратегію (або на витратах, або на диференціації). В нагоді менеджерів-стратегів стає модель конкурентних сил галузі, яку М. Портер застосовує як інструмент структурування стратегічних зусиль. Показник конкурентоспроможності є менш конкретним, ніж прибуток чи обсяг виробництва, але в той же час може включати в розрахунок безліч параметрів внутрішньої та зовнішньої ефективності організації.

Методологія М. Портера має свої обмеження: так, вона діє на порівняно стабільних ринках, в умовах, що дозволяють спланувати та здійснювати активні дії у відповідь на *визначені* дії конкурентів. Друге обмеження впливає з першого, та полягає в тому, що не всі конкуренти та постачальники діють за правилами ринку та в межах галузі – вони виходять за межі галузі, можуть вступати в змову і т.д. Таким чином, ланцюг

цінності стає глобальним, а згодом і мережевим. По-третє, швидкі технологічні перетворення змінюють ланцюг створення цінності, що призводить до появи нових учасників ринку та нових стратегій, та нового наповнення конкурентоспроможності.

Теорія стейкхолдерів (Stakeholder Theory) була запропонована Е. Фріменом у 1984 році [5], який призвав відійти від бачення фірми, як скриню із генералізації прибутку, або виробничого ланцюга від ресурсу до кінцевого споживача. Якщо організація є відкритою системою, тоді існування двостороннього впливу між всіма зацікавленими сторонами та організацією не викликає заперечень, але при цьому ігноруються потреби окремих груп. Е. Фрімен пропонує включити в уявлення про організацію крім внутрішніх стейкхолдерів (менеджерів, власників та наймані робітники), ще й зовнішніх стейкхолдерів. Зовнішні стейкхолдери включають споживачів, постачальників, конкурентів, органи державної влади та місцевого самоврядування, адвокатів споживачів у вигляді спілок із прав захисту, а також екологічні спілок та груп специфічних інтересів, наприклад меншин і т.д.

При цьому Е. Фрімен називає стейкхолдерами «будь-які групи чи індивідууми, хто може впливати або знаходиться під впливом досягнення організацією своєї мети. Тоді стейкхолдер менеджмент – це концепція згідно якої організація потребує керування відносинами із специфічними групами стейкхолдерів у спосіб, орієнтований на реальні дії» [15, с.53]. Таким чином, цільова функція організації змінюється із конкретних показників – прибуток, зростання, частка ринку, якість товарів чи екологічність виробництва, – на збалансовану систему цілепокладання. І як наслідок, результативним інтегральним показником, що визначає збалансованість розвитку, може виступати гудвіл чи репутація, або рейтинг організації, але головна вимога – цей показник має надаватися кількісній оцінці та служити критерієм для прийняття рішень із організаційного розвитку. Сучасні дослідження в сфері корпоративної соціальної відповідальності спрямовані на пошук методів кількісної оцінки задоволеності ключових стейкхолдерів [12].

Теорія максимізації цінності фірми (Value Maximization Theory) була започаткована вченими Ф. Модильяні та М. Мілером, які спочатку назвали свою роботу «теорією інвестування» [13]. Пізніше роботи П. Діксона та Б. Хедлей внесли додаткове розуміння в сутність цього підходу, як зазначили дослідники К. Ітнер та Д. Лаккер в своєму огляді еволюції ціннісних підходів до оцінки ефективності організації [14]. Головна мета при застосуванні такого підходу – збільшення дивідендів та вартості акції компанії, які складають дохід її власників-акціонерів. При цьому припускається, що саме низькоризикова гра задля вартості фірми, що власне знаходиться в золотій середині між стратегією лідерства за витратами та стратегією необачного зростання, забезпечить збалансований розвиток. Традиційні критерії – прибуток, рентабельність виробництва та продажу, обсяг виробництва – стають додатковими та суміжними головному результатному показникові. Цей підхід знайшов своє впровадження в сучасній системі фінансового обліку та аналізу як цінно-орієнтованого менеджменту (Value-Based Management). Але і цей підхід має свої недоліки, оскільки орієнтація на акціонерів змушує менеджмент відмовлятися від інноваційних, але «небажано ризикованих» ігор на ринку. Надмірна увага на вартості призводить до деградації інших стратегічно важливих зон, таких як дослідження та розробки.

Теорія розвитку ключових компетенцій (Core Competencies Theory). Дослідники в галузі стратегічного менеджменту неодноразово відмічали швидкозмінність та зростаючу динаміку ринкових змін. Але навіть передбачені, ці зміни виявились надто різкими для існуючих компаній. У період з 1985 по 1995 рр. відбуваються драматичні зміни конкурентного середовища організацій, основними драйверами яких стали, на думку К.К. Прахалада та Г. Хемела [6]:

- дерегуляція, і перш за все в телекомунікаційній галузі;
- структурні зміни (фрагментація та вертикальна інтеграція у ІТ галузі);
- поява зайвих потужностей (електроніка, автомобілебудування);
- зливання компаній та поява страте-

гічних альянсів (на прикладі галузі телекомунікації);

- поява та поширення екологічного захисту (пакувальна індустрія, рециркулювання);

- зміни у протекціонізмі (менше виключень у вигляді зон «вільної торгівлі», більше стандартів із захисту інтелектуальної власності);

- зміни в очікуваннях споживачів;

- технологічні прориви (вироблення персональних комп'ютерів та еволюція програмного забезпечення);

- виникнення торговельних блоків (Європейський Союз, NAFTA, ASEAN);

- глобальна конкуренція та кластеризація галузей.

Все вищевикладене призвело до того, що компанії стикаються з тим, що всі підходи, що існували раніше більше не спрацьовують, і потрібні нові підходи та нові критерії оцінювання ефективності.

Нова парадигма, яку пропонують К. К. Прахалад та Г. Хемел передбачає відхід від бачення організації як ланцюга створення цінності – до цінності для споживача.

Отже, показником успішності організації стає не поточний показник, а можливість лідерства на майбутніх ринках, тобто володіння унікальними ключовими компетенціями.

Наведемо узагальнення характеристик ключових компетенцій, які надали Г. Хемел та К. К. Прахалад.

Ключова компетенція – це комунікація, залучення та глибоке зобов'язання працювати поза межами організації. Це залучає багато рівнів людей та всі функції. Дослідження, які мають місце в спеціалізованих лабораторіях відбуваються без впливу на бізнес чи суспільство, але індивіди, які мають ці компетенції, змішують свої знання із знаннями інших функціоналів і таким чином, можуть бути сконструйовані нові компетенції (дослідження лазерів, наприклад). Ще однією характеристикою ключових компетенцій є те, що вони не зменшуються при використанні, на відміну від ресурсів.

До основних критеріїв ключових компетенцій Г. Хемел та К. К. Прахалад відносять такі [7, с.81]:

По-перше, вони пропонують спожива-

чам незаперечні переваги.

По-друге, основна компетенція компанії унікальна. Якщо аналогічними навиками володіють і конкуренти, основні компетенції компанії навряд чи послужать основою створення конкурентної переваги.

По-третє, компетенції компанії повинні забезпечувати їй доступ до нових ринків в майбутньому. Не можна визначати необхідні навички щодо конкретних товарів, які з розвитком технічного прогресу і зміною потреб неминуче застарівають.

Ми пропонуємо до цього переліку додати ще й автентичність (тобто приналежність визначеному організаційному середовищу). Неодноразово згадується авторами та послідовниками цього підходу така характеристика компетенції, як «захищеність від копіювання» конкурентами, тобто компетенція конструюється та впроваджується в організаційній архітектурі та втрачає сенс поза її межами.

На наш погляд, для того, аби отримати перевагу в конкурентній боротьбі, стратег має співвіднести не тільки конкурентні переваги – компетенції організації, але й зрозуміти, яким чином ці переваги вплинуть на формування критичних факторів успіху в галузі. Адже не всі компетенції мають зв'язок із поточною ситуацією на ринку.

Іншою проблемою може стати асиміляція надбань організації в сфері управління ключовими компетенціями.

Якщо в організаційному середовищі відбувається генерація, ідентифікація та розвиток компетенцій, то у разі їх появи як конкурентної переваги у відкритій взаємодії із іншими організаціями на ринку відбувається їх прояв, і на наш погляд, активне відтворення та асиміляція галузевим середовищем. Парадокс у тому, що чим більш ключова компетенція відповідає вимогам середовища (цінність, унікальність, доступ до ринку), тим більше вона помітна як для споживачів, так і для конкурентів, і тим більш вірогідним є «розмивання» її унікальності та втрата цінності у процесі копіювання іншими організаціями. Але це лише гіпотеза, адже ключові компетенції – не піддаються копіюванню за визначенням. Але ж саме захист ключових компетенцій стає проблемою у сучасні дні. Агресивні та вмо-

тивовані конкуренти можуть отримати доступ до аналогічної інформації, можуть найняти на роботу спеціалістів приблизно одного рівня або переманити як хед-хантери, чи можуть залучити одні й ті самі консалтингові організації, укласти ліцензійні договори, вступити в стратегічний альянс для отримання знань (прикладом є альянс Apple та Samsung) і т.д.

Можна резюмувати, що підхід до оцінки результативності організації з позиції ключових компетенцій дає більше волі у виборі ключових показників, але в той же час опоненти цього підходу стверджують, що фірма, відірвавшись від реальності, втратить сьогоднішні переваги у гонитві за стратегічною архітектурою майбутнього.

В рамках цього ж підходу необхідно назвати похідні теорії, наприклад, теорію максимізації цінності для споживача (Customer Value-Based Theory), яка перетинається у своїх витоках із вже згаданою теорією цінності фірми, теорією М. Портера та підходом з позиції ключових компетенцій. В рамках цієї теорії головним викликом для організації вважається максимізація ефективності створення цінності для споживача [15, с.165]. Цей підхід об'єднує ринково-орієнтовану культуру та підприємницьку готовність брати на себе ризик, а отже передбачає постійне зобов'язання створювати нові продукти, канали, технології та формулювати нові конкурентні стратегії та прийоми.

Вважаємо, що окремо можна говорити про теорію збалансованого підходу до організаційного розвитку (Balanced Approach). До цієї гілки досліджень слід віднести, перш за все, вже згадану теорію стейкхолдерів, але в іншому контексті. Якщо брати до уваги збалансованість як критерій прийняття рішень, то головним параметром організаційного розвитку стає баланс різноспрямованих цільових векторів організації. Вирішення цієї задачі можливо за рахунок побудови інтегрального показника ефективності за мультиплікативним або адитивним принципом. При цьому знаходження значення інтегрального показника можна отримати як аналітично, так і в графічний спосіб.

Збалансований підхід до оцінки організаційної ефективності представлений рамо-

чною концепцією Р. Каплана та Д. Нортон, яка має назву Система Збалансованих Показників (Balanced Scorecard). Даний підхід об'єднує чотири (щонайменш) сфери оцінювання: фінансові показники, показники відносин із споживачами, показники навчання та зростання та внутрішніх бізнес-процесів [16]. Дана рамочна концепція дозволяє органічно узгодити інтереси різних стейкхолдерів та пов'язати їх із фінансовими показниками вартості компанії. При цьому зберігається гнучкість стратегічного управління, оскільки карти контролю та методи оцінювання вибудовуються індивідуально для кожної окремої організації.

Серед сучасних теорій, які превалюють наразі у теорії та практиці організаційного розвитку, можна назвати теорію доданої цінності (Added-Value Theory), яку за допомогою теорії ігор розвинули А. Брандербургер та Б. Налебафф. Вчені наполягають на фундаментальній дуальності природи бізнесу: в той час як створення цінності передбачає кооперацію, захоплення цінності – є природно конкурентним процесом. Джерелом розвитку організації є створення додаткової цінності, яка передбачає організацію союзів із покупцями, постачальниками, робітниками та багатьма іншими. Сама така кооперація зі створення цінності дозволяє розвивати нові ринки та розширювати існуючі.

Додана цінність в даній теорії трактується як загальна цінність створена гравцем у грі мінус загальна цінність створена без гравця у грі. Таким чином, є гравці, які додають цінність, а є слабкі гравці.

Ця концепція тісно пов'язана із теорією конкурентних переваг М. Портера, оскільки виробляти товар чи послуг дешевше за конкурентів стає важливим джерелом додаткової цінності. Концепція відповідає і теорії ключових компетенцій, адже комбінація ключових компетенцій стає джерелом додаткової цінності для організації.

Що стосується методології розрахунку параметрів розвитку організації згідно цієї концепції, то поняття доданої цінності – досить широке, аби включити в себе цілий комплекс показників.

Ця теорія наразі знаходиться в процесі становлення, і тепер стратегічний менедж-

мент поповнився стратегією коопетиції, яка на думку Дж. Б. Даніно та Дж. Падули є такою, яка передбачає «залучення конкурентних фірм до спільного створення цінності за рахунок коопетиційної переваги на базі управління частково спільними інтересами та структурою цілей» [17, с.28].

Коопетиційна стратегія має за мету збільшення доданої цінності за рахунок залучення конкурентів до спільної кооперативної діяльності із створення конкурентних переваг.

Коопетиція нами сприймається як найвища точка розвитку організаційних цілей, оскільки таким чином досягається збалансованість більш високого порядку – не тільки у просторі інтересів ключових стейкхолдерів, але й в зоні боротьби основних конкурентів.

Окремим дискусійним питанням є пошук логіки відтворення трансформації таких цілей організаціями в своєму розвитку.

Одним з припущень є розповсюджене ствердження про залежність структури цілей організації від стадії її життєвого циклу.

Серед сучасних досліджень в сфері співвідношення життєвого циклу організації та трансформації цілей організації можна згадати модель І. Адізеса, згідно якої цілі змінюються так, як показано в таблиці 1.

Таблиця 1
Зміни цілей організацій по стадіях життєвого циклу згідно І. Адізеса

<i>Стадія життєвого циклу</i>	<i>Цілі Організації</i>
Залицання	Швидка реакція на потреби ринку
Дитинство	Готівка, грошовий потік
«Давай-давай»	Збут та частка ринку
Юність	Прибуток
Розквіт	Захист доходів
Занепад	Прибуток на інвестований капітал (ROI)
Аристократизм	Власне виживання
Ранній бюрократизм	Зовнішня та внутрішня політика
Бюрократизм	Дива

Джерело: [3, с.140]:

Оскільки не всі компанії досягають стадії Розквіту, не всі організації досягають збалансованості цілей та досягнень. Розквіт

дозволяє зрівноважити цілі зростання та прибутку, але висока смертність організації на ранніх стадіях не дозволяє формулювати таку залежність як безумовний закон.

В нашому дослідженні ми спираємось на постулати організаційної екології та стверджуємо, що організація повторює в своєму онтогенезі філогенез економічної системи та відтворює в своєму розвитку еволюцію концепцій (з певною варіацією).

Проаналізовані вище підходи знаходяться у в історичному взаємозв'язку та впливають одна на одну. Ми вважаємо, що рисунок 1 надасть можливість прослідкувати взаємовплив згаданих концепцій та водночас відображає послідовність (із варіаціями) зміни пріоритетів в ході організаційного розвитку.

Як показано на рисунку 1, вищезгадані концепції пов'язані між собою, але при цьому акцентуалізація тих чи інших цілей організаційного розвитку відбувається у відповідь на поточну ситуацію та на певній стадії життєвого циклу організації. Так, на перших стадіях найважливішою задачею є максимізація прибутку, а згодом пріоритетом стає зростання обсягів виробництва та продажу.

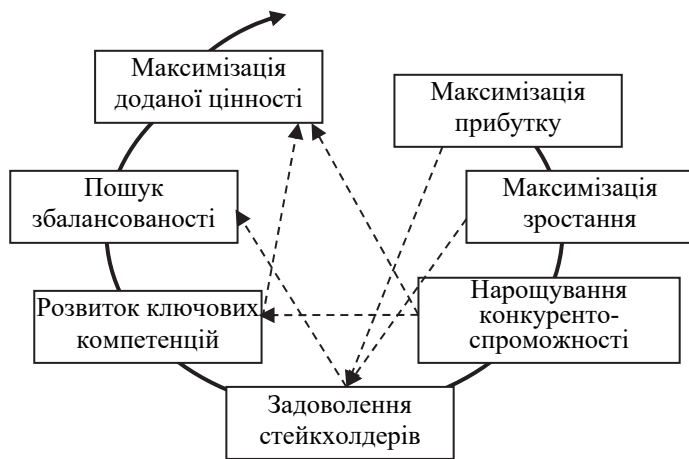

Рис. 1. Взаємозв'язок концепцій параметризації організаційного розвитку.

За умов продовження існування, цілі організації поступово трансформуються у комплексні показники конкурентоспроможності. Розпочинається гонитва за конкурентними перевагами – залежно від особливостей сегмента це будуть або низькі витрати, або унікальність характеристик товару чи послуг, що пропонується. Одночасно може відбуватися ідентифікація ключових компе-

тенцій, які забезпечують досягнення конкурентоспроможних позицій в означених сферах. Нарощування конкурентоспроможності як напрямок дій передбачає постійний пошук та акумуляцію нових прийомів, технологій, варіантів каналів розповсюдження, інноваційних підходів, і загалом, будь-які дії, спрямовані на інноваційний розвиток. Такі зусилля мають кінцевий результат у вигляді доданої цінності, яка сприйнята споживачем як цінність. При цьому, крім споживача та постачальників, на арену інтересів організації виходять і інші стейкхолдери, від дій яких залежить можливість перейти до наступного етапу життєвого циклу. Пошук збалансованості не знаходиться в полі зору менеджерів протягом перших етапів існування організації, більше того незбалансованість розвитку організації є нормальним явищем. Але чим більше турбулентність середовища, тим більш збалансованість стає дефіцитним та бажаним станом. Таким чином, і конкурентоспроможність розглядається як інтегральний показник, який враховує інтереси стейкхолдерів, а додана цінність формується за рахунок збалансованої кооперації із конкурентами.

Таким чином ми повертаємось в своїх міркуваннях до поняття «зона толерантності», яку представив в своїй роботі П. Дойль. За П. Дойлем зона толерантності – це область ефективної діяльності компанії, в якій фірма здатна задовольнити інтереси всіх основних зацікавлених груп [3, с.28]. Цей вчений стверджував, що менеджмент має приймати рішення саме в цій зоні, інакше організація потрапляє в зону дисбалансу та ризикує занепасти.

Відштовхуючись від цього поняття, ми вважаємо за доцільне його розширити в такий спосіб: зона толерантності – це область ефективних стратегічних рішень, параметри та критерії яких вибудовані з урахуванням наслідування та взаємозв'язку сполучних та протилежних організаційних цілей для досягнення збалансованого організаційного розвитку.

Окремим дискусійним моментом дослідження з організаційного розвитку є смертність організацій. Так, наприклад, в Україні кожний рік супроводжується скороченням кількості економічно активних під-

приємств, і така висока смертність зумовлена низкою причин, аналіз яких виходить за рамки поточного дослідження. Але саме невизначеність умов існування організацій та підприємств в Україні змушує осіб, що приймають рішення, не виходити за межі цілей прибутковості та зростання, обмежуючи тим самим перевірку представленої концепції у вітчизняних умовах.

Висновки. Економічні умови існування вітчизняних організацій змушують осіб, що приймають рішення, шукати нові способи економічної діяльності – ефективні, та швидкодієві. Нажаль, здобутки закордонних компаній в галузі організаційного розвитку та стратегічного управління проходять повз увагу сучасних практиків через несхожість умов бізнес-середовища та інституціональних умов функціонування. Але, тим не менш, узагальнення підходів до цілепокладання та формування системи параметризації організаційного розвитку дозволить сформулювати принципи збалансованого стратегічного управління змінами.

Література:

1. Armenakis A. A. Organizational change: A review of theory and research in the 1990s / Achilles A. Armenakis, Arthur G. Benedian // *Journal of management*. – 1999. – № 25(3). – pp. 293–315.
2. Greiner, L. E. Evolution and revolution as organizations grow / Larry E. Greiner // *Harvard business review*, Reprinted from 1972. – 1997. – № 76(3). – P. 55–60.
3. Адизес И. Управление жизненным циклом корпорации / Ицхак Адизес. Пер. с англ. под науч. ред. А. Г. Сеферяна. – СПб. : Питер, 2007. – 384 с.
4. Портер М. Конкурентное преимущество: Как достичь высокого результата и обеспечить его устойчивость / Майкл Е. Портер. Пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 715 с.
5. Freeman R. E. Strategic Management: a Stakeholder Approach / Edward R. Freeman. – Boston : Pitman. 1984. – 276 p.
6. Hamel G. Competing for the Future / Gary Hamel, Coimbatore Krishnarao Prahalad. – Harvard Business Press, 1996. – 534 p.
7. Prahalad C. K. The core competence of the corporation / Gary Hamel, Coimbatore Krishnarao Prahalad // *Harvard Business Review*. – 1990. – May-June. – P. 79–90.
8. Отенко В. І. Стратегічні зміни на підприємстві: сутність, види, інструментарій / В. І. Оленко, О. В. Гронь // *Бізнес Інформ*. – 2011. – № 8. – С. 204–207.
9. Воронков Д. К. Управління стратегічними змінами щодо інноваційного розвитку підприємства / Д. К. Воронов // *Вісник Хмельницького національного університету*. – 2009. – № (6). – С. 7–11.
10. Cubbin J. Growth versus profit-maximization: A simultaneous-equations approach to testing the marris model / J. Cubbin, D. Leech // *Managerial and Decision Economics*. – 1986. – № 7(2). – P. 123–131.
11. Grant R. M. The resource-based theory of competitive advantage: implications for strategy formulation / Robert M. Grant // *California management review*. – 1991. – № 33(3). – P. 114–135.
12. Perfileva O. O. The corporate social responsibility management at HEI: what strategy to choose? / O. O. Perfileva // *Promising problems of economics and management: Collection of scientific articles*. – Publishing house «BREEZE», Montreal, Canada, 2015 – P. 320–324.
13. Modigliani, F. The cost of capital, corporation finance and the theory of investment / F. Modigliani, M. H. Miller // *The American economic review*. – 1958. № 48(3). – P. 261–297.
14. Ittner C. D. Assessing empirical research in managerial accounting: a value-based management perspective / Christopher D. Ittner, David F. Larcker // *Journal of accounting and economics*. – 2001. – № 32(1). – P. 349–410.
15. Slater S. F. Developing a customer value-based theory of the firm / S. F. Slater // *Journal of the Academy of marketing Science*. – 1997. – № 25(2). – P. 162–167.
16. Kaplan, R. S., & Norton, D. P. (1995). Putting the balanced scorecard to work / Robert S. Kaplan, David P. Norton // *Harvard Business Review*. – 1992. – № 92105. – P. 71–79.
17. Dagnino G. B. Coopetition strategic: towards a new kind of interfirm dynamics / Dagnino, G. B., & Padula, G. (2002, May). // *Second annual conference-innovative research in management in The European Academy of Management*. Stockholm. – 2002, May. – 29 p.
18. Дойль П. Менеджмент: стратегия и тактика / Питер Дойль. Пер. с англ. под ред. Ю. Н. Каптуревского – СПб : Издательство «Питер», 199. – 560 с.
19. Brandenburger A. M. Co-opetition / Adam M. Brandenburger, Barry J. Nalebuff. – New York : Currency Doubleday. – 1996. – 288 p.
20. Brandenburger A. M. The added-value theory of business / Adam M. Brandenburger, Barry J. Nalebuff // *Strategy and Business*. 1997. – № 9(4). – P. 4–6.
21. Hunt S. D. A general theory of competition: Resources, competences, productivity, economic growth / Shelby D. Hunt. – Sage Publications, 1999. – 303 p.

ИЗМЕНЕНИЯ В ПРИОРИТЕТАХ ОРГАНИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ И ИХ ПАРАМЕТРИЗАЦИЯ

А. А. Швиндина, к. э. н., доцент, Сумской государственной университет

Статья посвящена анализу теоретических и практических подходов к определению целей организации, которые эволюционируют в условиях изменения окружения и внутренней среды. На основе обобщения данных подходов и изложения их в исторической последовательности установлено логику воспроизводства определенных принципов трансформации предприятия и организаций различных отраслей. Показано, что современная организация вбирает в себя все существующие подходы к построению приоритетов, а в условиях турбулентной среды возникает острая потребность в сбалансировании противоположных и совместимых целей организационного развития. В работе определена взаимосвязь между концепциями параметризации организационного развития и предложено расширенное понятие зоны толерантности.

Ключевые слова: организационные изменения, организационное развитие, цели, параметризация, стратегия, зона толерантности.

CHANGES OF THE ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT PRIORITIES AND THEIR PARAMETRIZATION

H. O. Shvindina, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Sumy State University

Theoretical and practical approaches to the organization goals identification, which evolve in the conditions of changeable environment, are analysed. On the basis of the generalization of the given approaches and their presentation in historically chronological order, the logic of reproduction of certain principles of enterprise and organizations of different areas transformation is set. It is shown that modern organization absorbs all the existing approaches to priorities' construction and that the actual need in balancing the opposite and matching aims of the organizational development occurs in the conditions of turbulent environment. The connection between the concepts of organizational development's parameterization is revealed and the extended definition of the tolerance zone is offered.

Keywords: organizational changes, organizational development, aims, parameterization, strategy, tolerance zone.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Васильєвою Т. А.

Надійшла до редакції 5.11.16.

УДК 621.311

ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕНЕРГОНЕЗАЛЕЖНОЇ СТРАТЕГІЇ

*А. В. Павлик, аспірант, Сумський державний університет,
A.Pavlyk@management.sumdu.edu.ua*

В даному дослідженні розглянуто основні підходи до визначення понять «енергоефективність» та «енергозбереження». Запропонована авторська класифікація енергоефективності за чотирьома класифікаційними ознаками: в залежності від кількості суб'єктів впливу, за етапами життєвого циклу, за джерелами енергоресурсу, а також за основними видами виробництва енергії. Встановлена сутність поняття «енергетична стратегія».

Ключові слова: енергоефективність, енергозбереження, енергетична стратегія, енергонезалежність, енергетична безпека.

Постановка проблеми. Україна традиційно займає місце аутсайдера за показниками енергоефективності серед країн Європи. За даними звіту Інституту економічних досліджень та політичних консультацій [1, с.3] рівень енергоемності промис-

ловості в Україні у 2012 році майже в чотири рази вище, ніж в європейських країнах, при цьому металургійна промисловість України вважається однією із найенергоемніших у світі. Другим за показником енергоефективності є домогосподар-

ства України, які споживають майже 30% первинної енергії [1, с.7]. При цьому втрати енергії відбуваються через застарілі технології тепло- та енергопостачання кінцевих споживачам. Актуальність енергозбереження та підвищення енергоефективності залишаються одними з найважливіших наукових та практичних проблем розвитку економіки України. Для вирішення зазначених проблем в даній предметній області використовуються такі взаємопов'язані поняття, яка «енергозбереження», «енергоефективність», «енергетична безпека» та «енергетична незалежність». В кожному окремому випадку використання кожного з термінів не викликає суперечень, проте у разі використання енергетичної залежності (або незалежності) виникає низка питань, зокрема: визначення сутності енергетичної незалежності та визначення ступеня незалежності потребують додаткової уваги. Окрема дискусія може бути розпочата з приводу визначення джерел енергії, від яких встановлюється незалежність. Неоднозначне або подвійне тлумачення термінів може призвести до непорозумінь, невірних висновків та певної міри невизначеності у ході подальших наукових та прикладних досліджень. Таким чином, основною проблемою даного дослідження вважаємо недостатню чіткість та суттєву розбіжність у визначенні основних дефініцій у сфері енергозбереження та визначення енергонезалежності економічних суб'єктів та країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В першу чергу, необхідно проаналізувати визначення ключових понять сфери дослідження. Узагальнення та систематизація основних понять в галузі енергозбереження дозволить більш досконало підійти до формулювання та конструювання енергонезалежної стратегії.

Серед вітчизняних вчених, які займалися питаннями енергозбереження та енергетичної безпеки слід відмітити В. Баранніка [2], В. Жовтянського [3], С. Майдукова [4], В. Світличну [5], А. Сменковського [6], О. Суходолу [7], А. Шидловського [8] та багато інших.

Інший важливий термін – «енергозбереження» визначали в своїх дослідженнях

Б. Гевко [9], Л. Гладка [10], В. Джеджула [11], М. Ковалко [12], а також Т. Базюк та О. Огієвич [13].

Наразі відсутнє чітке і єдине визначення таких понять як: «енергетична безпека», «енергоефективність», «енергетична незалежність», які б дозволили сформуванню чіткої критерії енергетичної залежності чи незалежності у процесі конструювання енергонезалежної стратегії.

Формулювання мети статті. Мета статті полягає у визначенні взаємозв'язків таких понять як «енергоефективність», «енергозбереження» та «енергетична безпека» для подальшої їх систематизації як елементів енергонезалежної стратегії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією з актуальних проблем подальшого розвитку України є забезпечення її енергетичної безпеки. Низка досліджень в галузі енергетичного менеджменту трактує енергетичну безпеку як складову національної та економічної безпеки країни та задоволеність потреб громадян в енергії.

Так, наприклад, А. К. Шидловський визначає енергетичну безпеку як одну з найважливіших складників економічної безпеки країни, що проявляється, по-перше, як стан забезпечення держави паливно-енергетичними ресурсами, що гарантують її повноцінну життєдіяльність і, по-друге, як стан безпеки енергетичного комплексу та здатність енергетики забезпечити нормальне функціонування економіки, енергетичну незалежність країни. При цьому політична й енергетична незалежність є взаємообумовленими [14, с.370].

Національна безпека чи безпека держави є більш широкими поняттями порівняно із енергетичною безпекою, в той час як енергетична безпека є однією із складових безпеки країни. На законодавчому рівні даний термін має таке визначення: «енергетична безпека – стан електроенергетики, який гарантує технічно та економічно безпечне задоволення поточних і перспективних потреб споживачів в енергії та охорону навколишнього природного середовища» [15, Ст. 1]. Останнє визначення було надано в Законі України в 1997 році і, як зазначає Сменковський А.Ю. [6, с.17], жодного разу не вдосконалювалось. Виходячи з визна-

чення наданого в Законі України, енергетична безпека – це лише стан електричної системи країни. Дійсно, найбільшою складовою енергетичної безпеки країни є електроенергетична система, проте існування виробництв інших енергоресурсів (включаючи відновлювані) залишають поза увагою цього визначення.

Закон України про основи національної безпеки України в основних питаннях державної політики національної безпека зазначає, що одним з факторів безпеки є забезпечення енергетичної безпеки на основі сталого функціонування і розвитку паливно-енергетичного комплексу, в тому числі послідовного і активного проведення політики енергозбереження та диверсифікації джерел енергозабезпечення. [16, Ст. 8]

У транскрипції Міжнародної академії інформації термін «енергетична безпека» отримав лаконічніше тлумачення, згідно якого це «захищеність громадян і економіки держави від погроз дефіциту в забезпеченні енергією на прийнятних умовах (якість, ціна, доставка), а також створення міжнародних умов, закріплених правовими актами, заснованих на світовому енергетичному партнерстві, для збалансованого і безперебійного забезпечення енергією країн-споживачів навіть уразі енергетичної кризи» [4, с.53]. Порівняно із попередніми визначеннями, це тлумачення має свої переваги, оскільки враховує взаємодій на міжнародному рівні.

Інше визначення, на яке слід зважати, представлено в роботі В. Світличної та В. Рубанки: «стан захищеності економіки, суспільства, держави, регіону від наявних і потенційних дестабілізуючих загроз і ризиків енергетичного характеру шляхом сталого функціонування енергетичного комплексу, диверсифікації джерел постачання енергоресурсів та впровадження інноваційних технологій розвитку нетрадиційної енергетики» [5, с.186]. Це визначення певною мірою схоже на один з напрямів забезпечення національної безпеки України за ЗУ, проте більш ємне і включає в себе впровадження інноваційних технологій.

Як було сказано вище, існує велика кількість визначень, кожне з яких може розглядатись з різних рівнів, охоплює різне ко-

ло питань, проте термін «енергетична безпека» дуже широко використовується в соціальних, політичних, технічних текстах і завжди з різними тлумаченнями. Розбіжність в визначенні понять може мати наслідки в невірному розумінні та задати хибний напрям дослідження.

Слід навести класифікацію підходів до поняття «енергозбереження» Б. Гевко [9, с. 101–102], яка дозволяє внести певну ясність в трактування цього поняття:

1. Енергозбереження як діяльність;
2. Енергозбереження як процес;
3. Енергозбереження як складова управління;
4. Енергозбереження як результат;
5. Енергозбереження як метод господарювання.

В той же час, наприклад, Жовтянський В.А. [3] вважає, що це галузь знань, що знаходиться на стику інженерії, економіки, юриспруденції та соціології і означає раціональне використання енергетичних ресурсів, досягнення економічно доцільної ефективності використання існуючих паливно-енергетичних ресурсів при дійсному рівні розвитку техніки та технології та дотриманні вимог до навколишнього середовища.

Л. Гладка підходить до визначення енергозбереження з більш системної точки зору. Вона визначає енергозбереження – як комплексну програму, яка складається з технологічної та організаційної складової, які спрямовані на раціональне та дбайливе використання у різних сферах господарювання на певній території. Аналіз визначень дозволяє стверджувати, що класифікація, запропонована Б. Гевко, може бути застосована в подальшому. В цьому сенсі визначення Л. Гладкої позиціонує енергозбереження як метод господарювання.

Коли мова йде про «енергоефективність», першим слід визначитись з терміном «ефективність». Відповідно до словника систем управління якістю України [17, с.22] ефективність, – це результативність, тобто відношення отриманого результату на одиницю витраченого ресурсу (праці, матеріалів, енергії). Що стосується енергоефективності, то в якості ресурсу виступають енерговитрати.

За Т. Базюком та О. Огієвич поняття «енергоефективність» відображає якісну характеристику національної економіки, а поняття «енергозбереження» – результативність дій зі зниження кількісних параметрів взаємодії (енергоспоживання) елементів системного представлення національної економіки [13, с.130].

Аналіз складових енергоефективності можна зробити за допомогою детального вивчення методів її розрахунку. Формула енергоефективності в загальному вигляді може бути представлена таким чином:

$$D_s = Q_s / C_s \quad (1)$$

де S – індекс показника, який характеризує результати економічної діяльності в грошовому еквіваленті, чи натуральному виразі;

D_s – показник енергетичної ефективності, який характеризує результат економічної діяльності, що було досягнуто при витраті одиниці паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР);

C_s – обсяг витрат ПЕР;

Q_s – результати економічної діяльності, які досягнуті за рахунок використання ПЕР в обсязі C_s . [18, с.23]

Аналізуючи складові формули та підходи, розглянуті вище, можна зробити висновок, що автори спираються у своєму тлумаченні енергоефективності на показники (C_s та Q_s), які наведені в формулі 1.

Якщо зменшувати знаменник (C_s), тобто обсяги витрат ПЕР, в результаті загальний показник D_s збільшується, тобто виробництво (або інша діяльність) стає більш ефективною, проте збільшення кількісного показника виробництва не відбувається.

У разі ж збільшення чисельника (Q_s) без зміни знаменника збільшується результативний, кількісний показник при витратах ПЕР на рівні C_s . В цьому разі обсяг (ефект) збільшується при незмінному обсягу ПЕР. Такий погляд превалює в академічній літературі щодо розуміння терміну «ефективність», оскільки має на меті саме збільшення результату, а не зменшення витрат ПЕР.

На нашу думку для більш ємних значень та вірного розуміння поняття «енергоефективності» необхідний комплексний підхід. Тобто знаходити вирішення

одразу двох питань: в-першу чергу максимізувати отриманий ефект (Q_s), по-друге зменшити витрати ПЕР (C_s) (без зміни максимального показника Q_s), або іншими словами: збільшувати показник енергетичної ефективності (D_s) за рахунок впливу водночас на обидва показника.

Дуже близьким поняттям до енергоефективності є енергозбереження (або дбайливе використання). Важко визначити яке з цих двох понять «енергоефективність» або «енергозбереження» є більш широким.

На нашу думку, термін «енергозбереження» означає зменшення енерговитрат на одиницю продукції, або отриманого ефекту, а «енергоефективність» скоріш має на меті, максимально раціональне використання всіх можливих ресурсів і альтернатив для отримання максимального ефекту. Тобто «енергоефективність» вирішує більш широке питання, проте критерієм оцінки ефективності чи неефективності залишається кількісний показник витрачених ресурсів. На протилежність нашого ствердження, Джеджула вважає «енергоефективність» та «енергозбереження» спорідненими поняттями, оскільки енергозбереження є головною складовою підвищення рівня ефективності використання ресурсів [11, с. 60–61].

Наприклад, автор Суходоля О. обґрунтовано доводить необхідність розрізнення понять «енергозбереження» як цілеспрямованої діяльності, що супроводжує всі стадії енерговикористання, в результаті якої знижується потреба в ПЕР, в той час як «енергоефективність» розглядається як властивість обладнання, технології, виробництва або систем загалом, що характеризує ступінь використання енергії на одиницю кінцевої продукції [7, с.7].

Такої позиції дотримуються і А. К. Шидловський та М. П. Ковалка. Вони визначають поняття «енергозбереження» так само як енергоефективність, але в більш широкому сенсі: «енергоефективність – це корисна, ефективна витрата енергії» [8, с.398].

Але словосполучення «ефективне використання» та «бережливе використання» енергетичних ресурсів мають різне інформаційне наповнення, тому як бережливе використання не завжди є ефективним, а ефек-

тивне використання частіше розуміється як бережливе.

Аналізуючи вищезгадані поняття на предмет їх схожості та розбіжності, можемо запропонувати певну класифікацію на виокремлених спільних рисах. Критичний аналіз сутності термінів дозволив нам класифі-

кувати ці поняття за різними видами енергоефективності, залежно від кількості суб'єктів впливу, за етапами життєвого циклу, за джерелом енергоресурсу, а також за основними видами енергії, що виробляється (як показано в таблиці 1).

Таблиця 1

Класифікація видів енергоефективності

Види енергоефективності			
<p>За кількістю суб'єктів впливу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Планетарний рівень; • Міжнародний / об'єднань країн; • Державний; • Регіональний; • Місцевий; • Підприємств / об'єднань окремих суб'єктів • Мікрорівень / індивідуальний 	<p>За етапами життєвого циклу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Виробництво; • Транспортування • Використання (споживання); • Утилізація відходів 	<p>За видом енергії, що виробляється:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Атомна; • Гідро; • Теплова; • Сонячна; • Вітрова; • Хімічна; • Електрична 	<p>За джерелом енергоресурсу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • За рахунок вичерпних енергетичних ресурсів (традиційні); • За рахунок відновлювальних джерел

В таблиці 1 наведена саме така класифікація з тієї причини, що при використанні поняття необхідне ясне його розуміння, а в деяких випадках у розмові про енергоефективність на різних рівнях визначення цього поняття змінюється. Це обумовлено тим, що мета, погляд і інструментарій відрізняється в кожному з так званих рівнів.

Першим, на нашу думку, слід виділити кількісний рівень. Це обумовлено тим, що питання енергоефективності вирішується одночасно на всіх рівнях: як для окремого суб'єкта так і для кожного підприємства, як для окремого регіону чи країни, так і на міжнародному рівні.

Стосовного кожного з рівнів, слід уточнити, що мікро- або індивідуальний рівень означає певну особу, що приймає рішення. Ця особа може бути представлена як однією людиною, так і декількома людьми, які є власниками однієї квартири (приміщення).

Об'єднання суб'єктів або окремих підприємств, в тому числі об'єднання окремих (індивідуальних) суб'єктів здійснюється з певною метою. Наприклад, таким об'єктом може бути багатоквартирний будинок, який вирішує питання енергоефективного опалення.

Місцевий рівень – це рівень міст, селищ, окремих районів. В свою чергу регіональний рівень – це об'єднання декількох міст, селищ чи районів. Залежно від країни

та умов це можуть бути різні за розміром об'єднання. Наприклад місцевий рівень – це місто Київ, або Полтавський район, а регіональний рівень – Київська та Полтавська області.

Державний рівень означає рівень всієї країни. На цьому рівні відбувається координація об'єднань всіх попередніх рівнів в певному цільовому напрямку.

На міжнародному рівні, або на рівні об'єднань країн (заради спільної мети) відбувається обмін досвідом, формування спільних цілей та розподілення завдань між країнами, вирішення яких націлено на отримання спільного позитивного результату для країн-учасників.

Планетарний рівень ми виділили окремо, з тієї причини, що низька енергоефективність окремих країн та регіонів може спричинити загальний вплив на загальнопланетарний рівень, наприклад, це призводить до великого навантаження на екологічну систему всієї планети незалежно від відстаней між країнами.

Окремий блок в класифікації енергоефективності займає розділення на типи енергоефективності у виробництві, споживанні, транспортуванні та утилізації відходів. Рівні виробництва і споживання зрозумілі – вони вирішують схожі питання, проте на виробництві метою є в першу чергу більше виробити (задовольнити потребу), а уже по-друге витратити на це менше ресур-

сів, в той час як споживач бажає отримати ту енергію, яка йому необхідна (задовольнити свої потреби), за меншу кількість витрачених коштів (ресурсів).

Окремо виділяється транспортування, з причини, що в деяких випадках відстань між виробником і споживачем може бути досить значна, і коли мова буде йти, наприклад, про транспортування теплової енергії чи ресурсів для виробництва певної енергії, то слід враховувати вплив цього фактору.

Що стосується утилізації відходів, то певною мірою її можна віднести до таких класифікаційних ознак, як «за джерелом енергоресурсів», так і до «етапи життєвого циклу», так як утилізуючи відходи за певних умов ми можемо отримувати і енергію і необхідний ресурс.

За видами енергії, що виробляється, ми зазначили основні, проте населення та підприємства зосереджують свій попит в основному на двох з них: електричній та тепловій. Слід сказати що всі типи енергії зазначені в таблиці 1 можуть конвертуватись в електричну.

Класифікація типів енергоефективності за джерелом енергоресурсу передбачає розділення на енергоефективність відновлювальних (сонячна, гідро, вітрова та інші) та не відновлювальних ресурсів (в тому числі за рахунок використання невідновлювальних ресурсів, наприклад, продуктів горіння).

Окрему дискусію слід започаткувати в сфері ідентифікації чинники, які впливають на значення енергоефективності.

Наприклад, коли мова йде про відновлювальні джерела енергії, велику роль відіграють географічні чинники. Саме від географічних характеристик місцевості залежить кількість сонячного випромінювання, потужність вітряної енергії залежить від сили вітру, а можливості використання гідроенергії – від наявності річок, їх розміру та їх течію. Не менш важливими є кліматичні умови місцевості – максимальна висока та максимальна низька температура місцевості протягом року, яка визначає максимальний можливий потенціал використання відновлювальних енергоресурсів (сонячна, вітрова енергії та тепло Землі). Вищезгадані чинники певною мірою впливають на ефектив-

ність використання відновлювальних джерел і в деяких випадках використання певних видів стає недоцільним.

До географічних чинників слід додати щільність населення з тієї причини, що для отримання великої кількості енергії необхідна наявність вільного простору для розташування об'єктів виробництва енергії.

Крім сонячних колекторів та сонячних електростанцій в межах міст дуже важко використовувати інші технології відновлювальної енергетики. Сонячні колектори в цьому розумінні дуже зручні – для їх розташування ідеально підходить поверхня даху будівель.

Стосовно вітряної енергії ситуація в межах міст - інша, проте зазвичай неможливо отримати достатню кількість енергії за рахунок цього джерела навіть при використанні поверхонь дахів будівель. Порівняння між вітровими та сонячними електростанціями дозволяє стверджувати, що сонячні є набагато популярніші в країнах з малою територією. В той же час розвинуті країни з достатньою кількістю території стали більшою мірою використовувати силу вітру, наприклад, Китай має понад 100 ГВт електроенергії за рахунок вітрової енергії, а об'єднані Штати Америки - понад 60 ГВт, в той час як сонячна енергія в цих країнах виробляється набагато меншим обсягом (в Китаї – приблизно 25 ГВт, в США – і 15 ГВт відповідно). Інша країна-лідер – Німеччина, яка посідає третє місце в світі за виробництвом енергії за рахунок відновлювальних джерел та має збалансовані пропорції у показниках виробництва вітрової та сонячної енергії [19, с. 22–24].

За даними глобального звіту про стан енергетики і відновлювальних джерел енергії в світі за 2015 рік, незважаючи на популярність, зменшення вартості відновлювальних джерел, на сьогодні основну частину електроенергії людство отримує за рахунок невідновлювальних ресурсів. Дані показано на рисунку 1.

Наступний важливий перелік чинників що впливають на енергоефективність – це фактори за рівнем розвитку. Мова йде про розвиненість країни або регіону, оскільки від розвиненості технологій залежить і ефективність. Ми відокремили такі рівні

розвитку: розвинуті країни чи регіони, ті розвиваються; не розвинуті та відсталі за розвитком.

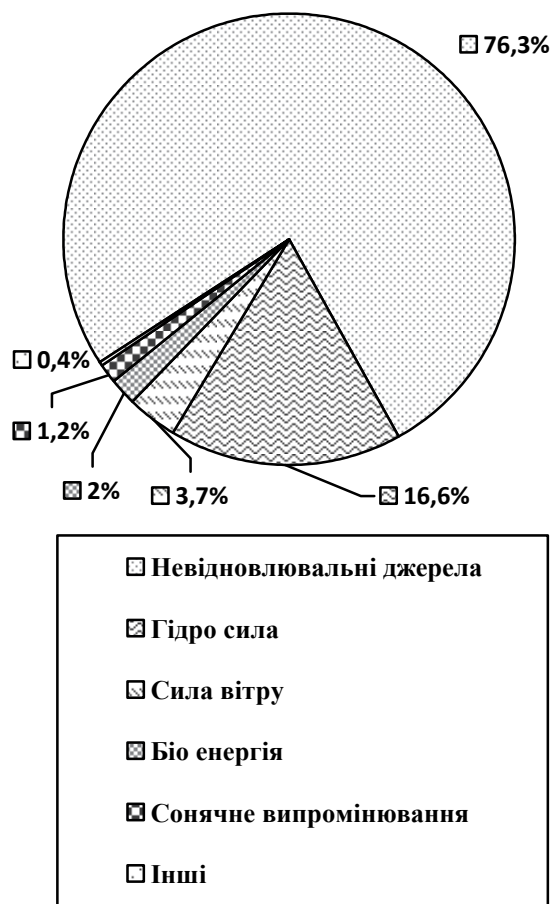

Рис. 1. Оціночна кількість відновлювальних джерел в світовій системі електроенергії на кінець 2015 року [23, с.18]

Всі фактори впливу та наведені раніше в класифікації види енергоефективності впливають на формування енергетичної стратегії держави. Як зазначалось, на державному рівні відбувається координація об'єднань в певному цільовому напрямку, яка отримує назву «енергетична стратегія». Слід зазначити, що на рівні держави енергетична стратегія має бути офіційно зазначена та бути чіткою, проте термін «енергетична стратегія» може застосовуватися для всіх рівнів зазначених в таблиці 1. Таким чином енергетична стратегія існує як на міжнародному та державному рівнях, так і на регіональних і рівні підприємства, а також на макрорівні (індивідуальний рівень).

Питанням енергетичної стратегії в своїх працях розглядали Л. Гладка та А. Мироненко. Вони зазначали, посилюю-

чись на закон України, що енергетична стратегія підприємства складається з:

- 1) Дослідження та моніторингу ринку енергоресурсів;
- 2) Управління з енергоефективності;
- 3) Реструктуризації норм витрат;
- 4) Технологічного переоснащення виробництва;
- 5) Тестування відновлювальних енергетики [10, с.23]

На нашу думку, енергонезалежна стратегія має бути сформульована з урахуванням класифікацій наведених в таблиці 1, для формування конкретних дій, а не нести загальний характер.

При формуванні енергетичної стратегії слід вирішувати питання енергозбереження та енергоефективності, а за сучасних умов шукати найбільш оптимальні комбінації традиційних та відновлювальних джерел енергії та системно, а не стихійно, впроваджувати останні. Кажучи про енергоефективність та енергозбереження в понятті енергетичної стратегії ми використовуємо поняття «енергоефективність» як ефективність енергетичної системи, а «енергозбереження» – як дбайливе використання невідновлювальних ресурсів та мінімізації впливу на навколишнє середовище.

Таким чином енергетична стратегія – це довгострокова програма дій з розвитку, спрямована на ефективне використання енергоресурсів, яка включає в тому числі дії з підвищення якості енергетичної системи, забезпечення енергетичної безпеки, мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище в рамках рівня, на якому дана стратегія розробляється.

Враховуючи вищенаведене, можемо стверджувати, що поняття «енергетична стратегія» є всеохоплюючим і пов'язаним із вирішенням завдань з «енергоефективності», «енергозбереження», «енергонезалежності» та «енергетичної безпеки». Кожне з цих понять має різне визначення та охоплює різні питання в залежності від об'єкту чи суб'єкту.

Висновки. В межах даного дослідження були проаналізовані різні підходи до визначення понять «енергоефективність», «енергонезалежність» та «енергетична стратегія». На основі проведеного аналізу була

запропонована класифікація видів енерго-ефективності за кількістю суб'єктів впливу, за етапами життєвого циклу, за видом енергії та за джерелом енергоресурсу, що виробляється. Разом з цим запропоновано власне визначення підходів до основних ключових термінів та більш детально представлено поняття «енергетична стратегія» та її складові.

Література.

1. Майсснер Ф. Підвищення енергоефективності в Україні: зменшення регулювання та стимулювання енергозбереження [Електронний ресурс] / Франк Майсснер, Дмитро Науменко, Йорг Радеке. – Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – Берлін/Київ, 2012. – 25 с. Режим доступу: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2012/PP_01_2012_ukr.pdf
2. Бараннік В. О. Енергетична безпека держави: основні сучасні тенденції та принципи забезпечення / В. О. Бараннік // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Сер.: Політологія. – 2013. – №. 212, Вип. 200. – С. 101–106.
3. Енергозбереження в Україні. Аналітично-довідкові матеріали в 2-х томах: Загальні засади енергозбереження / За ред. В. А. Жовтянського, М. М. Кулика, Б. С. Стогнія. – К. : Академперіодика. – 2006. – Т. 1. – 510 с.
4. Майдукова С. С. Національний паливно-енергетичний баланс як основа економічної безпеки [Електронний ресурс] / С. С. Майдукова // Вісник економічної науки України. – 2014. Режим доступу: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/87477/11-%D0%9C%D0%B0yduk%D0%BEv%D0%B0.pdf?sequence=1>
5. Світлична В. Ю. Енергетична безпека: визначення сутності, пошук шляхів мінімізації ризиків та ефективна реалізація заходів забезпечення / В. Ю. Світлична, В. М. Рубанка // Young. – 2016. – Т. 31. – №. 4. – С. 185–189.
6. Сменковський А. Ю. Удосконалення правового забезпечення державної політики енергетичної безпеки / А. Ю. Сменковський // Стратегічні пріоритети. – 2012. – № 2 (23). – С. 15–21.
7. Суходоля О. М. Теоретико-методологічні засади механізмів державного управління формуванням енергоефективної економіки України: автореф. дис на здобуття наук. ступеня д-ра наук з держ. управління: 25.00.02 «Механізми державного управління» / Олександр Михайлович Суходоля. – Київ, 2006. – 36 с.
8. Паливно-енергетичний комплекс України на порозі третього тисячоліття / за заг. ред. А. К. Шидловського, М. П. Ковалка. – К. : УЕЗ, 2001. – 398 с.
9. Гевко Б. Р. Організаційно-економічний механізм енергозбереження на підприємстві: сутність та концептуальна модель / Б. Р. Гевко // Economic Bulletin of the National Mining University scientific journal. – 2016. – Т. 54. – №. 54. – С. 99–106.
10. Гладка Л. І. Проблемні аспекти енергозбереження на промислових підприємствах України / Л. І. Гладка, А. О. Мироненко // Young. – 2016. – Т. 33. – №. 6. – С. 21–25.
11. Джеджула В. В. Методологічні основи економіко-енергетичного обстеження промислового підприємства / В. В. Джеджула // Вісник ВПІ. – 2012. – № 3. – С. 60–62.
12. Ковалко М. П. Енергозбереження – пріоритетний напрямок державної політики України / М. П. Ковалко, С. П. Денисюк; відп. ред. А. К. Шидловський; НАН України, АТ «Укренергозбереження». – К. : УЕЗ, 1998. – 506 с.
13. Базюк Т. М. Оптимізація інформаційних потоків при визначенні показників енергоефективності на підприємстві / Т. М. Базюк, О. М. Огієвич // Енергетика. – 2014. – №. 2. – С. 129–134.
14. Шидловський А. К. Тенденції розвитку енергетики України [Електронний ресурс] / А. К. Шидловський, С. І. Випанасенко, Л. П. Ворохов. – Дніпропетровськ : Національний гірничий університет, 2005. – 94 с. – Режим доступу: http://se.nmu.org.ua/ua/kafedra/vydanya/Mg_027.php
15. Про електроенергетику [Електронний ресурс] : закон України [прийнято Верхов. Радою від 16.10.1997 № 575/97; із змінами від 22.12.2016 від № 1804-VIII] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/575/97-%D0%B2%D1%80>
16. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України [прийнято Верхов. Радою 19.06.2003 № 964-IV; із змінами від 16.07.2015 № 630-VIII] // Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
17. Системи управління якістю основні положення та словник (ISO 9000:2005, IDT) : ДСТУ ISO 9000:2007. – [Чинний від 03.09.2007]. – К. : Держспоживстандарт України, 2008. – 29 с. (Національний стандарт України).
18. Рубан-Максимець О. О. Особливості розрахунку показників енергетичної ефективності на базі статистичної звітності України / О. О. Рубан-Максимець // Проблеми загальної енергетики. – 2009. – №. 20. – С. 21–26.
19. REN21 Renewables 2015 Global Status Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2016/10/REN21_GSR2016_KeyFindings_en_10.pdf
20. Бархатов О. М. Проблеми енергозбереження в Україні / О. М. Бархатов, І. М. Ковальчук // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2013. – №. 142. – С. 88–89.
21. Мица Н. В. Сутність та проблеми енергозбереження в Україні / Н. В. Мица // Сталий розвиток економіки. – 2011. – №. 4. – С. 40–47.
22. Сінгуцький О. В. Сучасні проблеми впровадження енергозбереження в Україні / О. В. Сінгуцький // Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво. – 2014. – №. 2. – С. 36–40.
23. Янишен Б. В. Енергетична безпека як скла-

ЭНЕРГОСБЕРЕЖЕНИЕ КАК ЭЛЕМЕНТ ЭНЕРГОНЕЗАВИСИМОЙ СТРАТЕГИИ

А. В. Павлик, аспирант, Сумской государственной университет

В данном исследовании рассмотрены основные подходы к определению понятий «энергоэффективность» и «энергосбережение». Предложена авторская классификация энергоэффективности по четырем классификационным признакам: в зависимости от количества субъектов влияния, по этапам жизненного цикла, по источникам энергоресурса, а также по основным видам производимой энергии. Установлена сущность понятия «энергетическая стратегия».

Ключевые слова: энергоэффективность, энергосбережение, энергетическая стратегия, энергетическая независимость, энергетическая безопасность.

ENERGY EFFICIENCY AS AN ELEMENT OF ENERGY INDEPENDENCE STRATEGY

A. V. Pavlyk, post-graduate student, Management Department, Sumy State University

The main approaches to the definition of «energy efficiency» and «energy economy» are analyzed. The generalized classification of energy efficiency by four different classifications criteria is presented: by quantity of the influence subjects, by life cycle stages, by the source of energy resources and by the type of energy produced. The concept of «energy strategy» is defined.

Keywords: energy efficiency, energy conservation, energy strategy, energy independence, energy security.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Теліженко О. М.

Надійшла до редакції 09.11.2016.

УДК 339.92

ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З КРАЇНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЄС В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

*О. В. Горняк, д. е. н., професор, О. В. Бабанська, викладач, olga_B-05@mail.ru,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*

У статті досліджено сучасний стан розвитку транскордонного співробітництва в Одеській області та визначено його основні чинники. На основі результатів опитування підприємств, які мешкають в даному регіоні, виявлено низку управлінських проблем місцевої влади в організації та розвитку транскордонного співробітництва. Окреслено напрямки підвищення ефективності транскордонного економічного співробітництва Одеської області з країнами-членами ЄС в межах удосконалення регіональної програми транскордонного співробітництва та розробки дієвих механізмів її імплементації в Одеській області.

Ключові слова: транскордонне співробітництво, чинники розвитку транскордонного співробітництва, підприємства регіону, співпраця з країнами-членами ЄС.

Постановка проблеми. На розвиток транскордонного співробітництва України з країнами ЄС впливає низка чинників, пов'язаних із станом макро- та мікросередовища, в якому функціонують територіальні громади, підприємства, організації та інші його суб'єкти. Дослідження фактичного стану розвитку транскордонного співробітництва (ТКС) в Україні довело, що реалізація проєктів носить декларативний характер. На шляху до підвищення ефективності транскордонного співробітництва існують певні перепони та перешкоди, які мають бути враховані при формуванні дієвого механізму співпраці України з країнами-членами ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз стану формування і розвитку транскордонного співробітництва України з країнами-членами ЄС, який свідчить про те, що його стан є на сьогодні є незадовільним і потребує суттєвого реформування для подолання існуючих недоліків. До основних з них відносяться наступні: відсутність системного структурного зв'язку між концепцією державної регіональної політики, державними програмами розвитку транснаціонального співробітництва та чисельними правовими та нормативними документами, що регулюють дану сферу; відсутність єдиних нормативно-правових стандартів створення і функціонування єврорегіонів в Україні та їх адаптації до стандартів ЄС; відсутність дієвої нормативно-законодавчої бази

щодо фінансового забезпечення реалізації програм та проєктів транскордонного співробітництва; відсутність законодавчої бази щодо об'єднань єврорегіонального співтовариства та європейських об'єднань територіального співтовариства.

Формування мети статті. Метою даної роботи є дослідження сучасного стану транскордонного співробітництва для виокремлення проблем, з якими стикаються підприємці регіону, а також виявлення можливості вирішення цих проблем шляхом залучення економічних агентів до участі в ТКС. Поряд з цим поставлено завдання визначення ступеню розвитку ділових зв'язків із закордонними партнерами, встановлення найпривабливіших форм співпраці національних виробників з іноземними фірмами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибір обраного напрямку нашого дослідження транскордонного співробітництва обумовлено низкою обставин. По-перше, традиційно в сферу інтересів науковців, які займаються проблематикою транскордонного співробітництва найбільш часто входить діяльність органів місцевої влади, етнокультурних та природоохоронних організацій, просвітницьких закладів та інших неекономічних суб'єктів. По-друге, за умов сучасного скрутного соціально-економічного становища, в якому опинилася Україна протягом останніх років, починаючи із 2014 р., найбільш потребує ефективного викорис-

тання саме економічної складової транскордонного співробітництва.

Досвід свідчить, що підприємницька співпраця в підсумку призводить до насичення прикордонних ринків потрібними товарами та послугами та появи у місцевої влади додаткових ресурсів для розвитку своїх територій. По-третє, за рахунок обміну досвідом підприємницької діяльності, з'являється можливість появи т.зв. синергетичному ефекту.

Для визначення цих чинників та перспективних напрямів розвитку транскордонного співробітництва нами було проведено опитування підприємців, які мешкають в Одеській області. Опитування проводилося відповідно до сучасної методики дослідження складних соціально-економічних явищ, яка знайшла свою успішну апробацію в низці науково-дослідних проектах [1]. Зазначена методика складається з наступних етапів: 1) визначення управлінської проблеми місцевої влади у транскордонному співробітництві підприємців Одеської області; 2) визначення цілі дослідження та її компонентів; 3) розробка дослідницьких гіпотез, пошукових питань та опитувальної анкети; 4) апробація анкети; 5) визначення меж вибіркової сукупності та формування вибірки; 6) проведення опитування підприємців Одеської області; 7) обробка та аналіз результатів опитування. На першому етапі, перш за все, потрібно було з'ясувати труднощі та перешкоди, які виникають в межах транскордонного співробітництва підприємців Одеської області (надалі ПОоб). До них можна віднести наступні: недостатнє фінансування проектів транскордонного співробітництва, низька якість управління проектами транскордонного співробітництва; складнощі, пов'язані із кардинальною зміною політико-правового середовища тощо.

Для подолання вищезначених труднощів та перешкод органи місцевої влади Одеської області мають вирішити управлінську проблему, яка полягає у визначенні чинників та шляхів підвищення ефективності транскордонного співробітництва ПОоб.

Під час другого етапу було визначено ціль дослідження, яка полягає в отриманні інформації щодо готовності суб'єктів під-

приємницької діяльності та місцевих органів влади до транскордонного економічного співробітництва з країнами Європи та використання різноманітних його форм.

Ціль дослідження було розбито на наступні компоненти.

1. Визначити проблеми з веденням бізнесу в сучасних ринкових умовах, з якими стикаються ПОоб та можливість їх вирішення шляхом розвитку транскордонного співробітництва.

2. Визначити ступінь розвитку ділових зв'язків ПОоб із закордонними партнерами та їх найбільш ефективні види.

3. Визначити найбільш привабливі та ефективні форми виробничої та науково-технологічної співпраці ПОоб із закордонними партнерами.

4. З'ясувати перешкоди в розробці ПОоб спільних з іноземними партнерами проектів інноваційно-технологічного розвитку.

5. Визначити бар'єри на шляху розвитку транскордонного співробітництва Одеської області з країнами Європи.

6. Визначити зацікавленість та роль місцевих органів влади в розвитку транскордонного співробітництва Одеської області з країнами Європи.

Для складання анкети, в рамках третього етапу проведення дослідження, нами були розроблені пошукові питання та відповідні до них дослідницькі гіпотези.

На основі розроблених нами пошукових питань та дослідницьких гіпотез була підготовлена опитувальна анкета, апробація якої проводилася за допомогою сфокусованого групового інтерв'ю (фокус-групи) з 5 підприємцями.

Для проведення опитування була сформована випадкова вибірка із 50 ПОоб. Генеральною сукупністю є всі підприємства Одеської області станом на 01. 01. 2016 р., котрі в статистичній звітності показали операційну діяльність. Опитування проводилося в березні 2016 року. Частина підприємств із вибірки, – 29, відповіді не надали. Підсумкова кількість підприємств дорівнює 21. За видами діяльності спостерігається наступна відповідність у загальній структурі ПОоб та вибірки (табл. 1).

Види діяльності ПОоб (генеральна сукупність та вибірка)

Види діяльності	Генеральна сукупність ПОоб [197]	Вибірка
Промисловість	10	13
Сільське господарство	21	29
Торгівля	22	29
Транспорт і послуги	24	24
Будівництво	7	5
Інші	16	0
Загалом	100	100

Джерело: складено автором

Проведене дослідження дозволило отримати інформацію, яка стосується чинників розвитку транскордонного співробітництва в Одеській області. В межах дослідження 1 компоненту цілі (КЦ1) відбувалося визначення проблем з веденням бізнесу в сучасних ринкових умовах, з якими стикаються ПОоб та можливості їх вирішення шляхом розвитку транскордонного співробітництва.

Перевірка гіпотези про те, що більш ніж у 50% ПОоб існують проблеми з веденням бізнесу в сучасних ринкових умовах знайшла своє підтвердження. Для її перевірки був визначений частотний розподіл відповідей респондентів на питання анкети №1

Частка ПОоб з наявністю бізнес-проблем склала 90,5%.

Можемо стверджувати, що ситуація з проблемами в веденні бізнесу в Одеському регіоні є типовою для мирної території України, оскільки переважна більшість українських підприємств потерпає від вкрай негативно соціально-економічної ситуації, погіршення якої розпочалося з кінця 2013 р.

Перевірка висунутої гіпотези, яка передбачала, що найбільш важливими для ПОоб є проблеми, пов'язані із пошуком джерел фінансування, показала, що вона не підтвердилася. Ці питання зайняли лише 3-є місце в рейтингу проблем, які заважають бізнесу одеських підприємств.

Ранжування проблем в діяльності ПОоб (групована медіана, вибірка ПОоб)

Проблеми в діяльності ПОоб	Групована медіана / Місце за важливістю	Відсоток респондентів, які надали відповідь
Проблема фінансування	8 / 3	62
Пошук постачальників	5,2 / 8	38
Пошук споживачів	5,6 / 7	43
Проблема кадрів	8,2 / 2	76
Відсутність сучасних технологій	6,7 / 5	57
Складність виходу на іноземні ринки	8,8 / 1	62
Відсутність інформаційної підтримки	6,25 / 6	38
Побори	7,5 / 4	10

Джерело: складено автором

Перше місце займають проблеми, пов'язані із виходом підприємств на закордонні ринки, друге – проблеми підбору кадрів. Ще одним підтвердженням того, що ці питання є важливими для респондентів, є значний

відсоток тих з них, які надали відповідь на це питання, – від 62 до 76% (табл. 2). Перевірка висунутих гіпотез про те, що проблемні профілі ПОоб різних сфер діяльності, досвіду роботи та розміру діяльності відріз-

няються за ступенем важливості, підтвердила їх справедливість.

Для промислових підприємств на перші місця виходять проблеми пошуку іноземних ринків, джерел фінансування та підбору кадрів. У торговельних підприємств ці місця займають проблеми поборів, кадрів та пошуку закордонних ринків збуту. У с/г підприємств інші проблеми, – це пошук іноземних ринків збуту та джерел фінансування.

Не співпадають і проблемні профілі у малих та середніх ПООб. Якщо у малих підприємств на перших місцях знаходяться проблеми із кадрами, джерелами фінансування, технологіями та виходом на закордонні ринки, то керівники середніх підприємств наступним чином ранжують свої проблеми, - побори, вихід на закордонні ринки, джерела фінансування і підбір кадрів (рис. 1).

Розмір підприємства	Бізнес_проблема_фінансування	Бізнес_проблема_постачальники	Бізнес_проблема_споживачі	Бізнес_проблема_кадри	Бізнес_проблема_технології	Бізнес_проблема_іноземніринки	Бізнес_проблема_інформпідтримка	Бізнес_проблема_інше	Бізнес_проблема_побори
Мале	8,67	5,667	4,000	8,800	8,000	8,000	6,000	7,500	
Середнє	7,50	5,000	6,000	7,333	6,000	9,000	6,500		10,000
Итого	8,00	5,200	5,600	8,200	6,714	8,800	6,250	7,500	10,000

Рис. 1. Ранжування проблем з ведення бізнесу для ПООб (групована медіана, за розміром підприємств, вікно виводу програми SPSS)

Перевірка гіпотези, яка стверджує що проблемні профілі ПООб відрізняються за ступенем важливості для керівників підприємств з різним досвідом діяльності, знайшла своє підтвердження. Для менш досвідчених керівників на перших місцях розташовані проблеми з поборами, джерелами фінансування, підбором кадрів та виходом на закордонні ринки. Керівники з більшим стажем діяльності зважають на практично ті ж самі проблеми, проте розташовані вони в іншому порядку – на першому місці – інші проблеми, далі вихід на іноземні ринки, підбір кадрів та фінансування.

Слід зазначити, що 80% респондентів вважають можливим частково вирішити окремі проблеми з ведення бізнесу ПООб шляхом розвитку транскордонного співробітництва Одеської області з країнами Європи.

92% респондентів, які дали відповідь на це питання, вважають, що шляхом розвитку транскордонного співробітництва можна частково вирішити проблему джерел фінансування бізнесу, ще 85% вважають що така ж можливість існує і для пошуку іноземних ринків збуту, 83% дали позитивну відповідь на можливість використання транскордонного співробітництва для залучення іноземних технологій.

Ті з респондентів, які дали негативну від-

повідь на поставлене питання про роль транскордонного співробітництва в вирішенні бізнес-проблем, зазначили наступне обґрунтування своєї відповіді – характер їх бізнесу не залежить від транскордонного співробітництва; корупція; відсутність достатньо кваліфікованих фахівців; відсутність чіткої орієнтації влади на розвиток транскордонного співробітництва; відсутність підтримки владою малого та середнього бізнесу; надмірна пропозиція імпортової продукції на українському ринку.

В межах дослідження 2 компоненту цілі (КЦ 2) визначалася ступінь розвитку та найбільш ефективні види ділових зв'язків ПООб із закордонними партнерами.

Перевірка гіпотези продемонструвала, що майже 2/3 респондентів із числа ПООб підтримує ділові зв'язки з підприємцями транскордонних територій. Звертає на себе увагу те, що серед респондентів, які не підтримують зв'язки із закордонними партнерами суттєво (на 10 відсоткових пунктів) більша частка тих, хто вважає що наявність такого роду зв'язків здатна вирішити бізнес-проблеми ПООб (табл. 3).

Можливе, на нашу думку, пояснення такої ситуації полягає в тому, що підприємці без наявності ділових зв'язків із закордонними партнерами в рамках транскордонного

співробітництва покладають більше надій на його можливості вирішити бізнес-проблеми, ніж ті з респондентів, які на своєму досвіді відчули всі «вузькі місця» наявної практики

міжнародного співробітництва. Перебіг практики транскордонного співробітництва ПОоб повною мірою підтверджує цей висновок.

Таблиця 3

Залежність між наявністю зв'язків із закордонними ТК-партнерами і можливістю вирішення проблем ПОоб (%)

		Вирішення проблем - ТКС		Загалом
		Так	Ні	
Ділові зв'язки із закордонними ТК партнерами	Так	76,9	23,1	100,0
	Ні	85,7	14,3	100,0
Загалом		80,0	20,0	100,0

Джерело: складено автором

Перевірка гіпотези, стосовно того, що ПОоб різних сфер діяльності відрізняються за ступенем підтримки ділових зв'язків з підприємцями транскордонних територій, довела її справедливості. Найбільшою мі-

рою ділові зв'язки із закордонними партнерами розвинуті в промисловості та будівельній сфері, найменше – в сільському господарстві.

Таблиця 4

Залежність між сферами діяльності ПОоб та ступенем зв'язків із закордонними ТК-партнерами (%)

		Ділові зв'язки із закордонними ТК-партнерами		Загалом
		Так	Ні	
Вид діяльності	Промисловість	100,0	-	100,0
	Сільське господарство	33,3	66,7	100,0
	Торгівля	83,3	16,7	100,0
	Послуги	60,0	40,0	100,0
	Будівництво	100,0	-	100,0
Загалом		66,7	33,3	100,0

Джерело: складено автором

Перевірка гіпотези про те, що керівники ПОоб з різним досвідом відрізняються за ступенем підтримки ділових зв'язків з підприємцями транскордонних територій, довела її справедливості. Враховуючи значення коефіцієнта χ^2 -квдрат Пірсона (0,095), можемо стверджувати, що на 90-відсотковому рівні достовірності встановлена нами залежність між досвідом роботи і наявністю зв'язків із закордонними партнерами, є справедливою і для всіх ПОоб. Значення коефіцієнта Фішера 0,562 свідчить про те, що ця залежність має середню ступінь кореляції між двома змінними.

З практичної точки зору це означає, що до проектів транскордонного співробітництва

місцева влада має більшою мірою залучати підприємства, керівники яких ще не мають значного управлінського досвіду. Тому вони є більш мотивованими до участі у різного роду проектах, в яких передбачається і навчальний компонент.

Також у вибірці існує і певна залежність між розміром підприємства та ступенем підтримки ділових зв'язків з підприємцями транскордонних територій. Виявлена залежність, а саме те, що середні підприємства більше підтримують зав'язки із закордонними партнерами.

Відповідаючи на питання про причини відсутності зв'язків із закордонними партнерами, респонденти вказали на наступні:

відсутність зацікавленості в експорті своєї продукції; відсутності власне іноземного партнера та недосконалості законодавчої бази України. Отже гіпотеза про те, що недостатність фінансових ресурсів та відсутність закордонного ринку збуту є причинами відсутності зв'язків, не підтвердилася.

Подальший аналіз результатів дослідження показує, найбільшою мірою зацікавлені в поставці імпорتنих товарів торговельні та сільськогосподарські підприємства, а найменшою – промислові, будівельні та сфери послуг (табл. 5).

Таблиця 5

Залежність між видами діяльності підприємств та їх зацікавленості в імпорتنих поставках (%)

		Зацікавленість в імпорті		Загалом
		Так	Ні	
Вид діяльності	Промисловість		100,0	100,0
	Сільське господарство	50,0	50,0	100,0
	Торгівля	83,3	16,7	100,0
	Послуги	20,0	80,0	100,0
	Будівництво		100,0	100,0
Загалом		42,9	57,1	100,0

Джерело: складено автором

Також виявляється, що більша частина респондентів (57,1%) не виявляють інтересу до імпорتنих операцій. Щодо зацікавленості в імпорті окремих товарних позицій, то респонденти, які дали позитивну відповідь, наступним чином виявили свої переваги (табл. 6). Найбільша зацікавленість щодо поставок товарів в рамках транскордонного співробітництва виявлена до виробничого обладнання та високотехнологічної продукції. Така позиція підприємств може бути пояснена, на нашу думку, дією наступних обставин. По-перше, ринок товарів широкого вжитку є

дуже конкурентним, до того ж на ньому протягом довгого часу діють досвідчені гравці, які обіймають стійкі позиції на цьому ринку, імпортуючи товари цієї групи в основному із Китаю.

По-друге, саме в рамках проектів транскордонного співробітництва є реальна можливість знайти та імпортувати необхідне виробниче обладнання, оскільки підприємець має змогу особисто познайомитися із його виробниками та постачальниками і оговорити всі умови контракту.

Таблиця 6

Зацікавленість ПОоб в різних товарних позиціях (% до всіх отриманих відповідей)

Зацікавленість в імпорті	Відсотки
виробничого обладнання	31,2
високотехнологічної продукції	31,2
продовольчих товарів	6,2
комп'ютерів	6,2
транспортних засобів	6,2
с/г техніки	6,2
залізної руди	6,2
Риби	6,2
Загалом	100,0

Джерело: складено автором

Сприятливими для розвитку транскордонного співробітництва є дуже великий відсоток тих підприємств, які готові взяти у

ньому участь, – більше 80 %.

Найбільш ефективним видом ділових зв'язків ПОоб із закордонними партнерами,

виявилися торгівельні зв'язки. Таким чином, саме за допомогою зовнішньої торгівлі ПОоб намагаються повно реалізувати можливості, які існують на споживчому ринку України в умовах кризової, недореформованої економіки, пропонуючи споживачам з обмеженим купівельним попитом товари, вироблені закордоном, які здатні забезпечити максимально можливу маржу.

Не виявили статистично значимої різниці (для 90-відсоткового рівня достовірності) між керівниками ПОоб по оцінці ступеню ефективності всіх форм їх ділових зв'язків із закордонними партнерами, крім однієї – науково-технологічної кооперації, яку дуже високо оцінюють керівники з меншим досвідом (групована медіана дорівнює 7), ніж з великим (3).

Двосторінна значимість критерію Лівіня дорівнює 0,091 (допускається рівність

дисперсій) та 0,121 (не допускається рівність дисперсій).

Аналогічна картина спостерігається і для оцінки ефективності закордонних зв'язків, що їх дають керівники малих та середніх підприємств. Лише для науково-технологічної кооперації є статистично значима різниця (на рівні довірчому рівні 90%) між оцінками двох груп керівників. Двосторінна значимість критерію Лівіня дорівнює 0,056 (допускається рівність дисперсій).

Отже, можемо зробити висновок, що саме керівники малих підприємств і з невеликим досвідом роботи (до 10 років) високо оцінюють науково-технологічну кооперацію в рамках транскордонного співробітництва, і саме вони мають бути однією із цільових груп, які місцева влада може успішно залучати до його розвитку.

Таблиця 7

Привабливість різних форм виробничої кооперації ПОоб з підприємцями транскордонних територій (групована медіана)

Спільні підприємства	Виробничі кластери	Альянси	Торгівля товарами (виробничого призначення)
8,1667	5,6667	9,0000	9,0000

Джерело: складено автором

В межах дослідження 3 компоненту цілі (КЦ 3) відбувалося визначення найбільш привабливих та ефективних форм виробничої та науково-технологічної співпраці ПОоб із закордонними партнерами.

Першою гіпотезою, яка перевірялася нами в цьому компоненту цілі, було припущення про те, що найбільш привабливими формами виробничої кооперації ПОоб з підприємцями транскордонних територій є спільні підприємства, яка не підтвердилася, оскільки на перші місця вийшли торгівля товарами виробничого призначення та створення стратегічних альянсів.

При рівності їх оцінок за величиною групованої медіани, все ж таки більший відсоток респондентів надали вищі оцінки (більше 5 балів) торгівельним операціям, тому цю форму можна поставити на перше місце. Звертає на себе увагу останнє місце такої перспективної форми виробничої кооперації в межах транскордонного співробітництва, як створення кластерів, розвиток

якої в країнах ЄС доводить її високу ефективність [2-3]. На нашу думку, місцеві органи влади Одеси та області мають окремим напрямом розвивати саме кластерні форми кооперації.

Результати дослідження довели, що найбільш ефективною формою науково-технологічної співпраці для підприємців вважається реалізація спільних інноваційно-інвестиційних проектів. Фактично, мова йде про залучення вітчизняними підприємцями коштів іноземних партнерів для реалізації на території України певних інноваційних розробок. Вітчизняні підприємці за роки незалежності отримали достатній досвід взаємодії із закордонними бізнесменами, опанувавши різні фінансові технології залучення інвестицій, тому вони і сподіваються на високу ефективність цієї форми транскордонного співробітництва.

Показово, що всі опитуванні практично однакостайні в своєму позитивному відношенні до участі у спільних інноваційно-

інвестиційних проектах, – діапазон оцінок коливається від 8,2 (торгівля) до 10,0 (будівництво). Так само позитивно вони оцінюють і участь у спільних проектах, як формі виробничої кооперації.

Висновки. Таким чином, отримані нами результати опитування ПОоб, на основі яких була проведена статистично значима перевірка дослідницьких гіпотез, які стосуються сучасного стану транскордонного співробітництва, дали змогу з'ясувати проблеми з веденням бізнесу підприємцями та можливість їх вирішення шляхом розвитку транскордонного співробітництва, визначити ступінь розвитку ділових зв'язків ПОоб із закордонними партнерами та їх найбільш ефективні види та встановити найбільш привабливі та ефективні форми виробничої

та науково-технологічної співпраці ПОоб із закордонними партнерами.

Література

1. Старостіна А. О. Маркетингові дослідження національних і міжнародних ринків / А. О. Старостіна. Підручник. – К. : ТОВ «Лазарит-Поліграф», 2012 – 480 с.

2. Устименко М. В. Міжнародні кластери у підвищенні інноваційного рівня господарської діяльності суб'єктів підприємництва Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія: Економіка Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics., 2015, issue 8 (173), pages 59–65.

3. Kowalski A. M. The Role of Innovative Clusters in the Process of Internationalization of Firms Journal of Economics, Business and Management, Vol. 2, No. 3, August 2014. DOI: dx.doi.org/10.7763/JOEBM.2014.V2.121 .

ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТРАНСГРАНИЧНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА СО СТРАНАМИ-ЧЛЕНАМИ ЕС В УКРАИНЕ (НА ПРИМЕРЕ ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ)

*О. В. Горняк, д. э. н., профессор, О. В. Бабанская, ассистент,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова*

В статье исследовано современное состояние развития трансграничного сотрудничества в Одесской области и определены его основные факторы. На основе результатов опроса предпринимателей, проживающих в данном регионе, выявлено ряд управленческих проблем местной власти в организации и развитии трансграничного сотрудничества. Намечены направления повышения эффективности трансграничного экономического сотрудничества Одесской области со странами-членами ЕС в границах усовершенствования региональной программы трансграничного сотрудничества и разработки действенных механизмов ее имплементации в Одесской области.

Ключевые слова: трансграничное экономическое сотрудничество, факторы развития трансграничного сотрудничества, предприятия региона, сотрудничество со странами-членами ЕС.

FACTORS OF CROSS-BORDER COOPERATION DEVELOPMENT WITH MEMBER STATES IN UKRAINE (ON THE EXAMPLE OF ODESSA REGION)

*O. V. Gornyak, D.E., Prof., O. V. Babanska, Ass. Lecturer,
Odessa National University named after I. I. Mechnikov*

The current state of the cross-border cooperation development in the Odessa oblast is investigated and its main factors are identified. On the basis of the results of a survey of entrepreneurs who live in this region a number of management problems of local authorities in the organization and development of the cross-border cooperation are revealed. Ways of improvement of the efficiency of cross-border economic cooperation of Odessa oblast with the EU countries within the improvement of the regional program of cross-border cooperation and the developments of effective mechanisms of its implementation in the Odessa oblast are outlined.

Keywords: cross-border economic cooperation, factors of development of cross-border cooperation, regional enterprises, cooperation with the EU member countries.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Пулипенко Ю. І. Надійшла до редакції 12.09.2016.

ПРОСТОРОВЕ ПЛАНУВАННЯ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ЯК ОСНОВА ІНТЕГРОВАНОГО УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКИМИ ТЕРИТОРІЯМИ

Р. М. Курильців, к. е. н., доцент, Львівський національний аграрний університет, kuryltsiv@ukr.net

У статті розглядаються особливості побудови ієрархічної структури інтегрованого планування землекористування сільських територій. Обґрунтовано, що його ключові відмінності полягають у мультирівневому та мультисекторальному підходах до формування, що вимагає розвивати зв'язки як у вертикальному, так і у горизонтальному напрямках, а також створювати нові структури для координації секторів. Визначено концептуальні засади комплексного планування територіального землекористування сільських територій.

Ключові слова: просторове планування, сільські території, інтегроване управління, планування землекористування, мультирівневий і мультисекторальний підхід.

Постановка проблеми. Системи планування сьогодні існують в більшості країн світу та характеризуються певними особливостями. У розвинутих зарубіжних країнах розрізняють три різновиди (форми) планування використання та охорони земель: просторове (територіальне), міське, ландшафтне. Просторове планування не є сферою містобудівної діяльності, а вирішує питання організації всього простору на значних територіях, де поселення займають лише незначну частину. За допомогою просторового планування вирішуються питання розвитку землекористування у поєднанні з основними напрямками економічного росту, міграцією населення, вимогами охорони довкілля, поліпшення соціальної інфраструктури.

Міське планування використання та охорони земель спрямоване на організацію раціонального землекористування у поселеннях, регулювання планування і забудови міських територій, та, в кінцевому підсумку, на видачу дозволів на будівництво.

Ландшафтне планування забезпечує, перш за все, раціональне використання земель та їхню охорону на сільських територіях, сприяючи реалізації природоохоронних і соціально-економічних завдань в аграрному секторі економіки [1, с.5].

У всіх економічно розвинутих країнах планування використання земельних ресурсів являється основним важелем державної земельної політики і регулювання земельних відносин. Територіальне планування пов'язується із плануванням розвитку зем-

лекористування і територіальним зонуванням. Воно проводиться під девізом "Першочергове служіння суспільним інтересам" на основі державних, регіональних і муніципальних планів використання і охорони земель, а також зонування території [2, с.157].

Отже, плануванню підлягає вся територія держави (національний рівень), території її областей і районів (регіональний рівень), території населених пунктів (місцевий рівень). На кожному рівні розв'язують специфічні притаманні саме йому завдання. Попри те, що законодавча база здійснення просторового планування території є досить розвинутою і врегульовує найважливіші питання у цій сфері, вона потребує подальшого вдосконалення [2, с.223].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та методичні аспекти планування землекористування ґрунтовно розглядалися у працях О. С. Дорош [3], М. М. Габреля [4], Н. І. Хумарової [5] та інші авторів. Однак, стосовно сільських територій, цей науковий напрям в Україні розкритий досить фрагментарно, що вимагає розгляду та обґрунтування його концептуальних засад.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є розкриття процесу інтегрованого планування землекористування сільських територій особливостей планування територіального землекористування сільських територій, а також визначення концептуальних засад його реалізації в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні в Україні просторове пла-

нування підміняється містобудівною документацією – Генеральною схемою планування території України, що визначає пріоритети та концептуальні вирішення планування і використання території країни, вдосконалення систем розселення та забезпечення сталого розвитку населених пунктів, розвитку виробничої, соціальної та інженерно-транспортної інфраструктури, формування національної екологічної мережі [6]. Це пояснюється тим, що використання переважної більшості не призначених для забудови земель за межами населених пунктів не стосується містобудівного планування.

Також, міське планування землекористування акумулювало в собі і елементи ландшафтного планування, яке йому не властиве. Це стосується формування екомережі як єдиної територіальної системи, яка утворюється з метою поліпшення умов для формування та відновлення довкілля, підвищення природно-ресурсного потенціалу території України, збереження ландшафтного та біорізноманіття, місць оселення та зростання цінних видів тваринного і рослинного світу, генетичного фонду, шляхів міграції тварин через поєднання територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також інших територій, які мають особливу цінність для охорони навколишнього природного середовища [7].

Це пояснюється тим, що Україна, отримавши в 1991 році Незалежність, отримала у спадок радянську систему адміністративно-територіального устрою, який більш-менш остаточно сформувався лише у другій половині 60-х років минулого століття. З часу проголошення Незалежності пройшло уже понад 20 років. За ці роки повністю зникли колгоспи, приватна власність стала домінуючою, але система адміністративно-територіального устрою не зазнала змін. Це унікальна практика не тільки в історії України, а й у історії інших країн, адже на кожному етапі розвитку держава проводить реформи територіального устрою аби забезпечити ефективне управління і дати адекватну відповідь на виклики, що виникають. [8].

Такий підхід не відповідає європейському підходу щодо розмежування планування сільських та міських територій. Так, в

Європейському Союзі до сільських територій відносяться поселення за межами міських територій. Вони представляють собою кластери із щільністю не менше 300 чоловік на квадратний кілометр та мінімальної кількості населення у 5 тисяч осіб.

В Україні віднесення населених пунктів до тієї чи іншої категорії здійснюється на підставі виконання ними певних функцій, наявності або відсутності соціально-економічної бази для їх розвитку. Виявлення цієї бази є одним із головних питань з перспективи розвитку населених пунктів.

Найбільш чіткою ознакою міста і селища є чисельність населення і його зайнятість. Всі інші, маючи значний вплив, не можуть бути вирішальними для віднесення населеного пункту до міста або селища. Так, найменша кількість населення для селищ – від 1 до 3 тис. осіб, для міст (залежно від місцевих природних та історичних особливостей) – від 5 до 12 тис. осіб.

Отже, для переосмислення змісту просторового розвитку України вкрай важливо перейти від існуючих стереотипів містобудівного планування сільських населених пунктів, сформованих ще радянським адміністративно-територіальним устроєм, до планування землекористування сільських територій.

Адже, сільська територія – це не житлове, а соціально-природне просторове утворення, в якому поселенська мережа є компонентом сільських територіальних утворень. Сільську територію об'єднують природні, виробничо-господарські, соціальні, політичні складники, що перебувають під управлінським та регулятивним впливом територіальних громад, органів місцевого самоврядування, органів державної влади, бізнесу та громадськості [9, с.129].

Сільська територія є економічно-екологічною категорією, регіонально-територіальним утворенням зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища для

сучасного і майбутніх поколінь» [10, с.69].

Для забезпечення комплексного розвитку сільських територій в інтересах суспільства в кінці 2015 року була прийнята Концепція розвитку сільських територій. Важливим є те, що її реалізації здійснюватиметься шляхом впровадження міжсекторального підходу та проведення реформи системи управління. Відповідно до неї, одними із напрямів удосконалення системи управління сільськими територіями являтимуться:

- посилення ролі територіальних громад сіл, селищ у плануванні та впровадженні заходів з розвитку сільських територій;

- сприяння розвитку державно-приватного партнерства для реалізації проєктів розвитку сільських територій та залучення інвестицій **[Ошибка! Источник ссылки не найден.1]**.

Підходи з урахуванням місцевих умов і інтегровані підходи територіального розвитку сприяють ефективності та дієвості політики в області розвитку шляхом точного визначення територіальних ресурсів і стимулювання внутрішніх потенціалів розвитку, дозволяючи таким чином різні заходи адаптувати до місцевих умов. Для цього необхідно поліпшити діалог, консультації та співробітництво між органами влади різних секторів і на різних адміністративних рівнях, а також забезпечити участь громадськості, включаючи участь зацікавлених осіб і місцевих громад [12].

Інтегроване планування (на відміну від секторального планування) представляє собою процес, який поєднує різноманітні заходи з планування на різних рівнях та у різних секторах, що забезпечує можливість ухвалення стратегічних рішень та синоптичний погляд на ресурси та зобов'язання відповідних суб'єктів. Інтегроване планування виконує роль центрального вузла, де сходяться разом інституційні ініціативи та розподіл ресурсів. У контексті інтегрованого (або загального) планування економічні, соціальні екологічні та культурні фактори комбінуються для ухвалення таких рішень стосовно використання земель та об'єктів, які мають забезпечити сталий територіальний розвиток [13, с.15].

Процес інтегрованого планування зем-

лекористування сільських територій відрізнятиметься від звичайного процесу планування. Ключові відмінності полягають у мультирівневому та секторальному підході до його формування, що вимагає розвивати зв'язки як у вертикальному, так і у горизонтальному напрямках, а також вибудувати нові структури для координації секторів.

Таким чином, відмінними характеристиками такого планування є багатоцільова орієнтація, багаторівневність, інтерсекторальність, міждисциплінарність, міжнародність, міжвідомчість [5, с. 144].

Структура інтегрованого планування землекористування сільських територій має ієрархічну схему (рис. 1), у межах якої кожен рівень планування забезпечується управлінням послідовних деталізованих рівнів, а інформаційна взаємодія відбуватиметься як в прямому, так і зворотному напрямку. В свою чергу, планування територіального землекористування сільських територій базуватиметься на основі стратегії та являється наступним кроком, який деталізуватиме національний та регіональний рівень.

У процесі узгодження таких дій слід ураховувати специфіку сільської території. Серед цих особливостей важливе значення мають:

- наявність багатьох видів природних ресурсів (земля, лісова рослинність, води, корисні копалини й ін.), які зазвичай неконцентровані, розосереджені та іммобільні;

- урахування не тільки порядку використання місцевих поновлюваних ресурсів, але й умов їх відновлення, що потребує додаткових ресурсів;

- особливі вимоги до організації невиробничої структури, де пріоритетним є не комерційний, а соціальний підхід;

- необхідність застосування інших нормативів через специфіку місцевих ресурсів;

- обмеженість фінансових можливостей, у зв'язку із чим багато планових заходів можна реалізувати тільки за умови зовнішніх надходжень, наприклад за урядовими цільовими програмами або з інших джерел;

- забезпечення всього населення сільської місцевості робочими місцями [14, с. 18].

Рис. 1. Логічно-смысловая схема інтегрованого планування землекористування сільських територій (розроблено автором)

Сутність поняття територіального планування землекористування завжди обумовлена визначенням видів раціонального землекористування та його режиму на певній території, оцінюванням стану використання земельних ресурсів, альтернативних моделей та інших природних, соціальних і економічних умов з метою вибору та освоєння видів і типів землекористування, напрямів діяльності, які є найкращими для вирішення поставлених завдань. Відповідно, для забезпечення сталого розвитку землекористування, не порушуючи балансу між збереженням природно-ресурсного потенціалу й розв'язанням усього комплексу соціальних, економічних, демографічних, культурних, інституціональних та інших проблем, територіальне планування землекористування необхідно розглядати як один із основних важелів державної земельної політики забезпечення державних, самоврядних, бізнесових та громадських інтересів щодо організації використання та охорони земель і механізм адміністрування такого режиму землекористування юридичних осіб і громадян,

що не завдає шкоди довкіллю й суспільству [16, с.13].

Місцевий (територіальний) розвиток характеризується комплексом різноманітних просторових, економічних, соціальних, культурно-духовних, екологічних та інших чинників, які необхідно враховувати в процесі здійснення територіального планування [17, с.9].

Саме на територіальному рівні формуються первинні ресурсні та фінансові потоки, закладаються основи поділу праці та виробничої кооперації, утворюються стабільні зв'язки та взаємозалежності різноманітних видів відтворювальних циклів та соціально-економічних процесів, реалізуються програми соціально-економічного розвитку територій, задовольняються ключові потреби населення, здійснюється захист природного середовища [18, с.6].

Сьогодні, ефективне вирішення цих завдань неможливе без функціонування системи землеустрою – сукупності соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відно-

син та раціональну організацію території адміністративно-територіальних одиниць, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Більше того, його організаційно-інституціональна структура забезпечує комплексний підхід щодо використання потенціалу сільських територій через прогнозування, планування і організацію раціонального використання та охорони земель на національному, регіональному, локальному і господарському рівнях [19].

Поряд з тим, використання земель житлової та громадської забудови сільських територій повинно здійснюватися відповідно до плану земельно-

господарського устрою, який розробляється з метою здійснення організаційно-правових, інженерно-технічних та природоохоронних заходів щодо використання земель відповідно до цільового призначення, розподілу земель за формами власності та користування, зокрема оренди, забезпечення режиму використання земель у межах охоронних зон, зон особливого режиму та захисту від руйнування.

Отже, сьогодні інтегрований підхід до розвитку сільських територій полягає у комплексному плануванні використання земель усієї територіальної громади на основі ринково орієнтованої землевпорядної документації та плану її соціально-економічного розвитку. (рис. 2)

Рис. 2. Логічно-смысловая схема комплексного планування територіального землекористування сільських територій (розроблено автором)

Саме наявність та жорстке дотримання землевпорядної документації є запорукою гармонійного розвитку сільських територій відповідно до європейських стандартів

життя та праці для осіб, що в них проживають. Це також дозволить плани соціально-економічного розвитку територіальних громад сільських територій

об'єднати з просторовою системою землеустрою, що значно підвищить їх достовірність та реалістичність.

Такий комплексний підхід стане важливою конкурентною перевагою сільської громади як в отриманні коштів з державного бюджету у вигляді субвенцій, так і в залученні інвестиційного капіталу для розвитку своєї території.

Використання організаційно-інституційної структури землеустрою дозволить забезпечити підвищення сукупного капіталу конкретної території при плануванні територіального землекористування сільських територій. Розглянемо це на прикладі аналізу напрямків впливу (impact pathway analysis) схеми землеустрою і техніко-економічного обґрунтування використання та охорони земель адміністративно-територіальних одиниць.

Адже, метою спільного планування землекористування є досягнення сталого землекористування, тобто, типу землекористування, який є соціально справедливим і бажаним, економічно життєздатним, екологічно безпечним і культурно і технічно сучасним. Це призводить в рух соціальні процеси прийняття рішень і формування консенсусу щодо використання та захисту земель приватної, комунальної або державної власності [20, с.7].

Планування землекористування являє собою систематичний і ітераційний процес, що проводиться з метою створення сприятливих умов для сталого розвитку земельних ресурсів, який відповідає потребам і запитам людей. Він оцінює фізичні, соціально-економічних, інституціональні і правові можливості, обмеження щодо оптимального та сталого використання земельних ресурсів, а також дає людям можливість приймати рішення щодо розподілу цих ресурсів [21, с.14].

Таким чином, планування можна визначити як специфічну форму суспільної практики людей, що є однією із функцій управління – пріоритетною, яка полягає у підготовці різних варіантів управлінських рішень у вигляді прогнозів, проектів, програм і планів, обґрунтувань їх оптимальності, забезпеченні можливості їх виконання та перевірки [22, с. 10–11].

Громадська участь дозволяє вирішити ряд важливих для влади завдань, таких як діагностика проблем і потреб, виявлення можливих альтернативних рішень, оцінка наслідків різних альтернатив. Крім того, досягаються такі цілі як легітимізація ролі органу, що готує проект стратегічного плану, створення довірчого відношення до його діяльності. Громадська участь створює умови для вирішення конфліктів, пошуку консенсусу, деполяризації інтересів [23, с.54].

Отже, ключовим внутрішнім ресурсом територіального планування сільської території є спроможність членів громади та громадських організацій, місцевих органів влади та бізнесу, землевласників та землекористувачів, гуртом за рахунок своїх знань, навичок, взаємодії та інноваційних методів землекористування щодня робити якісний і кількісний внесок у сталий її розвиток. Такий підхід дозволить змобілізувати людський, соціальний та інтелектуальний капітал для прийняття ефективних управлінських рішень, що дасть змогу підвищити сукупний капітал територіального землекористування.

Соціальний капітал є фундаментальною складовою демократичного суспільства та ринкової економіки. За визначенням Френсіса Фукуями «соціальний капітал – це набір неформальних цінностей та норм, які є спільними для певної суспільної групи і створюють можливості для співпраці» [23].

Соціальний капітал не може бути індивідуальним – він набуває свого наповнення і цінності лише коли стає суспільним надбанням і використовується широким колом індивідуумів [24].

Соціальний капітал вимірює «радіус довіри» між індивідуумами у суспільстві – чим вищий рівень довіри до людей, які не входять до складу родини, тим менші трансакційні витрати на моніторинг та впровадження формальних угод між суспільством і державними та недержавними інститутами. Тобто, соціальний капітал є характеристикою суспільства або його великих груп, а не характеристикою індивідуумів. Участь населення в громадській діяльності та суспільному житті є необхідною умовою розвитку соціального капіталу, а здатність до утворення об'єднань - постійних чи тимчасових

для вирішення конкретних цілей – є важливою якісною характеристикою соціального капіталу [25, с.175].

Висновки. Таким чином, узгоджене планування землекористування являє собою процес, заснований на діалозі між усіма зацікавленими сторонами, що базується на переговорах і пошуку рішення для збалансованої форми землекористування в сільських районах, а також передбачає його спільне ініціювання та контроль за його здійсненням.

Отже, як бачимо, здатність раціоналізувати процес просторового планування сільських територій має ключове значення, для побудови інтегрованої системи управління землекористування. Адже, ефективне просторове планування землекористування сприятиме в значній мірі функціонуванню ефективної системи управління, і навпаки неефективне планування породжуватиме низьку якість прийняття управлінських рішень, що безпосередньо впливатимуть рівень сукупного капіталу територіального землекористування.

Література.

- Третяк А. М. Концептуальні засади землепорядного планування розвитку міського землекористування в умовах децентралізації / А. М. Третяк // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2015. – № 1. – С. 3–13.
- Сорока М. П. Державне стратегічне планування розвитку регіонів України: теорія, методологія, практика: [монографія] / М. П. Сорока. – Донецьк : Юго-Восток, 2012. – 519 с.
- Дорош О. С. Теоретико-методологічні засади територіального планування землекористування : [монографія] / О. С. Дорош. – Х. : Грінь Д. С., 2012. – 434 с.
- Габрель М. М. Просторова організація містобудівних систем / М. М. Га-брель; Ін-т регіон. дослід. НАН України. – К. : А.С.С. – 400 с.
- Хумарова Н. І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій / Н. І. Хумарова. – Одеса: Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, 2011. – 408 с.
- Про Генеральну схему планування території України: закон України від 07 лютого 2002 року № 3059-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 10. – 22 березня. – С. 146.
- Про екологічну мережу України: закон України від 24 червня 2004 року № 1864-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – 5 листопада. – С. 1841.
- Територіальний устрій УРСР, як проблема нової політичної системи України [Електронний ресурс] / Вісник Інституту громадського суспільства. – 2012. – № 34. Режим допуску: http://www.csi.org.ua/wp-content/uploads/2016/04/Visnyk-34-D_VisnykCSI.pdf.
- Павлов О. І. Сільські території: теоретико-методологічні засади дослідження / О. І. Павлов // Регіональна історія України: зб. наук. ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 3. – С. 113–132.
- Славов В. П. Економіко-енергетична система сталого розвитку сільських територій / В. П. Славов., О. В. Коваленко // Вісник аграрної науки. – 2007. – №. – С. 68–71.
- Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінет Міністрів України від 23 вересня 2015 року № 995-р // Офіційний вісник України. – 2015. – № 78. – 09 жовтня. – С. 244.
- Tallinn Declaration 2014 (RU). 8th VASAB Conference of Ministers Responsible for Spatial Planning and Development of the Baltic Sea Region [Електронний ресурс]. – Режим допуску: <http://www.vasab.org/index.php/ministerial-conferences/tallinn-2014>.
- Spatial development glossary:European Conference of Ministers responsible for Regional/Spatial Planning (CEMAT) / Territory and Landscape Series, No. 2. – 2007. – 76 p.
- Дорош О. С. Територіальне планування землекористування в умовах нових земельних відносин: теорія, методологія і практика: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.06 / Ольга Степанівна Дорош. – К., 2013. – 438 с.
- Берданова О. Стратегічне планування місцевого розвитку: Практичний посібник / О. Берданова, В. Вакуленко // Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К. : ТОВ «Софія-А». – 2012. – 88 с.
- Сментина Н. В. Стратегічне планування соціально-економічного розвитку на мезорівні: теорія, методологія, практика: [монографія] / Н. В.Сменина. – Одеса : Атлант, 2015. – 365 с.
- Про землеустрій: закон України від 22 травня 2003 року № 858-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 36. – 5 вересня. – С. 282.
- Land Use Planning: Methods, Strategies and Tools [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.meso-nrw.de/toolkit/Downloads/gtz-lup.pdf>.
- The Future of Our Land: facing the challenge [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/docrep/004/x3810e/x3810e00.htm>.
- Колісник Б. І. Стратегічне планування ефективності функціонування лісогосподарського комплексу регіону: [монографія] / Б. І. Колісник; Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. – О. : Фенікс, 2008. – 264 с.
- Стратегічне планування: навч. пос. / за заг. ред. Л. Л. Приходченко; [уклад. Л. Л. Приходченко, Н. В. Піроженко, С. А. Попов, О. І. Чебан]. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2014. – 193 с.
- Фукуяма Ф. Соціальний капітал [Електронний ресурс] / Ф. Фукуяма // Незалежний культурологічний часопис «І». – 2008. – № 53. – Режим доступу: <http://www.ji.lviv.ua/n53texts/fukuyama.htm>.

23. Бондаренко М. Ю. Соціальний капітал як основа розвитку громадянського суспільства [Електронний ресурс] / М. Ю. Бондаренко // Державне управління: теорія та практика. – 2011. – №2. – Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Bondarenko.pdf>.

24. Регіональний розвиток та державна регіональна політика в Україні: стан і перспективи змін у контексті глобальних викликів та європейських стандартів політики: аналіт. звіт / [Колін Меддок та ін.]; Проект ЄС «Підтримка політики регіонального розвитку в Україні». – Київ: 2014. – 416 с.

ПРОСТРАНСТВЕННОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ КАК ОСНОВА ИНТЕГРИРОВАННОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКИМИ ТЕРРИТОРИЯМИ

Р. М. Курьльцев, к. э. н., доцент, Львовский национальный аграрный университет

В статье рассматриваются особенности построения иерархической структуры интегрированного планирования землепользования сельских территорий. Обосновано, что его ключевые отличия заключаются в мультиуровневом и мультисекторальном подходах к его формированию, что требует развивать связи как в вертикальном, так и в горизонтальном направлениях, а также выстраивать новые структуры для координации секторов. Определены концептуальные основы комплексного планирования территориального землепользования сельских территорий.

Ключевые слова: пространственное планирование, сельские территории, интегрированное управление, планирование землепользования, мультиуровневый и мультисекторальный подходы.

SPATIAL LAND USE PLANNING AS A BASIS OF INTEGRATED GOVERNANCE OF RURAL AREAS

R. M. Kuryltsiv, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., Lviv National Agrarian University

The features of the hierarchical structure of integrated land use planning in rural areas are considered. It is proved that its key differences are multilevel and multi-sectoral approach to its formation, which requires developing relationships both in vertical and horizontal directions, and build a new structure to sector coordination. The conceptual bases of integrated territorial planning of land use in rural areas are defined.

Keywords: spatial planning, rural development, integrated governance, land use planning, multilevel and multi-sectoral approach.

Рекомендовано до друку д. е. н., доц. І. Б. Яцівом

Надійшла до редакції 12.09.2016.

О. М. Грибіненко, к. е. н., доцент, ДВНЗ «Національний гірничий університет», hrybinenko.o.m@nmu.one

У статті розглядаються проблеми соціально-відповідальної реструктуризації вугільних підприємств з позиції їх участі у вирішенні суспільно значимих завдань на регіональному та загальнонаціональному рівнях. Увагу акцентовано на питаннях приватизації вугільних шахт України з точки зору досягнення економічної безпеки держави.

Ключові слова: соціальна відповідальність, реструктуризація вугільних шахт, приватизація, вугільні шахти, стратегія.

Постановка проблеми. Розвиток економіки України і створення інституту приватної власності вимагає пошуку нових форм і методів удосконалення соціальної політики вугільних компаній, підвищення ефективності їх партнерської взаємодії з персоналом, державними і муніципальними органами влади, а також з населенням і громадськими організаціями вуглепромислових територій.

Це позначається на особливостях приватизації підприємств вугільної галузі, розвиток якої останнім часом розглядається як один із засобів забезпечення енергетичної безпеки держави. Крім того, перехід вугільних підприємств у приватну власність сприятиме поліпшенню фінансово-економічного стану шахт, а також підвищенню конкурентоспроможності вугілля як товарної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Слід зауважити, що всі ці позитивні наслідки реструктуризації вугледобувних підприємств будуть мати місце лише за умови формування системи соціальної відповідальності. Саме тому проблеми розвитку корпоративної соціальної відповідальності вугільних підприємств стають особливо актуальними для наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для забезпечення стійкого розвитку соціальна відповідальність підприємств має велике значення, не менше ніж розвиток інфраструктури регіону, впровадження інноваційних проектів.

Різні аспекти формування та розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Украї-

ні розглядаються у працях А. М. Колота [1], Е. М. Лібанової [2], В. М. Шаповал [3] та ін. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в здійснили Бегма Ю. К., Вінніков О. Ю., Редько О. І. [4].

Основне місце в економічній незалежності та стабілізації економіки займає вугільна промисловість, тому від стану вугільної галузі, її оздоровленні та розвитку залежить енергетичної безпеки держави. Питання реструктуризації вугільної промисловості розглядалися в роботах О. І. Амоши [5], А. В. Бардася [6], О. Г. Вагонової [7] та інших. Водночас поєднання корпоративної соціальної відповідальності і реструктуризації вугільних підприємств залишається все ще не повністю охопленим у дослідженнях науковців.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є доведення необхідності та можливості використання принципів соціальної відповідальності бізнесу як важливого й ефективного інструмента управління вугільними підприємствами.

Виклад основного матеріалу дослідження. В останні роки у зв'язку з економічною і політичною ситуацією в країні, українських компанії переглядають свої погляди на відповідальність перед суспільством. Сьогодні існує інтерес компаній до вироблення продуманої політики корпоративної соціальної відповідальності, створенню цілісної стратегії участі в житті суспільства.

Доведено і підтверджується практикою, що для забезпечення стійкого розвитку

соціальна відповідальність бізнес-організацій має велике значення. Сучасна організація є органічною частиною складної, взаємозв'язаної, взаємозалежної сукупності інститутів. Останні справляють значний вплив на організацію, виступаючи в ролі споживачів, постачальників, органів влади, посередників, арбітрів тощо. У цій непростій мережі відносин переплетені економічні, соціальні, екологічні, політичні інтереси, мотиви і прагнення.

Інститути (партнери), які оточують бізнес-організацію, як і її працівники, очікують від неї не лише економічно відповідальних дій, а й участі у розв'язанні соціальних, екологічних та інших проблем. Суспільство в цілому зацікавлене в тому, щоб кожна бізнес-структура набула статусу організації, орієнтованої на стійкий розвиток. Як наука, так і практика переконують, що на стійкий розвиток можуть розраховувати лише організації, які здатні і готові до виконання своїх морально-духовних обов'язків і правових норм в економічній, соціальній, екологічній та інших сферах, життєво важливих для розвитку економіки і суспільства [8].

Корпоративна соціальна відповідальність набуває в Україні досить великого поширення. Більшість успішних українських підприємств уже активно займаються питаннями її розвитку, а саме впровадженням соціальних та екологічних проектів. Відповідно до результатів дослідження, виконаного Центром розвитку КСВ, до першої десятки за індексом прозорості потрапили: ДТЕК (80% прозорості), Метінвест (73%), Оболонь (70%), АрселорМіттал Кривий Ріг (61%), Систем Кепітал Менеджмент (59,5%), Київстар (58,5%), Інтерпайп (53%), Ернст енд Янг Україна (52,5%), МЕТРО Кеш енд Керрі Україна (52%), Галнафтогаз (51,5%) [9].

Головна проблема вугільної промисловості полягає у відсутності інвестицій і комерційних принципів роботи вугільних шахт. За таких умов тільки реструктуризація та впровадження принципу самостійного управління власними ресурсами можуть забезпечити стабілізацію та розвиток підприємств галузі. Метою реструктуризації вугільних підприємств є підвищення ефективності виробництва, збільшення обсягу випу-

ску конкурентоспроможної продукції, фінансового оздоровлення. Інвестиційна привабливість енергетичного сектору України залишатиметься низькою, якщо не буде вжито комплексу заходів, спрямованих на заохочення інвестування грошових засобів, запобігання відпливу капіталів через оптимізаційні офшорні схеми.

Динаміка розвитку вугільної галузі залежатиме від успішності відновлення функціонування вугільних підприємств на основі модернізації технологічного обладнання, динаміки розвитку подій у східному регіоні та кардинального реформування взаємовідносин на ринку вугільної продукції. Основним завданням у цьому секторі є переведення вугільної галузі на бездотаційний і самокупний режим діяльності.

Структура шахтного фонду державних вугледобувних підприємств свідчить про старіння основних фондів (40% усіх шахт експлуатуються понад 70 років), також слід відзначити суттєве відставання темпів реконструкції і технічного переозброєння шахт, наявність застарілих технологій та скорочення наукового потенціалу галузі за відсутності рішучих реформ. Обсяг видобутку у 2013–2015 рр. скоротився на ~50% (в т.ч. антрациту на ~90%). Україна перестала бути експортером вугілля та імпортувала 7 млн. т вугілля (мав місце імпорт з Росії, ПАР та ~9.4 млн. т поставок вірогідно з НКТ) [10].

Передбачається, що надалі вугільна галузь повністю функціонуватиме в рамках ринкових відносин, а держава не буде регулювати та дотувати діяльність вугільних підприємств. Реформування галузі створить базу для залучення приватних інвестицій у її розвиток, збереження її ролі у забезпеченні енергетичної безпеки держави.

Протягом останніх 10 років багато говорилося про реструктуризацію вугільних підприємств та вдосконалення управління галуззю. Однак все це залишилося на рівні благих побажань. Іншими словами, практика реформування попередніх років дала підстави говорити про особливості роздержавлення у вугільній галузі в широкому розумінні цього процесу, виходячи з різних господарських форм підвищення ефективності використання державного майна. Це зумовлює необхідність приватизації підприємств галу-

зі як можливість оптимізувати державну підтримку для подальшого розвитку вугледобувних підприємств і створити сприятливі умови для залучення недержавних інвестицій.

Зараз державними органами розроблено ряд нових принципових положень щодо реструктуризації вугледобувних підприємств і функціонування ринку вугілля, мета яких полягає у створенні умов для своєчасного відтворення виробничих потужностей і забезпечення рентабельної діяльності вугільних шахт. Інституціональні перетворення шляхом зміни форм власності сприятимуть не тільки підвищенню ефективності діяльності вугледобувних підприємств, але і розв'язанню соціально-економічних проблем розвитку економіки України.

Так в проєкті Національної енергетичної стратегії України на період 2017–2035 роки передбачено три етапи реформування вугільної промисловості України.

Перший етап – модернізації та реформування (2017–2020) передбачає втілення програми реформування галузі, в т.ч. державних вугільних шахт: ліквідація/консервація 30 державних шахт; перекваліфікація 40 тис. шахтарів, залучення їх до інфраструктурних проєктів; перехід до самоокупності видобутку вугілля та скорочення до 2020 р. державної підтримки тільки на забезпечення технологічно та екологічно безпечного стану вугільних підприємств; завершення приватизації життєздатних підприємств галузі.

Вирішення зазначених нагальних завдань дозволить сформувати нову систему взаємовідносин між постачальниками та споживачами енергетичних послуг, чітко визначити відповідальність суб'єктів взаємовідносин в енергетичному секторі, їх можливості та інструменти залучення інвестицій. Одночасно це підвищить відповідальність власників об'єктів енергетики за ефективність їх діяльності та зацікавленість суб'єктів господарювання та органів влади у підвищенні енергоефективності, відкриє можливості для інноваційного розвитку енергетичного сектору.

Другий етап – інтеграції та корпоративного розвитку (2021–2025). Завданнями якого є реформування системи управління в

енергетичному секторі та запровадження системи фінансово-економічного регулювання енергетики відповідно до ринкових моделей, а також підвищення корпоративної культури суб'єктів господарювання та їх спроможності використовувати доступні інструменти внутрішнього та зовнішнього ринку капіталу та ресурсів енергетичного ринку України. Має відбутися суттєве вдосконалення законодавчої бази забезпечення енергетичної безпеки держави в умовах лібералізованих енергетичних ринків, зокрема в частині використання доступних ресурсів в умовах кризових ситуацій в енергетичному секторі.

Завершення програми реформування галузі, в т.ч. державних вугільних шахт (другий етап): ліквідація/консервація 17 державних шахт; перекваліфікація 14 тис. шахтарів, залучення їх до інфраструктурних проєктів; забезпечення споживачів власною вугільною продукцією у обсязі не менше 80% ринку.

Вирішення завдань цього етапу сформує основу забезпечення сталого інноваційного розвитку енергетичного сектору в умовах конкурентних відносин. Підвищення якості корпоративної культури суб'єктів господарювання відкриє шлях до реалізації масштабних інноваційних проєктів розвитку галузей енергетичного сектору, забезпечить сталість розвитку енергетичних компаній.

Третій етап – інноваційного оновлення (2026–2035 рр.). Завданнями цього етапу є забезпечення безпеки енергопостачання та розвиток енергетичної інфраструктури з врахуванням вимог захисту довкілля та забезпечення сталого розвитку. Передбачається формування системи державної підтримки науково-технологічного та інноваційного розвитку енергетичного сектору України, розширення активності та спроможності національних компаній на світових енергетичних ринках, інноваційне оновлення основних фондів енергетичного сектору України з використанням можливостей міжнародної інтеграції.

Виконання завдань даного етапу забезпечить інноваційне оновлення галузей енергетичного сектору та сформує засади його сталого розвитку на довгострокову перспективу. Буде сформовано нову систему

відносин між державою та суб'єктами господарювання, що забезпечить інституційну основу залучення суб'єктів господарювання до завдань забезпечення енергетичної безпеки держави та підтримки національних компаній в умовах конкурентної боротьби на зовнішніх ринках.

Таким чином, на нинішньому етапі стану економіки Україна формулює мету приватизації підприємств галузі як створення передумов для розвитку вугільної промисловості та забезпечення на цій основі енергетичної безпеки держави. Паралельно стане можливим підвищення конкурентоспроможності вугілля як товарної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках і поліпшення фінансово-економічного стану вугледобувних підприємств [11].

Дуже важливим аспектом роздержавлення галузі є забезпечення надійного і безпечного функціонування роздержавлених вугледобувних підприємств, дотримання норм екологічної безпеки, а також створення соціальних гарантій участі працівників вугледобувних підприємств у процесі роздержавлення та усунення умов для корупційних проявів у процесі змін форми власності вугледобувних підприємств.

Очевидно, що приватизація шахт повинна здійснюватися після прийняття відповідного Закону, дія якого поширюється на правовідносини, що виникають в процесі реформування відносин власності вугледобувних підприємств. При цьому роздержавлення підприємств вугільної промисловості здійснюється відповідно до інших нормативно-правових актів з питань приватизації, оренди, концесії та корпоратизації з урахуванням низки особливостей. Головними з цих особливостей є забезпечення функціонування роздержавлених шахт у безпечному стані та дотриманні норм екологічної безпеки та за умови забезпечення соціальної захищеності працівників шахт.

Важливою стороною приватизації вугільних підприємств є визначення об'єктів приватизації. Ними можуть бути цілісні майнові комплекси вугледобувних підприємств; цілісні майнові комплекси шахт, розрізів; вибої, гірничі виробки. Крім того, це можуть бути акції, що належать державі у статутних фондах господарських товариств,

створених у процесі корпоратизації державних вугледобувних підприємств; гірничі відводи; окремо визначене майно вугледобувних підприємств. При цьому суб'єктами роздержавлення є державні органи приватизації, уповноважений орган управління, інвестори.

Таким чином, роздержавлення об'єктів здійснюється такими способами: корпоратизація вугледобувних підприємств; продаж цілісних майнових комплексів та пакетів акцій вугледобувних підприємств; передача окремо визначеного майна вугледобувних підприємств у комунальну власність; передача об'єкта в оренду; передача в концесію; передача вугледобувних підприємств в управління. За результатами паспортизації уповноважений орган управління визначає: орієнтовний розмір, терміни внесення і напрями інвестицій; економічне обґрунтування доцільності та обсяги надання державної підтримки вугледобувному підприємству, зокрема, через фінансування з державного бюджету, здешевлення кредитів на капіталовкладення і часткове покриття витрат із собівартості продукції в розмірах 100, 50 і 25% протягом перших трьох років експлуатації роздержавленої шахти.

Розглянемо деякі аспекти приватизації вугільних шахт Україні щодо економічної безпеки держави.

Кожна держава прагне зберегти економічну і, зокрема, енергетичну безпеку. Саме виходячи з цього, в Україні серед багатьох індикаторів національної економічної безпеки важливе місце надається ступеню забезпеченості країни основними природними ресурсами і, зокрема, енергоносіями. Це обумовлено, перш за все, обмеженістю природних ресурсів взагалі і різним ступенем забезпеченості ними окремих держав світового співтовариства. Внаслідок цього виникає потенційна загроза постійного посилення економічної та політичної боротьби за користування цими ресурсами [12].

На світовому конкурентному ринку паливних ресурсів, вугілля впевнено посідає перше місце за обсягом використання. Такий стан обумовлено, головним чином, низькими цінами на нього (порівняно з цінами на нафту і природний газ), але суттєвий вплив мають також стабільність цін на

вугілля, його великі поклади, можливість постачання імпорту з багатьох стабільних джерел. Останні властивості забезпечують надійне функціонування об'єктів енергетики та інших споживачів, які використовують вугілля енергоносії.

Не можна не враховувати також той фактор, що скорочення власного видобутку палива і збільшення його імпорту погіршують соціальну ситуацію, зменшують кількість робочих місць, збільшують безробіття і відповідні соціальні витрати, тобто погіршують загальний соціально-економічний стан країни. Жодна країна світу, за винятком України, не будує свою енергетичну стратегію на імпортованому паливі ігноруючи власні енергоносії. Тільки в Україні існує така ситуація, коли обсяги споживання природного газу (який переважно імпортується) в 1,7 рази більше обсягів споживання вугілля (переважно власного видобутку). Як наслідок, частина дорогого природного газу в ПЕБ Україні вдвічі більше його частини в світовому ПЕБ (45,5 і 22,8% відповідно) [13].

Економічні розрахунки, виконані на основі порівняння повних витрат за альтернативними варіантами енергозабезпечення країни переконливо показують, що в Україні підвищення рівня енергетичної безпеки за рахунок збільшення обсягів видобутку власного вугілля не суперечить принципу економічної доцільності. Головною причиною повільного реформування відносин власності вугледобувних підприємств є їх інвестиційна непривабливість.

Сьогодні офіційно визнана доцільність приватизації шахтного фонду державної власності в Україні, як основного напрямку збереження потенціалу галузі та підвищення рівня енергетичної безпеки України. Серед головних цілей приватизації – вдосконалення ціноутворення на вугільну продукцію, оскільки ні ціни на вугілля, ні система державної фінансової підтримки підприємств вугільної галузі не стимулюють підприємства до оптимізації виробничих витрат та збільшення обсягів видобутку. Практично кожна окрема шахта не має достатнього економічного потенціалу для розширеного відтворення виробництва. Все це – наслідок головної фінансової проблеми шахт: хро-

нічної нестачі власних коштів, обмеженості державної підтримки та відсутності системи залучення недержавних інвестицій.

Цей напрям стає ще більш переконливим, якщо врахувати наявність значних внутрішніх резервів підвищення ефективності роботи вугледобувних підприємств і потенційних можливостей збільшення рівня їх самодостатності без залучення значних обсягів інвестицій.

За підрахунками, якщо для держави інвестування розвитку вугледобувних підприємств є цілком виправданим як з точки зору інтересів економіки, так і з точки зору забезпечення енергетичної безпеки, то для інших інвесторів об'єкти вугільної промисловості (як більшість діючих вугільних шахт, так і будівництво з подальшою експлуатацією нових потужних шахт) є непривабливими. Поки основним реальним інвестором розвитку вугільної галузі залишається тільки державний бюджет, а перспективи розвитку галузі будуть обмежуватися реальними інвестиційними можливостями держбюджету

Перш за все, це збільшення обсягів видобутку вугілля за рахунок підвищення рівня використання виробничих потужностей.

За умови приватизації вугільних шахт одним з основних напрямів підвищення ефективності вугільної галузі буде збільшення концентрації гірничих робіт з використанням добувної техніки нового технічного рівня, яка створена та успішно функціонує в Україні. Заводи вугільного машинобудування за останні 10 років налагодили випуск гірничо-прохідницького обладнання, яке за всіма параметрами не поступається кращим світовим аналогам. В Україні розроблені і впроваджені надійні засоби кріплення гірничих виробок, такі як анкерні системи, комбіноване кріплення тощо.

Варто підкреслити ще один аспект енергетичної безпеки країни. Він стосується проблеми закриття збиткових шахт. Закриття шахти – це складний, дорогий процес з важкими соціальними наслідками. У той же час не підлягає сумніву, що існують певні економічні межі доцільності роботи шахти.

Раніше за основний критерій оцінки перспективності діючих шахт брали залиш-

кові промислові запаси вугілля – тим самим закладалися пріоритети інтересів енергетичної безпеки країни та раціонального використання ресурсів природного палива.

Вихід з цієї суперечності повинен бути таким: шахта повинна бути поставлена в умови виживання і працювати стільки часу, скільки вона спроможна мобілізувати свої внутрішні ресурси, щоб випускати конкурентоспроможну продукцію, хоча б на внутрішньому ринку. Коли мова йде про політику виживання, цей процес повинен йти з двох сторін: держава надає шахті деяку допомогу на певному відрізку часу, наприклад, погашає її борги, в тому числі і по заробітній платі, але за умови, що шахта покращує економічні результати своєї роботи і надалі не отримує дотацій.

Ситуація, що склалася у вугільній промисловості України і, насамперед, та, що пов'язана з подоланням дефіциту інвестиційних ресурсів для забезпечення необхідного рівня підтримки і розвитку виробництва, висуває на перший план проблему зміни форм власності, іншими словами, приватизацію шахт.

Висновки. Реструктуризація вугледобувних підприємств як система організаційно-економічних, правових, технічних заходів повинна базуватися на соціально відповідальних принципах, згідно з якими її виконавці зобов'язані відповідати за екологічні, соціальні, економічні наслідки для суспільства. Дійсно, на вугледобувних підприємствах виникає необхідність усвідомлення того, що соціальна відповідальність – це відповідальність за свої рішення і діяльність (у т.ч. реструктуризацію).

Література.

1. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: моногр. / за ред. А. М. Колота. – К. : КНЕУ, 2012. – 501 с.

2. Людський розвиток в Україні: соціальні та демографічні чинники модернізації національної економіки : [колективна монографія / за ред. Е. М. Лібанової]. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2012. – 320 с.

3. Шаповал В. М. Соціальна відповідальність бізнесу в структурі управління економікою: моногр. / В. М. Шаповал. – Дніпропетровськ : ДВНЗ «НГУ», 2011. – 357 с.

4. Бегма Ю. К. Якісне дослідження методів впровадження соціальної відповідальності бізнесу в Україні / Ю. К. Бегма, О. Ю. Вінніков, О. І. Редько. – К. : 2006. – 136 с.

5. Амоша О. І. Стан, основні проблеми і перспективи вугільної промисловості України: наукова доповідь / О. І. Амоша, Л. Л. Стариченко, Д. Ю. Череватський; НАН України, Ін-т економіки пром-ті. – Донецьк, 2013. – 44 с.

6. Бардась А. В. Принципи екологічної паспортизації вугледобувних підприємств України в умовах реструктуризації галузі / А. В. Бардась. – Д. : Національний гірничий університет, 2010. – 400 с.

7. Вагонова О. Г. Економічні аспекти управління охороною праці на вугледобувних підприємствах: монографія / О. Г. Вагонова, Л. В. Касьяненко. – Дніпропетровськ : НГУ, 2013. – 186 с.

8. Колот А. М. Корпоративна соціальна відповідальність: еволюція та розвиток теоретичних поглядів / А. М. Колот // Економічна теорія. – 2013. – № 4. – С. 5–26.

9. Визначено найпрозоріші компанії в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.csrukraine.org/rezultati_indeksu_prozorosti.html.

10. Проект «Енергетичної стратегії України до 2035 р.» Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 19.12.2016 р.

11. Янко С. В. Состояние и перспективы приватизации угледобывающих предприятий в Украине / С. В. Янко, Е. С. Чуприна // Уголь Украины. – 2007. – № 1. – С. 17–22.

12. Развитие угольной промышленности в контексте энергетической стратегии Украины / А. И. Амоша, Ю. П. Ященко, А. И. Чиликин и др.; НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. – Донецк, 2002. – 238 с.

13. Поддержание мощности шахт и инвестиционные процессы в угольной промышленности Украины / Г. Г. Пивняк, А. И. Амоша, Ю. П. Ященко и др. – К. : Наук. думка, 2004. – 312 с.

СТРАТЕГИЯ СОЦИАЛЬНО-ОТВЕТСТВЕННОЙ РЕСТРУКТУРИЗАЦИИ УГОЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

О. Н. Грибиненко, к. э. н., доцент, ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье рассматриваются проблемы социальной ответственной реструктуризации угольных предприятий с позиции участия в решении общественно важных заданий на региональном и общенациональном уровне. Рассмотрены некоторые аспекты приватизации угольных шахт Украины относительно экономической безопасности государства.

Ключевые слова: социальная ответственность, реструктуризация, приватизация, уголь

ные шахты, стратегия.

STRATEGY OF DEVELOPMENT OF RESTRUCTURING SOCIALLY RESPONSIBLE COAL ENTERPRISES

O. M. Gribinenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., S I «National Mining University»

The problems of socially responsible restructuring of coal enterprises are described from its perspective in solving social problems at regional and national level. Some aspects of the privatization of coal mines of Ukraine from the point of view of economic security are shown.

Keywords: social responsibility, restructuring, privatization, coal mines, strategy.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Шаповал В. М.

Надійшла до редакції 15.11.2016.

УДК 338.47:656.2

УДОСКОНАЛЕННЯ КАДРОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВ ТРАНСПОРТНОГО БУДІВНИЦТВА ПІД ВПЛИВОМ ФАКТОРІВ СТРАТЕГІЧНОГО РОЗВИТКУ

М. І. Міщенко, д. е. н., професор, Дніпропетровський національний університет залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна, tti@ua.fm,

*І. В. Береза, аспірант, Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень
НАН України*

У статті розглядається діяльність підприємств транспортного будівництва та експлуатації в умовах стратегічного розвитку та реформування залізничного транспорту України. Особлива увага приділяється питанням адаптації персоналу до нових умов діяльності та проблемам удосконалення кадрового потенціалу на підприємствах транспортного будівництва. Представлено напрями покращення мотивованості персоналу даних підприємств.

Ключові слова: транспортне будівництво, адаптація персоналу підприємства, стратегічний розвиток, кадровий потенціал, матеріальна мотивація.

Постановка проблеми. В сучасних умовах, що характеризуються необхідністю підвищення адаптаційних властивостей підприємств та організацій, в тому числі й транспортного будівництва, до впливу факторів ринкового середовища, особливу увагу необхідно приділити питанню удосконалення кадрового потенціалу. Це пояснюється тим, що ефективність діяльності таких підприємств, їхня конкурентоспроможність залежить саме від рівня кваліфікації працівників, мотивованості персоналу та його професійної готовності до стратегічного розвитку [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботах сучасних українських науковців наголошується на необхідності розробки заходів з підвищення ефективності персоналу сучасних організацій (Н. Гавка-

лова) як запорука успішності функціонування підприємств в ринкових умовах [2, с.117]. Разом з тим зазначається, що найбільш вагомий результат може бути досягнуто тільки за умов врахування факторів стратегічного розвитку (І. Фоміченко) [3, с.3].

Особлива потреба в удосконаленні кадрового потенціалу на перспективу сформувалась на підприємствах транспортного будівництва та експлуатації, про що наголошувалося в роботах автора даної статті.

Виходячи з того, що процес реформування національної економіки вносить в діяльність залізничної галузі суттєві стратегічні зміни, виникає гостра необхідність розробки адекватного механізму стратегічного управління (І. Садловська) [4, с.57].

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення заходів з удоско-

налення кадрового потенціалу підприємств транспортного будівництва в умовах стратегічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вирішення завдання про підвищення кадрового потенціалу шляхом адаптації до нових умов функціонування в результаті інтенсивного стратегічного розвитку (реформування галузі), через посилення матеріальної зацікавленості персоналу на будівництві і поточному утриманні об'єктів транспортного будівництва та колії має велике значення для підвищення продуктивності праці працівників всієї сфери транспортного будівництва і експлуатації.

Інтенсивно розвиваються сучасні технічні засоби транспортного будівництва та докорінно змінюють значення будівництва та поточного утримання об'єктів в загальному комплексі будівельно-монтажних та ремонтно-будівельних робіт. Посилення будов, пошуки нових принципово інших технічних рішень з улаштування об'єктів, комплексна механізація робіт, нові форми організації праці призведуть до зменшення витрат праці на будівництві та поточному утриманні об'єктів транспортного будівництва до відносного збільшення частки витрат на планові види ремонту.

У перспективі буде здійснений перехід від утримання об'єктів до спостереження за їх станом.

Збільшення обсягу планового ремонту за рахунок скорочення поточного утримання сприяє підвищенню рівня механізації робіт, широкому застосуванню прогресивної технології і поліпшення якості робіт. Зміна умов праці виконавчого персоналу вимагає підвищення їх кваліфікації, в кінцевому рахунку, приведе до зростання продуктивності праці і зростання матеріальної зацікавленості.

На сьогодні роботи у сфері транспортного будівництва та експлуатації мають високий рівень механізації, але спостерігається недосконалість деяких важливих механізмів і машин, що приводить до необхідності залучення ручної праці. Це питання ускладнюється і тим, що в деяких випадках застосування машин здійснюється у перерві між проходженням поїздів. Причому стале накопичення зносу збільшує обсяг ремонтно-

будівельних робіт і в той же час ускладнює роботу виконавчого персоналу щодо приведення об'єктів у нормальний стан.

В окремих випадках, для виконання основних робіт по будівництву та експлуатації деяких транспортних об'єктів потрібні технологічні інтервали між поїздами в 20 хв. Це викликає велику втрату часу у персоналу з поточного утримання об'єктів, яка сягає іноді 75%. За даними фотографій робочого дня персоналу Придніпровської філії Укрзалізниці, тільки на пропуск поїздів витрачається до 38% робочого часу.

Все це призводить до того, що на поточному утриманні об'єктів широко застосовується ручна праця, а це перешкоджає швидкому зростанню продуктивності праці і кваліфікації персоналу.

Для підвищення ефективності будівництва та експлуатації об'єктів транспортного будівництва в умовах стратегічних змін, пов'язаних з реформуванням галузі, величезне значення має застосування ряду заходів, спрямованих на підвищення рівня адаптації працівників до сучасних умов господарювання. В першу чергу – це правильна організація праці і системи матеріальної мотивації. У цій області з часу проведення заходів щодо впорядкування заробітної плати досягнуті значні успіхи. Досвід роботи на нових системах матеріальної мотивації вже дозволяє зробити деякі висновки і внести пропозиції щодо подальшого вдосконалення організації і системи оплати праці тим, щоб більш повно використовувати принцип матеріальної зацікавленості персоналу.

На поточному утриманні об'єктів транспортного будівництва заробітна плата робітників залежить в першу чергу від норм витрат робочої сили. Діючі норми, в основному правильно відображають затрати праці на цей вид робіт, але їх потрібно постійно переглядати в світлі стратегічних змін [5]. Це призводить до того, що на підприємствах сфери транспортного будівництва і дистанціях колії витрачається різна кількість праці на будівельно-монтажні та ремонтно-будівельні роботи.

Доцільно на окремих ділянках мережі залізниць, коригувати норми витрати робочої сили з урахуванням специфічних особливостей.

У нормах витрат робочої сили на будівництво і поточне утримання об'єктів необхідно враховувати, крім того, ступінь механізації робіт. Чим вище рівень механізації робіт, тим менші витрати праці, більше можливостей для зростання кадрового потенціалу, і навпаки. Тому середньомережеві норми витрати робочої сили треба привести у відповідність з досягнутим рівнем механізації.

Персоналу може бути виплачена акордна сума лише за умови виконання запланованого обсягу робіт. Якщо ж обсяг робіт недовиконаний, то акордний заробіток повинен бути відповідно зменшений. У деяких структурних підрозділах підприємств транспортного будівництва та експлуатації висловлювалася думка про те, що величина акордного заробітку в подібних випадках має визначатися відповідно до кількості відпрацьованого часу. З цією пропозицією погодитися не можна. Акордно-преміальна система, по суті своїй - відрядна оплата праці. Облік кількості праці при відрядній формі оплати ведеться не робочим часом, а кількістю створеного будівельного. Тому акордна сума може нараховуватися лише у відповідності з виконаним обсягом робіт.

На підприємствах транспортного будівництва досягнуто найбільш високий відсоток застосування технічно обґрунтованих норм виробітку порівняно з деякими іншими службами залізничного транспорту.

Під впливом стратегічного розвитку підприємств транспортного будівництва, технічно обґрунтовані норми виробітку вводяться одночасно з підвищенням тарифних ставок, так як збереження раніше існуючих ставок призвело б до необґрунтованого зниження заробітної плати і, в цілому, кадрового потенціалу.

Низькі тарифні ставки, які діяли до впорядкування заробітної плати, не забезпечували матеріальної зацікавленості персоналу в підвищенні своєї кваліфікації і перешкождали впровадженню технічно обґрунтованих норм виробітку і його адаптації до стратегічного розвитку. В загальному заробітку персоналу частка тарифу досягала лише 60%, решту становили приробіток, премія, доплати та надбавка за вислугу років. Регулююча роль тарифної системи в оплаті

праці була, таким чином, значно ослаблена.

В умовах стратегічного розвитку для працівників колійних машинних станцій, центрів механізації колійних робіт, спеціалізованих колійних колон, зайнятих капітальним ремонтом і реконструкцією залізничних колій, ремонтно-будівельних дільниць будівельно-монтажних експлуатаційних управлінь застосовуються тарифні ставки і посадові оклади, передбачені для працівників, зайнятих у будівництві та ремонтно-будівельних роботах. Визнано доцільним тарифікувати робітників по I-VIII розряду. В даний час II і III розряди, присвоєні 65% персоналу. Це дало можливість привести у відповідність розряди робіт і робітників.

Певний розрив між розрядом робіт і розрядом персоналу на окремих підприємствах транспортного будівництва та експлуатації пояснюється плінністю кадрів, так як знову прийнятий робітник, в переважній більшості не має кваліфікації, йому може бути присвоєно тільки II розряд.

Однак для того щоб діючий механізм адаптації персоналу до нових умов через удосконалення системи оплати праці повніше відповідав критеріям стратегічного розвитку, необхідно істотно поліпшити тарифікацію виконавчого персоналу.

При розробці нових умов оплати було визнано, що єдино правильним засобом адаптації персоналу та підвищення кадрового потенціалу, є застосування підвищених тарифних ставок. При існуючому рівні механізації ремонтно-будівельних робіт, що не дозволяє підвищити середній розряд робіт, виникає протиріччя між прагненням до зростання кваліфікації, з одного боку, та встановленої середньої розрядністю робіт і робітників, з іншого.

Будівництво та експлуатація транспортних об'єктів включає роботи широкого спектру з різним рівнем складності. При бригадній організації праці неминуха взаємозамінність робітників, а характер і ступінь складності виробництва дозволяють переважній більшості працівників освоїти повний комплекс робіт; кваліфікація персоналу, кадровий потенціал підвищується. Збереження на тривалий термін різниці в розрядах при таких умовах призводить до порушення принципу оплати по праці. Зрос-

тання кваліфікації і кадрового потенціалу має супроводжуватися підвищенням розряду виконавчого персоналу, а середній розряд робіт перешкоджає встановленню більш високих розрядів.

На практиці це нерідко негативно впливає на рівень адаптації персоналу до нових умов і викликає плинність кадрів. Підвищення ж середнього тарифного розряду персоналу вище встановленого призводить до перевитрати фонду заробітної плати.

Основним засобом вирішення виникаючого протиріччя може бути лише подальша механізація робіт на об'єктах транспортного будівництва і експлуатації. Вона створює основу для підвищення середнього розряду робіт, а отже, і робітників і дозволяє скорочувати чисельність персоналу за рахунок зростання продуктивності праці. Економія коштів, отримана таким чином, може бути використана для збільшення заробітної плати висококваліфікованому персоналу.

Змінилася і структура заробітної плати персоналу. Збільшення частки заробітку за тарифом відбулося в основному за рахунок зменшення відсотка приробітку. Однак представляється доцільним подальше зменшення частки приробітку і збільшення за рахунок цього питомої ваги премій.

Окремої уваги заслуговує питання про підвищення матеріальної зацікавленості висококваліфікованого керівного персоналу.

Система преміювання керівного персоналу будівельно-монтажних експлуатаційних управлінь, будівельно-монтажних поїздів, дистанцій колії і т. д., спрямована на підвищення їх зацікавленості в поліпшенні економічних показників. Проте в даний час преміювання ще не стало потужним засобом матеріального стимулювання та мотивування до стратегічного розвитку в умовах реформування галузі. Одна з причин – мала питома вага премії в загальному обсязі заробітної плати. Звідси і низький ступінь впливу на рівень матеріальної зацікавленості, що в підсумку, значно знижує адаптаційні можливості персоналу до нових умов функціонування.

В цілому система преміювання персоналу може бути значно поліпшена. Насамперед усі кошти, призначені для преміювання, у складі фонду заробітної плати треба

виділити в самостійний фонд і використовувати його тільки для цієї мети. Розмір преміального фонду повинен залежати від рівня перспективного завдання щодо неперевищення і скорочення витрат, виконання і перевиконання планів по об'єму всіх видів ремонту і неперевищення встановленої вартості будівництва і ремонту. Встановлений у відсотках від посадових окладів мінімум фонду преміювання повинен збільшуватися по мірі росту обсягу робіт. Такий порядок утворення фонду преміювання посилив би колективну матеріальну зацікавленість у результатах стратегічного розвитку.

Створення єдиного фонду преміювання персоналу дасть можливість подолати деякі недоліки, пов'язані з діючим положенням про виплату премії за рахунок і в межах економії по фонду заробітної плати.

Необхідно також розглянути питання про доцільність застосування акордно-преміальної системи оплати праці виконавчого персоналу.

Ефективність прийнятої системи матеріального стимулювання з метою вдосконалення кадрового потенціалу визначається її відповідністю умовам виробництва, зв'язком з організацією праці, матеріально-технічним постачанням, стратегічним плануванням, ціноутворенням і т. д. Тільки системний аналіз цих зв'язків дозволяє правильно вирішити питання про доцільність застосування тієї чи іншої форми матеріального стимулювання.

Акордно-преміальна система має ряд позитивних властивостей. Вона створює матеріальну зацікавленість персоналу у виконанні певного комплексу робіт і в деякому зростанні продуктивності праці, так як акордна сума може виплачуватися меншому числу людей, ніж передбачено розрахунком. Особиста вмотивованість персоналу призводить до збільшення виробітку кожного працівника. Виплата диференційованих премій зацікавлює колективи бригад до поліпшення якості робіт і продукції. Акордно-преміальна система є різновидом бригадної оплати праці, тому вона прямо сприяє розвитку кадрового потенціалу.

Поряд з позитивними властивостями акордно-преміальної системи слід відзначити і її негативні сторони, що породжуються

тими умовами будівельного виробництва, в яких вона застосовується. На поточному утриманні об'єктів транспортного будівництва ця система слабо мотивує підвищення продуктивності праці персоналу.

Разом з тим не можна допустити, щоб зменшення чисельності виконавчого персоналу з метою збільшення вироблення відбувалося б за рахунок погіршення якості робіт. Умови виробництва та характер робіт у транспортному будівництві та експлуатації не дозволяють точно враховувати обсяг виконаної роботи.

Стан об'єктів транспортного будівництва під впливом динамічних, температурних та інших впливів постійно змінюється. Це створює великі труднощі у визначенні кількості праці, витраченої протягом певного періоду часу. Контроль витрат праці можливий за вибіркоvim характером ремонтно-експлуатаційних робіт. Проте залежно від умов роботи, наявності транспортних засобів, можливості їх використання, оснащеності засобами малої механізації, організація праці та рівень адаптації персоналу може бути різним. При цьому необхідно застосування адекватної системи заробітної плати.

Пошуки нових форм організації праці в умовах стратегічного розвитку призводять до того, що акордно-преміальна система зберігається лише формально, фактично ж застосовується така система оплати, яка більш відповідає перспективним умов діяльності.

Не меншою мірою ускладнюються розрахунки при акордно-преміальній системі оплати з організацією дільничних механізованих бригад, що виконують роботи з поточного утримання й експлуатації об'єктів транспортного будівництва.

В умовах транспортного будівництва і експлуатації, при оплаті праці можна виділити роботи по ремонту і поточному утриманні об'єктів, оскільки вони виконуються одними і тими ж працівниками; оплата їх праці здійснюється за рахунок коштів, призначених як для поточного утримання, так і для капітальних робіт.

Враховуючи перспективні умови експлуатації об'єктів, прогресивні форми організації праці і специфічні умови виробництва, при яких акордно-преміальна система

заробітної плати стає недостатньо ефективною, доцільно змінити систему оплати праці та матеріальної мотивації.

Не можна застосовувати однакову систему оплати для робітників, що виконують різні за характером роботи. Для висновку про найбільш ефективну систему оплати праці в умовах стратегічного розвитку необхідно окреме дослідження.

Правильно встановлена система заробітної плати може мати деякі властивості як відрядної, так і погодинної форми. Саме таку систему слід було б застосувати для оплати праці робітників з поточного утримання об'єктів транспортного будівництва, зберігши позитивні властивості акордно-преміальної системи і доповнивши її позитивними якостями почасово-преміальної системи. Основний сенс пропозиції зводиться до того, щоб зберігши існуючий порядок визначення чисельності робітників і розмірів фонду заробітної плати, використовувати ясність і простоту погодинної форми заробітної плати для посилення матеріальної зацікавленості персоналу в поліпшенні стану об'єктів і для спрощення розрахунків по заробітній платі.

Пропозиція про переведення робітників на погодинно-преміальну систему оплати праці, з метою підвищення кадрового потенціалу в умовах стратегічного розвитку може викликати припущення, що це призведе до зниження продуктивності праці. Практика зміни систем оплати праці у промисловій сфері та в транспортному будівництві дає чимало і позитивних, і негативних прикладів. Все залежить від того, чи економічно обґрунтована необхідність зміни тієї чи іншої системи заробітної плати і як практично здійснено перехід на нову систему оплати праці. Послаблення матеріальної зацікавленості у зростанні продуктивності праці відбувалося, як правило, там, де зміни в системах оплати не супроводжувалися покращенням нормування праці.

Правильне застосування почасово-преміальної системи заробітної плати передбачає встановлення норм обслуговування, що дозволяють визначити чисельність робітників, а також розробку кількісних і якісних показників результатів праці. Переведення працівників, зайнятих поточним

утриманням на погодинно-преміальну оплату буде полегшено тим, що в даний час на ці роботи існують норми витрат робочої сили і перевірені досвідом основні показники оцінки праці працівників.

Заробітна плата персоналу при погодинно-преміальній системі повинна залежати від ступеня виконання встановлених показників. У зв'язку з цим підвищиться значення планових завдань. Півмісячний графік роботи персоналу повинен стати ретельно продуманим планом роботи. Обов'язкове виконання планового завдання створить небезпеку зниження продуктивності праці.

Переведення робітників на погодинно-преміальну систему оплати не має призвести до зменшення їх заробітної плати. Певний рівень заробітку є не тільки умовою забезпечення матеріальної зацікавленості робітника, але і чинником підвищення продуктивності праці.

Діюча система заробітної плати передбачає можливість оплати робітників-погодинників за ставками відрядників. Зміну системи оплати праці слід провести при збереженні ставки відрядників, а розмір премій повинен бути підвищений на величину приробітку.

Це необхідно тому, що при діючих ставках погодинників і максимальному відсотку премії перехід на почасово-преміальну систему призвів б до зниження заробітної плати робітників на величину приробітку за перевиконання норм. Крім того, доцільно посилити матеріальну зацікавленість робітників у підвищенні якості утримання об'єктів транспортного будівництва, так як у кінцевому рахунку продукцією персоналу є придатність об'єктів до експлуатації.

Введення погодинно-преміальної системи оплати праці на поточному утриманні не потребуватиме збільшення фонду заробітної плати, оскільки він буде розраховуватися на основі діючих норм витрат робочої сили.

Крім того, почасово-преміальна система в умовах стратегічного розвитку дозволить: звільнитися від елементів фіктивної роботи, що мають місце в даний час; уникнути скорочення чисельності бригади з метою підвищення заробітної плати, що при-

зводить до погіршення якості робіт; підвищити значення премії, так як заробіток по тарифу та премії будуть єдиними елементами заробітної плати; спростити розрахунки по заробітній платі.

Висновки. У результаті проведеного дослідження виявлено, що вирішення завдання про підвищення кадрового потенціалу шляхом адаптації до нових умов функціонування в результаті інтенсивного стратегічного розвитку (реформування галузі), через посилення матеріальної зацікавленості персоналу на будівництві і поточному утриманні об'єктів транспортного будівництва та колії має велике значення для підвищення продуктивності праці працівників всієї сфери транспортного будівництва і експлуатації.

Для підвищення ефективності будівництва та експлуатації об'єктів транспортного будівництва в умовах стратегічних змін, пов'язаних з реформуванням галузі, величезного значення набуває застосування ряду заходів, спрямованих на підвищення рівня адаптації працівників до сучасних умов господарювання. В першу чергу – це правильна організація праці і системи матеріальної мотивації.

Встановлено, що стан об'єктів транспортного будівництва під впливом динамічних, температурних та інших впливів постійно змінюється. Це створює великі труднощі у визначенні кількості праці, витраченої протягом певного періоду часу. Контроль витрат праці можливий за вибіркоким характером ремонтно-експлуатаційних робіт. Проте залежно від умов роботи, наявності транспортних засобів, можливості їх використання, оснащення засобами малої механізації, організація праці та рівень адаптації персоналу може бути різним. При цьому необхідно застосування адекватної системи заробітної плати.

Запропоновані зміни в системі матеріальної мотивації в умовах стратегічного розвитку будуть сприяти вдосконаленню кадрового потенціалу підприємств транспортного будівництва та експлуатації, його адаптації до нових умов функціонування.

Література

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії розвитку залізничного

транспорту України до 2020 р.», № 1555-р, від 16 грудня 2009 р.

2. Гавкалова Н. Л. Управління ефективністю менеджменту персоналу: монографія / Н. Л. Гавкалова, Т. А. Власенко. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2011. – 296 с.

3. Фоміченко І. П. Стратегічне управління кадровим потенціалом підприємства / І. П. Фоміченко, С. О. Баркова // Науковий Вісник ДДМА. – 2011. – № 2 (8Е).

4. Садловська І. П. Стратегічне управління національною транспортною інфраструктурою: [Монографія] / І. П. Садловська. – К. : П.П. «Сердюк В. Л.», 2011. – 355 с.

5. Середньомісячна заробітна плата за видами економічної діяльності за період з початку року у 2015 році [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ КАДРОВОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЙ ТРАНСПОРТНОГО СТРОИТЕЛЬСТВА ПОД ВЛИЯНИЕМ ФАКТОРОВ СТРАТЕГИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

М. И. Мищенко, д. э. н., профессор, Днепропетровский национальный университет железнодорожного транспорта имени академика В. Лазаряна, И. В. Береза, аспирант, Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины

В статье рассматривается деятельность предприятий транспортного строительства и эксплуатации в условиях стратегического развития и реформирования железнодорожного транспорта Украины. Особое внимание уделяется вопросам адаптации персонала к новым условиям деятельности и проблемам совершенствования кадрового потенциала на предприятиях транспортного строительства. Представлены способы улучшения мотивации персонала данных предприятий.

Ключевые слова: транспортное строительство, адаптация персонала, стратегическое развитие, кадровый потенциал, материальная мотивация.

IMPROVEMENT OF THE PERSONNEL POTENTIAL OF TRANSPORT CONSTRUCTION ENTERPRISES UNDER THE INFLUENCE OF STRATEGIC DEVELOPMENT FACTORS

M. I. Mishchenko, Prof., Dnipropetrovsk national University of Railway Transport named after academician V. Lazaryan, I. V. Bereza, postgraduate student, Institute of Market Problems and Economic-Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine

The activities of enterprises of transport construction and operation in terms of strategic development and reforming of railway transport of Ukraine are discussed. Special attention is paid to issues of adaptation of staff to new conditions and improving human resource capacity in enterprises of transport construction. Ways of improving the motivation of staff are presented.

Keywords: transport construction, adaptation of personnel, strategic development, human resources, financial motivation.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Копитко В. І.

Надійшла до редакції 12.10.2016.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

УДК 338.82:622.27:553.042

ОБҐРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ЗЕМЛЕЗБЕРЕЖЕННЯ ЯК ФАКТОРУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ ТЕХНОГЕННИХ ЗЕМЕЛЬ

*Є. В. Терехов, к. е. н., доцент, terehoff@t-online.de, Ю. І. Літвінов, асистент,
litvinov_yura@ua.fm, ДВНЗ «Національний гірничий університет»*

У статті вдосконалено науково-методичні засади ціноутворення земель, відтворених в умовах відкритих гірничих розробок відповідно до потреб організації їх післяпромислового ринкового обігу. Обґрунтовано фактори, що найбільш суттєво впливають на зміну ринкової вартості техногенних земель та створюють умови формування їх інвестиційної привабливості. Визначено методичний підхід до вибору технологічних варіантів планування гірничотехнічного етапу відтворення земельних угідь за критерієм досягнутого рівня землезбереження.

Ключові слова: відкриті гірничі розробки, техногенні землі, землезбереження, інвестиційна привабливість земель, технологія розробки родовища.

Постановка проблеми. Щорічно під відкриті гірничі розробки в Україні відводиться до 1,5 тис. га земельних угідь, переважно сільськогосподарського призначення. Проте землі, що повертаються до господарського використання після рекультивациі, за якістю суттєво поступаються непорушеним угіддям. Наступні, після гірничодобувного підприємства, землекористувачі позбавлені належної інформаційної бази щодо зміни функціональних та вартісних властивостей цих угідь, що зумовлює низький рівень зацікавленості їх після промислового господарського використання. Натомість удосконалення методичних підходів до ціноутворення земельних угідь після відкритих гірничих розробок принагідно до потреб організації їх ринкового обігу та обґрунтування організаційно-технологічних схем їх найбільш повного відтворення сприятиме формуванню методичних основ підвищення інвестиційної привабливості цих угідь. При цьому необхідно враховувати варіанти повернення земель до господарського обігу, що ґрунтуються на їх відтворенні після цілковитого руйнування, та такі, що передбачають ревіталізацію ґрунтів за їх характерною модифікацією після завершення видобувних робіт без проведення комплексних заходів з відтворення ґрунту. Ці особливості після промислового поводження з ґрунтом потребують відображення у механізмі їх ціноутворення та планування господарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публіка-

цій. Методичне підґрунтя оцінки земельних угідь заклали такі вчені, як Бекаревич М. О, Горлачук В. В. [1], Русан В. М. [2] та ін. Проте більшість дослідників у галузі землекористування зосереджує увагу на оцінці земельних угідь сільськогосподарського призначення, що змінюється під впливом факторів інтенсифікації землекористування.

Що стосується методичних розробок за напрямом збереження техногенно-порушених угідь, слід відзначити роботу Прокопенка В. І. [3], у якій обґрунтовано необхідність планування післяпромислових ландшафтів, виходячи з напряму наступного землекористування з метою зменшення втрат земель в умовах відкритих гірничих розробок. Дослідник Шапар А. [4] наполягає на необхідності врахування рівня техногенно зумовлених змін природних ресурсів у розробці концепції раціонального природокористування. Тимошенко Л. В. зазначає, що екологізація гірничодобувного підприємства повинна бути ключовим елементом розробки стратегії його діяльності [5]. Горпинич О. В., Шаповал В. А. [6] наполягають на необхідності врахування декількох альтернативних варіантів розвитку об'єкта управління при ухваленні управлінських рішень.

З досліджень [7, 8] також витікає, що відкритий спосіб видобутку корисної копалини неминуче призводить до дегра-

дації навколишнього середовища та естетичних цінностей природних ландшафтів, актуалізуючи питання пошуку технологій ефективного землезбереження.

Висловлене вище зумовлює необхідність пошуку шляхів підвищення ефективності землезбереження в умовах відкритих гірничих розробок, і, першочергово, у напрямі визначення методичних засад і технологічних рішень щодо формування ринкової вартості техногенних земель, адекватної потребам у їх використанні за напрямом відтворення.

Формулювання мети статті. Метою статті є узагальнення та розвиток науково-методичних основ визначення ринкової вартості земель техногенного походження та прийняття організаційно-технологічних рішень з планування об'єктів гірничої розробки, що сприятимуть її зростанню.

Виклад основного матеріалу дослідження. Видобуток корисних копалин у відкритий спосіб суттєво впливає на подальше використання порушених земель та формування їх економічного потенціалу. Як зазначає професор С. Drebenstedt, гірничодобувне підприємство не в змозі обирати місце свого розміщення, і це означає, що видобуток корисної копалини суттєво втручається у існуючі природні, господарські та соціальні відносини у відповідних регіонах [9, с.40]. Масштаби порушення земель в умовах відкритих гірничих розробок залежать від багатьох факторів, наприклад, тип корисної копалини, глибини її залягання та кута падіння, технології видобутку, виробничої потужності підприємства та ін., серед яких саме технологія розробки родовища найбільше піддається управлінському впливу.

Технічні та технологічні рішення щодо експлуатації родовища, зорієнтовані на підвищення рівня земле збереження, можуть забезпечувати досягнення таких результатів:

- зниження площі природних земель, які відводяться для відкритої розробки рудного пласта;
- збільшення площі рекультивованих земель, які повертаються народному господарству;
- підвищення якості земель, відновлених для використання за початковим напрямом;
- поліпшення умов для проведення гірничотехнічної рекультивації (зменшення об'є-

му рекультиваційних робіт зі зрізання відвальних гребнів та заповнення провалів, вирівнювання поверхні відвалу, формування його ухилу, допустимого для використання сільськогосподарської техніки, нанесення ґрунту і потенційно родючого шару, відповідно вимогам подальшого використання землі з метою запобігання забрудненню та ерозії земельних ресурсів та ін.).

За планування заходів з відтворення земель, порушених в умовах відкритих гірничих розробок, необхідно враховувати коефіцієнт зміни вартісного потенціалу земельних ресурсів, що дозволяє оцінити вартісні зміни земель не за окремим напрямом їх використання, а в цілому, як джерела задоволення різноманітних господарських потреб:

$$K_{z.n} = \frac{\sum_{i=1}^k C_{p_i}}{\sum_{i=1}^n C_{n_i}} \quad (1)$$

де C_{p_i} , C_{n_i} – відповідно ринкова оцінка рекультивованої та непорушеної земельної ділянки за i -м господарським напрямком; k , n – відповідно число корисних властивостей відновленої та природної землі.

Використовуючи останній вираз можна обрати ефективну для землезбереження технологічну схему відкритих гірничих робіт, оскільки у формулі враховуються вартісні зміни земель після їх відтворення рівня корисних властивостей ґрунту за напрямом господарського використання. Якщо створена технологія забезпечує сприятливіші умови для підвищення вартості техногенних земель щодо базової технології, то значення даного критерію повинно зростати.

При раціональному землекористуванні розміщення й розміри технологічних об'єктів кар'єру повинні забезпечувати максимальне значення вартості рекультивованих земель, що повертаються до народногосподарського використання. Ця вартість відбиває розміри, ступінь і характер порушення природних земель, їх наступного відновлення й використання по всіх технологічних об'єктах. У загальному виді з урахуванням площі земель, виділених під i -й технологічний об'єкт кар'єру

та відновлений за j – м напрямом використання стосовно площі гірничого відводу S_3 . рівень збереження вартості земельних ресурсів запропоновано оцінювати за коефіцієнтом $K_{e.3}$, що описується співвідношенням:

$$K_{e.3} = \frac{\sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m (G_{pij} S_{pij})}{\sum_{j=1}^n \sum_{k=1}^p G_{nij} S_{nij}} \quad (2)$$

де $K_{e.3}$ – коефіцієнт відновлення вартості природних земель, частка од.; S_{pij}, S_{nik} , G_{pij} , G_{nik} площі земельних ділянок, відповідно, рекультивованих і відведених під i - й об'єкт кар'єру, га, та їхня грошова оцінка, грн./га; n , p , m – кількість, відповідно, технологічних об'єктів кар'єру, під які виділено природні землі ($i = 1, 2, \dots, n$), та напрямів використання природних ($k = 1, 2, \dots, p$) і відновлених земель ($j = 1, 2, \dots, m$).

В основу визначення ринкової вартості техногенних ґрунтів має бути покладено ре-

зультатний підхід, проте скоригований не тільки на якісний стан ґрунту, як це провадиться нині, але й закономірності прояву його ціноутворюючих характеристик на земельному ринку як специфічного економічного ресурсу на відміну від непорушених ґрунтів. Відповідно до цього, Тереховим Є. В. визначені чотири групи факторів ринкового ціноутворення земель, відтворених після відкритих гірничих робіт. У якості розвитку даного напрямку дослідження пропонується виділити у складі названих груп факторів групу факторів характеристики землі як об'єкту експлуатації з урахуванням можливої ревіталізації землі, замість її рекультивації за попереднім напрямом використання. У такому випадку поправочні коефіцієнти ринкової вартості техногенних земель щодо непорушених земель названої групи факторів матимуть вигляд, відображений у табл. 1.

Таблиця 1

Поправочні коефіцієнти вартості землі за групою факторів характеристики землі як об'єкту експлуатації

Непорушені землі	Рекультивовані землі	Поправочний коефіцієнт
Група факторів – Характеристика землі як об'єкта експлуатації		
Адаптація до господарської структури регіону	Високий конфліктний потенціал по відношенню до традиційного напрямку використання земель	K2.7
Стабільні поточні витрати на землезбереження	Нестабільні витрати на землезбереження	K2.8
Потенційна придатність до різних напрямів господарського освоєння	Обмежена придатність до різних напрямів господарського освоєння	K2.9
Умовна незалежність напрямку використання від типу корисних копалин	Суттєва залежність напрямку використання від типу корисної копалини	K2.10
Загальний поправочний коефіцієнт за групою факторів		$\sum_{i=1}^n (K_{2.i} - 1)$

Врахування поправочних коефіцієнтів названої групи факторів дозволить більш об'єктивно визначати вартість техногенних земель у випадку зміни їх цільового призначення та часткового відображення витрат на

відтворення земель у їх ринковій вартості. Це також сприятиме зниженню рівня ризиків господарських процесів, пов'язаних з плануванням та початковим освоєнням земель, завдяки систематизації чинників фор-

мування якості техногенного ґрунту. У цілому, виходячи з теорії управління ризиками, чим суттєвіший є рівень недоотримання очікуваних господарських результатів від використання активів підприємства, тим нижчою є ринкова вартість цих активів [10].

В Україні рекультивация земель після відкритих гірничих розробок ще зберігає сільськогосподарську спрямованість. У зв'язку з цим, до уваги беруться два аспекти: 1) створення орних угідь є найдорожчим серед напрямів відтворення земель; 2) використання орних земель забезпечує найвищий рівень прибутковості господарювання за сільськогосподарським напрямом та є джерелом продовольчої безпеки країни. Проте за планування техногенних ландшаф-

тів є важливим аналіз можливостей створення того типу угідь, що найбільше відповідає потребам регіонального землекористування.

На чолі визначення цілей відновлення земель буде їх розмежування на головні та підрядні цілі. Серед них можна виділити наступні типи цілей: 1) такі, що орієнтовані на зростання продуктивності угідь (X); 2) ті, що орієнтовані на зниження витрат на рекультивацию (Y); 3) цілі, які переслідують підвищення екологічної стійкості угідь (Z). Використовуючи приведені вище розмежування цілей рекультивации, є можливим шляхом їх варіації за ступенем важливості реалізації представити схему варіантів відновлення землі (табл. 2).

Таблиця 2

Варіація цілей відновлення землі згідно з їх пріоритетом*

Тип цілей	Післяпромислова характеристика землі		Найбільш доцільне цільове використання землі
	Позитивна	негативна	
1. Продуктивно орієнтовані (X)			
XYZ	висока продуктивність, середній рівень витрат	екологічно нестабільні	багаторічні насадження, тимчасова консервація для створення рілля
XZY	висока продуктивність, екологічна стабільність	висока собівартість	рілля
2. Витратноорієнтовані (Y)			
YXZ	низька собівартість, середня родючість	екологічно небезпечні	санітарні зони лісонасадження, консервація
YZX	низька собівартість, екологічна сталість	низька родючість	природні угіддя, водоймища, житлове та промислове будівництво
3. Екологічно орієнтовані (Z)			
ZYX	екологічно сприятливі, стійкі до деградації, низький рівень пейоризації ландшафту	низька родючість, середній рівень витрат, середній (низький) рівень вартості	пасовища, зони відпочинку та лікування.
ZXY	середня родючість, екологічно сприятливі, потенційна придатність до ревіталізації на тлі низької агро-інтенсивності	високі витрати, тривалий період формування потенціалу продуктивності	виноградники, фруктові сади

У табл. 2 більшою мірою зосереджено увагу на соціальних критеріях відтворення земельних угідь щодо результатів, отриманих Тереховим Є. В. раніше. Визначені пріоритети рекультивації земель повинні узгоджуватись з її суб'єктами та відображатись у загальному плані розробки родовища. При цьому необхідно зазначити, що можливі напрями відновлення землі матимуть різний період настання економічного ефекту від рекультивації. Врахування цих особливостей має важливе значення для визначення доцільності господарського освоєння землі за певним напрямом господарювання з метою подолання негативних еколого-економічних наслідків гірничого землекористування.

У сучасних умовах земельних відносин

Рис. 1. Склад та схема взаємодії основних суб'єктів відтворення землі

У якості ключового суб'єкта даної схеми визначено спеціалізоване підприємство з рекультивації землі. Інші суб'єкти формують ринкову інфраструктуру та державні органи контролю за станом техногенних земель. Максимальне розширення суб'єктного складу учасників рекультивації землі сприятиме поглибленню мотиваційних засад до більш якісного відтворення землі.

У роботі [11, с.248] акцентовано увагу на тому, що з технологічної точки зору за традиційних технологій освоєння родовища, які передбачають зняття та віддалене складування ґрунту, виникає часовий проміжок між порушенням землі та її відтворенням, що зумовлює суттєве подовження термінів відведення земель під гірничу розробку та збільшення відповідних компенсаційних витрат землевла-

мотивація підприємства-порушника землі до підвищення рівня землезбереження та активізація інструментів ринкового обігу техногенних ґрунтів повинні посилюватись шляхом розширення складу суб'єктів рекультивації за рахунок приватних інвесторів і передбачати поглиблення між цими суб'єктами господарських зв'язків, виходячи з тієї вартості ґрунту, що може бути сформована внаслідок їх взаємодії. Типовий склад суб'єктів відтворення землі, що впливатимуть тією чи іншою мірою на прийняття рішення щодо стану ґрунту після відкритої гірничої розробки, поданий на рис. 1.

никам. Натомість, з'являються технології синхронної рекультивації, за якої знятий ґрунт одразу переміщується на сусідні, щойно відпрацьовані, ділянки, без його тимчасового складування, що суттєво пришвидшує терміни відтворення порушених земель.

Таким чином, технологічні засоби видобутку є визначальними з точки зору масштабів порушення земель в умовах відкритих гірничих розробок. Ці засоби визначаються на підставі різноманітних критеріїв (до яких відносяться обсяг видобутку, собівартість видобутку, темпи відновлення порушених земель). Зазвичай, у класичних технологічних схемах при відкритій розробці корисних копалин, роботи, що пов'язані з виположуванням гребнів та пла-

нуванням поверхні внутрішніх відвалів, виконуються із запізненням до посування фронту розкривних робіт, що знижує ефективність відновлення порушених земель за обсягами й якістю та призводить до здороження цього процесу. Так, на гірничотехнічну рекультивацію витрачається значна сума коштів – до 80% сукупних витрат на відновлення земель, зокрема, на зняття й зберігання родючого ґрунту, а також приведення відвалів до параметрів, визначених їх наступним використанням.

З метою усунення наведеного технологічного недоліку, необхідним є удосконалення способу розробки розкривних уступів при недостатній ємності відвального простору, в якому введенням нових технологічних операцій та параметрів досягається можливість управління ними при спрощенні технології у безперервному процесі розробки родовища та подальшої рекультивації, що сприяє досягненню необхідного рівня виположування поверхні відвалів та підвищенню якості відвалотворення при зниженні витрат, та за рахунок

цього, підвищується ефективність розробки розкривних уступів, особливо для подальшої підготовки рекультиваційних робіт.

В основу удосконалення технології відкритої розробки покладено спосіб розробки, в якому розкривний уступ, що покриває рудний пласт, розділяється за високою на верхній та нижній підступи проміжною площадкою. Він розробляється за допомогою двох екскаваторів-драглайнів, один з яких, розташований на поверхні внутрішнього відвалу, нижнім черпанням утворює випереджаючу траншейну виробку у підшві цього відвалу. Другий екскаватор, розміщений на проміжній площадці, відпрацьовує верхній та нижній підступи верхнім і нижнім черпанням, відсипаючи розкривні породи у внутрішній відвал і випереджаючу траншею (рис. 2). Шар чорнозему знімається також екскаватором драглайном з відвантаженням його у автотранспорт и транспортуванням до місця настилення.

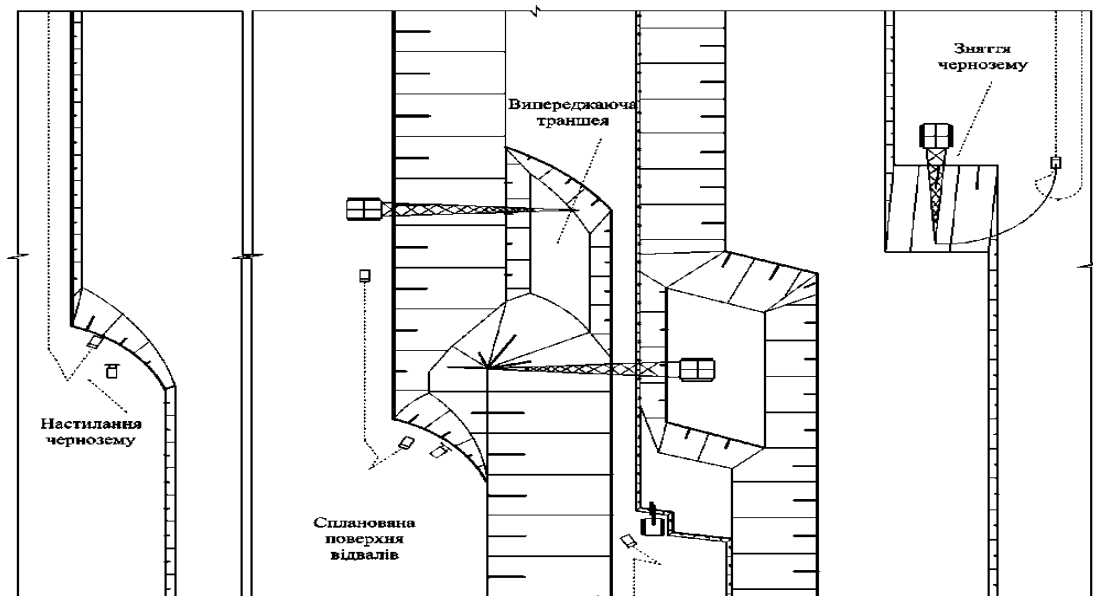

Рис. 2. Запропонована технологічна схема відпрацювання високих уступів розкривних порід

Відвальний екскаватор відвантажує розкривну породу з траншейної виробки в автосамоскиди, які доставляють цю породу до місця розвантаження в провал між гребнями попередньої і відсипаємої відвальних заходок. Поверхня відвалу на місці розвантаження самоскидів вирівнюється бульдозером. Запропонована технологія відпрацю-

вання високих уступів не потребує вирівнювання поверхні відвалу для рекультиваційних робіт, оскільки воно здійснюється одночасно із засипкою відвальних гребнів автосамоскидами, забезпечуючи рівномірну усадку порід. Отже, запропоноване технологічне рішення щодо розміщення розкривних порід між відвальними гребнями створює

сприятливі умови для вирівнювання поверхні відвалів та гірничотехнічної рекультивуації одночасно з посуванням фронту розкривних робіт.

Висновки. Ринкова вартість рекультивованих земель є відображенням їх очікуваної дохідності і постає головним важелем визначення рівня відтворення ґрунтів та зацікавленості в їх раціональному використанні. Механізм формування вартості земель техногенного походження має враховувати тенденції зміни пріоритетів землекористування, а також зміну здатності відтвореного ґрунту забезпечувати рентний дохід, що характеризує рівень вартісних змін землі після її рекультивуації.

У сучасних умовах земельних відносин мотивація підприємства-порушника землі до підвищення рівня землезбереження та активізація інструментів ринкового обігу техногенних ґрунтів повинні посилюватися шляхом розширення складу суб'єктів рекультивуації, передусім, за рахунок появи спеціалізованого підприємства з рекультивуації, незалежних оцінювачів та страхових компаній.

Кожне технологічне рішення стосовно розвитку технологій видобутку корисних копалин повинне оцінюватись з точки зору рівня збереження земельних угідь протягом основних етапів розробки родовища. Переваги певної технологічної схеми розробки родовища корисної копалини повинні, насамперед, визначатися за критеріями зменшення обсягів відчуження земель під розробку родовища та підвищення рівня відтворення відпрацьованих земель за якістю та площею порушень. Зростання вартості техногенних угідь створюватиме додаткову мотивацію для їх кращого відтворення.

Завдяки розміщенню розкривних порід між боками відвалів створюються найбільш сприятливі умови для планування поверхні відвалів, а також з'являється можливість здійснювати відтворення земель одночасно з посуванням фронту гірничих робіт. Скорочення періоду відчуження земель у відкри-

тих гірничих розробках є важливим для збереження функціональних властивостей ґрунтів та створення сталих після промислових ландшафтів.

Література.

1. Управління емлекористуванням: підручник [для студ. і викл. вищ. навч. закл.] / [Горлачук В. В., Гаркуша О. М., В'юн В. Г. та ін.] ; за ред. В. В. Горлачука. – Миколаїв : Іліон, 2006. – 376 с.
2. Русан В. М. Економіко-екологічний механізм раціонального сільськогосподарського землекористування / В. М. Русан // Економіка АПК. – 2006. – №4. – С. 31–37.
3. Прокопенко В. І. Про критерії оцінювання ефективності збереження земельних ресурсів при відкритій розробці родовища / В. І. Прокопенко // Економічний вісник НГУ. – 2015. – № 2. – С. 183–189.
4. Шапар А. Г. Про концепцію переходу України до сталого розвитку / А. Шапар // Технополіс. – 2007. – №11. – С. 60–63.
5. Тимошенко Л. В. Оцінювання ефективності застосування різних способів розробки родовища: концептуальний підхід // Економічний вісник НГУ. – 2010. – №. 2. – С. 85–91.
6. Шаповал В. А. Оновлення основних засобів гірничих підприємств: стратегія, фінансування, проектний підхід / В. А. Шаповал, О. В. Горпинич // Економічний вісник НГУ. – 2016. – Т. 54. – №. 54. – С. 82–90.
7. Kuter, N., 2013. Reclamation of Degraded Landscapes due to Opencast Mining. *Advances in Landscape Architecture*. Edited by Murat Özyavuz. ISBN 978-953-51-1167-2, Published by InTech, Croatia.
8. Doley D, Audet P: Adopting novel ecosystems as suitable rehabilitation alternatives for former mine sites. *Ecol Process* 2013, 2: 21. 10.1186/2192-1709-2-21.
9. Drebenstedt, Carsten. «Planungsgrundlagen der Wiedernutzbarmachung. «Braunkohlentagebau und Rekultivierung. Springer Berlin Heidelberg, 1998. 487–512.
10. Полінський О. М. Управління ризиками впровадження інноваційних проектів на машинобудівних підприємствах // О. М. Полінський, А. Л. Ширін / Технологический аудит и резервы производства – 2016. – № 1/3(27). – С. 54–57.
11. Опрышко Д. С. Современные подходы к рекультивации. / Д. С. Опрышко, А. Ю. Облицов // Горный информационно-аналитический бюлетень (научно-технический журнал). – 2011. – №10, С. 191–194.

ОБОСНОВАНИЕ ПУТЕЙ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЗЕМЛЕСБЕРЕЖЕНИЯ КАК ФАКТОРА ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ ТЕХНОГЕННЫХ ЗЕМЕЛЬ

Е. В. Терехов, к. э. н, доцент, Ю. И. Литвинов, ассистент,
ГВУЗ «Национальный горный университет»

В статье усовершенствованы научно-методические основы ценообразования земель, восстановленных в условиях открытых горных разработок в соответствии с потребностями организации их послепромышленного рыночного оборота. Обоснованы факторы, которые наиболее существенно влияют на изменение рыночной стоимости техногенных земель и создают условия формирования их инвестиционной привлекательности. Определен методический подход к выбору технологических вариантов планирования горнотехнического этапа восстановления земельных угодий исходя из критерия достигнутого уровня землесбережения.

Ключевые слова: открытые горные разработки, техногенные земли, землесбережение, инвестиционная привлекательность земель, технология разработки месторождения.

SUBSTANTIATION OF WAYS TO IMPROVE LAND CONSERVATION AS A FACTOR OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF MAN-MADE LAND

Ye. V. Terehov, Cand. Sc. (Econ.), Ass. Prof., Yu. I. Litvinov, Assistant Lecturer, SHEI «National Mining University»

Scientific and methodical bases of pricing the lands rehabilitated in open-cast mining conditions to meet the needs of organizing their after-production market turnover. The factors that most significantly affect the change in the market value of man-made land and create conditions for the formation of their investment attractiveness are substantiated. Methodical approach to the selection of technological variants of mining-engineering stage of land rehabilitation by the criterion of land conservation level is defined.

Keywords: open-cast mining, man-made land, land conservation, investment attractiveness of land, deposit development technology.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Трифоновою О. В. Надійшла до редакції 08.11.2016.

УДК 334.021:502.1:620.9

СИСТЕМА ІНДИКАТОРІВ СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ ТЕПЛОЕНЕРГЕТИКИ

*Д. О. Смоленніков, Сумський державний університет,
dos@management.sumdu.edu.ua*

У статті розглядається система індикаторів соціально-екологічної відповідальності підприємств теплоенергетики. Запроповано підхід до визначення інтегрального індексу оцінки можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності через узагальнення трьох блоків показників: інвестиційного потенціалу підприємства, трудового потенціалу та якісного індексу соціально-екологічної активності підприємства теплоенергетики.

Ключові слова: соціально-екологічна відповідальність, інтегральний індекс, інвестиційний потенціал, трудовий потенціал, кількісні та якісні показники оцінки соціально-екологічної відповідальності підприємства, підприємство теплоенергетики.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку економіки України відзначається загостренням екологічних проблем, які виникають внаслідок безвідповідальної діяльності підприємств, що прагнуть до максимізації прибутків без огляду на негативні для довкілля зовнішні ефекти свого функціону-

вання. Незважаючи на те, що останнім часом науковцями і урядом приділяється значна увага необхідності реалізації програм і заходів щодо забезпечення соціально-екологічної відповідальності на підприємствах, в реаліях сьогодення ситуація кардинально не змінюється на краще. І однією з

вагомих причин такого стану є невирішеність питань відносно оцінки реальних можливостей конкретного підприємства запроваджувати такі програми на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи оцінювання рівня соціально-екологічної відповідальності підприємств було створено такими основними міжнародними ініціативами та стандартами, як Глобальна ініціатива з надання звітності (GRI), EFQM Business Excellence Model, AccountAbility (AA1000), ISO 14000, SA 8000 [1, 2, 9, 11, 15, 16]. Базові принципи соціально-відповідальної діяльності підприємства закладені Глобальним Договором ООН та міжнародним стандартом з корпоративної соціальної відповідальності ISO 26000 [17].

Спираючись на ці нормативні документи, а також практичний досвід функціонування підприємств, вітчизняні та зарубіжні вчені продовжують пошук підходів до кількісної та якісної оцінки рівня соціальної відповідальності бізнесу, в тому числі її екологічної складової.

Зокрема, Євтушенко В. А. здійснює детальний аналіз підходів до оцінки корпоративної соціальної відповідальності і наголошує, що для її всебічної оцінки необхідно поєднувати якісні та кількісні методи оцінювання [7]. Черних О. В. пропонує набір показників для кількісного та якісного оцінювання індексу внутрішньої та зовнішньої соціальної відповідальності підприємства та індексу соціальної активності [14]. Автор створює інтегральний показник рівня соціальної відповідальності підприємства і доводить, що частка екологічної складової в запропонованій методиці залишається незначною і визначається такими показниками, як екологічний моніторинг результатів виробничої діяльності, програми з охорони навколишнього середовища та ресурсозбереження, участь у міжнародних екологічних ініціативах, застосування міжнародних екологічних стандартів якості продукції.

У контексті вирішення зазначених проблем Березіна О. Ю. пропонує в індексі соціальної відповідальності враховувати дві основні складові: «корпоративне громадянство» (сплата податків, інвестиції), а також благодійність та соціальне інвестування.

При цьому автор враховує екологічну складову лише опосередковано через охорону здоров'я та охорону праці [1].

Товма Н. А. пропонує оцінювати корпоративну соціальну відповідальність за допомогою показника інтегральної ефективності соціальної програми, який враховує як кількісні, так і якісні індикатори. При цьому автор пропонує до складу інтегрального показника включити такі кількісні параметри, як зростання заробітної плати, плинність кадрів, прийом молодих спеціалістів тощо. Серед якісних індикаторів дослідник виділяє наявність колективного договору, оформлення соціального звіту тощо [13].

Кричевський Н. А. та Гончаров С. Ф. пропонують із всієї сукупності кількісних показників застосовувати індикатори корпоративної соціальної відповідальності перед працівниками, суспільством, а також показники екологічної відповідальності. До якісних індикаторів зазначені вчені, як в і попередній методиці, відносять наявність на підприємстві колективного договору, складання соціальних звітів тощо [8].

Підхід до оцінки індексу соціальних інвестицій, запропонований Асоціацією менеджерів [4, 5], на нашу думку, може бути модифікований, розширений та адаптований для аналізу потенціалу підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності (СЕВ). При цьому автори пропонують застосовувати три основні кількісні індекси:

- 1) індекс питомих соціальних інвестицій, що характеризує суму соціальних інвестицій в розрахунку на одного робітника;
- 2) частку соціальних інвестицій в сумарному обсязі продажів;
- 3) частку соціальних інвестицій в сумарному обсязі прибутку до оподаткування [2, 4, 5].

Проведений аналіз існуючих підходів щодо оцінювання соціально-екологічної відповідальності бізнесу загалом, і підприємств теплоенергетики, зокрема, демонструє, що наразі відсутня єдина методика оцінки. При цьому існуючі методики або взагалі не враховують екологічну складову діяльності підприємства, його вплив на навколишнє середовище та запровадження програм соціально-екологічної відповідальності.

ті, або ж оперують показниками, які мають обмежені можливості повною мірою оцінити екологічний фактор. Наприклад, у деяких методиках застосовується чи не єдиний екологічний показник – витрати на природоохоронну діяльність по відношенню до прибутку. Відповідно, виникає необхідність введення додаткових показників до моделі оцінювання можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності.

Формулювання мети статті. Метою даної статті є визначення системи індикаторів для оцінки можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вирішення проблеми комплексного оцінювання соціально-екологічної відповідальності та виявлення реальних можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження відповідних програм постає необхідність у розробці інтегрального індексу. Такий показник має бути сконструйований з фінансових та нефінансових індикаторів, які відображають різні аспекти соціально-екологічної відповідальності підприємства і можуть бути згруповані за наступними блоками.

На наше переконання, перший блок показників відображає інвестиційний потенціал підприємства теплоенергетики. Інвестиційний потенціал підприємства розглядаємо як можливість вкладення коштів у матеріально-речовинні й власні фактори виробництва для забезпечення умов нормального процесу відтворення на підприємстві, одержання очікуваного прибутку [6]. Це фінансові та інвестиційні ресурси, що дозволяють підприємству здійснювати інвестиційну діяльність, спрямовану на забезпечення ефективною та стабільною господарською діяльністю [10].

До інвестиційного потенціалу відносимо наступні кількісні показники інвестицій в програми та заходи соціально-екологічної відповідальності підприємств теплоенергетики:

1) частка інвестицій в програми соціально-екологічної відповідальності в обсязі виробленої електроенергії:

$$IE_{CEBt} = \frac{IE_t + IS_t + IN_t + IB_t}{VE_t}, \quad (1)$$

де IE_{CEBt} – частка інвестицій в програми соціально-екологічної відповідальності в обсязі виробленої на підприємстві електроенергії в періоді t ;

IE_t – інвестиції в природоохоронні заходи в періоді t , в т.ч. в енергоефективні заходи, гр. од.;

IS_t – інвестиції в соціальний капітал в періоді t , в т.ч. в освіту працівників щодо сталого розвитку, енергоефективності та соціально-екологічної відповідальності, гр. од.;

IN_t – інвестиції в проекти соціального партнерства в періоді t , гр. од.;

IB_t – інвестиції в охорону праці та промислову безпеку, гр.од.

VE_t – обсяг виробленої електроенергії підприємством теплоенергетики в періоді t , кВт/год.

2) частка прибутку в кіловаті виробленої електроенергії (IP_{CEBt}):

$$IP_{CEBt} = \frac{P_t}{VE_t}, \quad (2)$$

де P_t – чистий прибуток підприємства в періоді t , гр. од.;

VE_t – обсяг виробленої електроенергії підприємством теплоенергетики в періоді t , кВт/год.

3) частка витрат на програми соціально-екологічної відповідальності в загально-виробничих витратах підприємства теплоенергетики:

$$ITC_{CEBt} = \frac{IE_t + IS_t + IN_t + IB_t}{TC_t}, \quad (3)$$

де ITC_{CEBt} – частка витрат на програми соціально-екологічної відповідальності в загально-виробничих витратах підприємства теплоенергетики в періоді t ;

TC_t – загально-виробничі витрати підприємства теплоенергетики в періоді t , гр. од.

4) частка витрат на програми соціально-екологічної відповідальності, що приходить на 1 гр.од. попередженого збитку на-

вколишньому середовищу:

$$ID_{\text{СВВт}} = \frac{IE_t + IS_t + IN_t + IB_t}{D_{\text{нв}}} \cdot 100\%, \quad (4)$$

де $ID_{\text{СВВт}}$ – частка витрат на програми соціально-екологічної відповідальності, що приходить на 1 гр.од. попередженого збитку навколишньому середовищу в періоді t , %;

$D_{\text{нв}}$ – попереджений збиток навколишньому середовищу від виробничої діяльності підприємства теплоенергетики в періоді t , гр. од.

Окрім показників фінансової спроможності підприємства до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності, з метою визначення потенціалу підприємства до запровадження таких програм вважаємо за доцільне додаткове застосування низки показників, що характеризують кадровий потенціал підприємства.

Другий блок показників відображає трудовий потенціал підприємства. Вважаємо, що підвищення кваліфікації працівників, проведення відповідних освітніх заходів є необхідним з метою підвищення рівня усвідомлення працівниками важливості запровадження програм соціально-екологічної відповідальності на підприємстві. До даного блоку увійшли наступні показники:

1) частка інвестицій в соціальний капітал в розрахунку на одного працівника:

$$ILS_t = \frac{IS_t}{L_t} \cdot 100\%, \quad (5)$$

де ILS_t – частка інвестицій в соціальний капітал в розрахунок на одного працівника в періоді t , %;

L_t – середньоспискова чисельність працівників підприємства теплоенергетики в періоді t , чол.

2) коефіцієнт зростання освітнього рівня працівників ($K_{\text{сп}}$), %:

$$K_{\text{сп}} = \frac{L_{\text{спт}}}{L_t} \cdot 100\%, \quad (6)$$

де $L_{\text{спт}}$ – кількість працівників, які підвищили свій освітній рівень в періоді t , чол.;

L_t – середньоспискова чисельність працівників підприємства теплоенергетики в періоді t , чол.

3) коефіцієнт виробничого травматизму ($K_{\text{вт}}$), %:

$$K_{\text{вт}} = \frac{BT_t \cdot L_t}{BT_{t-1} \cdot L_{t-1}} \cdot 100\%, \quad (7)$$

де BT_t – кількість нещасних випадків на виробництві в періоді t , од.;

BT_{t-1} – кількість нещасних випадків на виробництві в попередньому періоді ($t-1$), од.;

L_t – середньоспискова чисельність працівників підприємства теплоенергетики в періоді t , чол.;

L_{t-1} – середньоспискова чисельність працівників підприємства теплоенергетики в періоді ($t-1$), чол.

Крім зазначених кількісних показників вважаємо за доцільне застосування якісного показника, який би продемонстрував наявність або відсутність відповідної офіційної документації (нефінансової звітності, стратегії соціально-екологічної відповідальності тощо) на підприємстві. Пропонуємо застосувати якісний індекс соціально-екологічної активності підприємства теплоенергетики ($I_{\text{СВАт}}$), %:

$$I_{\text{СВАт}} = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_i \right) \cdot 100\%, \quad (8)$$

де X_i – булева змінна, яка приймає значення «1», коли i -а ознака має місце на підприємстві теплоенергетики; дорівнює «0», коли i -а ознака відсутня;

n – кількість ознак, за якими оцінюється діяльність з соціально-екологічної відповідальності на підприємстві теплоенергетики, од.

До X_i будемо відносити наступні змінні:

– наявність нефінансової звітності підприємства (звіт зі сталого розвитку, інтегрований звіт тощо);

– запровадження підприємством теплоенергетики програми соціально-екологічної відповідальності на постійній основі;

– наявність стратегії соціально-екологічної відповідальності на підприємстві теплоенергетики;

– наявність в офіційній документації

підприємства теплоенергетики згадування принципів соціально-екологічної відповідальності та/або сталого розвитку;

– участь у міжнародних, загальнонаціональних чи регіональних програмах розвитку територій, пов'язаних з соціально-екологічною відповідальністю.

Зазначений індекс являє собою третій блок показників, які можуть бути згруповані в інтегральний індекс можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності (див. рис. 1).

Рис. 1. Алгоритм конструювання І_{MPT}

Для формування інтегрального індексу можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності (І_{MPT}) пропонуємо застосувати наступний підхід до узагальнення показників.

На першому етапі відбувається збір статичних даних за переліком показників. При цьому вихідні статистичні показники беруться із наявних статистичних джерел або безпосередньо на підприємстві.

На другому етапі – узагальнення показників за блоками з визначенням вагових коефіцієнтів кожного показника. Узагальнення відбувається за наступними блоками:

- 1) інвестиційний потенціал підприємства;
- 2) трудовий потенціал підприємства;
- 3) якісний індекс соціально-екологічної активності підприємства теплоенергетики.

На цьому етапі, відповідно, постає необхідність нормалізації показників по кожному з блоків. Для обчислення нормалізованих значень показників-дестимуляторів застосовується наступна формула:

$$x_{ij}^{n-} = \frac{\max\{x_{ij}\} - x_{ij}}{\max\{x_{ij}\} - \min\{x_{ij}\}} \quad (9)$$

де x_{ij}^{n-} – нормалізоване значення j-го показника-дестимулятора для i-го року;

x_{ij} – значення j-го показника для i-го

року;

$\min(x_j)$ – мінімальне значення j -го показника;

$\max(x_j)$ – максимальне значення j -го показника;

$i = 1-n$ – порядковий номер року [3].

Для обчислення нормалізованих значень показників-стимуляторів, застосовується, відповідно, така формула:

$$x_{ij}^{n+} = \frac{x_{ij} - \min\{x_{ij}\}}{\max\{x_{ij}\} - \min\{x_{ij}\}} \quad (10)$$

x_{ij}^{n+} – нормалізоване значення j -го показника-стимулятора для i -го року [3].

При цьому нормалізовані показники приймають значення від 0 до 1.

На третьому етапі відбувається узагальнення показників за трьома блоками.

Розрахунок інтегральних показників (I_j), які характеризують окремі аспекти можливостей підприємства до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності, здійснюється за формулою:

$$I_j = \sum_{i=1}^n x_{ij}^n \cdot w_j, \quad (11)$$

де x_{ij}^n – нормалізоване значення j -го показника для i -го року;

w_j – вага, з якою j -ий показник враховується при обчисленні інтегрального показника [10].

n – кількість показників в j -му блоці.

На четвертому (заключному) етапі відбувається конструювання інтегрального індексу можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності. Даний індекс розраховується, виходячи з інтегральних показників окремих його аспектів, і є усередненою оцінкою інтегральних індикаторів за трьома основними блоками показників, які демонструють інвестиційний потенціал, трудовий потенціал та якісні оцінку соціально-екологічної активності підприємства.

$$I_{МПТ} = \frac{1}{3} \left(\sum_{i=1}^3 I_j \right) \quad (12)$$

де $I_{МПТ}$ – інтегральний індекс можливостей підприємства до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності;

I_j – інтегральний показник окремих а-

спектів (блоків показників) можливостей підприємства до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності [12].

Таким чином, запропонований показник дозволяє в динаміці оцінити діяльність підприємства в напрямку розвитку його соціально-екологічної відповідальності.

Висновки. Система індикаторів соціально-екологічної відповідальності підприємств теплоенергетики не є на сьогоднішній день досконалою оскільки не враховує повною мірою потенціальні можливості суб'єкта господарювання реалізувати соціально-екологічну відповідальність.

Автором розроблено підхід до визначення інтегрального індексу оцінки можливостей підприємств теплоенергетики до запровадження програм соціально-екологічної відповідальності через узагальнення трьох блоків показників: інвестиційного та трудового потенціалів підприємства, якісного індексу соціально-екологічної активності підприємства теплоенергетики.

Застосування запропонованого показника дозволить проаналізувати потенціал підприємства щодо запровадження програм соціально-екологічної відповідальності, що в подальшому може бути використано для вибору стратегії розвитку підприємства.

Література

1. Березіна О. Ю. Кількісна оцінка соціальної відповідальності корпорацій / О. Ю. Березіна // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1(32). – С. 97–101.
2. Ворона О. В. Методичні підходи до оцінки рівня соціальної відповідальності / О. В. Ворона // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2010. – № 30. – С. 127–133.
3. Деркач О. М. Науково-методичний підхід до комплексної оцінки фінансової безпеки держави / О. М. Деркач // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1(32). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.uabs.edu.ua/library/Visnik/Numbers/1_32_2012/32_02_03.pdf
4. Доклад о социальных инвестициях в России за 2004 год. Роль бизнеса в общественном развитии / Под общей ред. С. Е. Литовченко. – М. : Ассоциация менеджеров, 2004. – 80 с.
5. Доклад о социальных инвестициях в России – 2014: к созданию ценности для бизнеса и общества / Ю. Е. Благов (и др.); под общ. ред. Ю. Е. Благова, И. С. Соболева. – СПб. : Авторская творческая мастерская (АТМ Книга), 2014. – 144 с.
6. Дорош Ю. В. Теоретичні аспекти інвестиційного потенціалу підприємства в Україні / Ю. В. Дорош, Л. Г. Гулько // Вісник Хмельницького націо-

нального університету. – 2010. – № 6, Т. 4. – С.287–290.

7. Євтушенко В. А. Оцінка корпоративної соціальної відповідальності: методи, об'єкти, показники / В. А. Євтушенко // Вісник НТУ «ХПІ». – 2013. – №46(1019). – С. 53–63.

8. Кричевский Н. А. Корпоративная социальная ответственности / Н. А. Кричевский, С. Ф. Гончарова. – М. : Издательско-торговая корпорация «Дашко и Ко», 2007. – 216 с.

9. Ласукова А. С. Развитие банковского бизнеса в Украине на засадах корпоративної соціальної відповідальності: дис. на здобуття наук. Ступеня канд. екон. наук / А. С. Ласукова. – Суми : ДВНЗ «УАБС», 2014. – 352 с.

10. Лосева С. Финансово-инвестиционный потенциал предприятия и управление инвестиционным процессом / С. Лосева, В. Зубкова // Экономист. – № 11. – 2000. – С. 52–54.

11. Пан Л. В. Значение внедрения стандартов социальной ответственности для украинского бизнеса. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/1125/Pan_Znacheniyе.pdf;jsessionid=897E44366A86F0FE8556A0B697320764?sequence=1

12. Старченко Л. В. Еколого-економічне обґрунтування якості життя населення регіону в умовах сталого розвитку: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Л. В. Старченко. – Суми : СумДУ. 2008. – 292 с.

13. Товма Н. А. Рейтинговые показатели КСО / Н. А. Товма. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.rusnauka.com/5_NMIV_2009/Economics/40769.doc.htm

14. Черних О. В. Управління соціальною відповідальністю на великих підприємствах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / О. В. Черних. – Донецьк, 2012. – 26 с.

15. Account Ability [Electronic resource]: official web-page. – Mode of access: <http://www.accountability.org/standards/>

16. Global Reporting Initiative standards [Electronic resource]: official web-page. – Mode of access : <https://www.globalreporting.org/standards/>

17. United Nations Global Compact [Electronic resource]: official web-page. – Mode of access: <https://www.unglobalcompact.org/>

СИСТЕМА ИНДИКАТОРОВ СОЦИАЛЬНО-ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ТЕПЛОЭНЕРГЕТИКИ

Д. О. Смоленников, Сумской государственной университет

В статье рассматривается система индикаторов социально-экологической ответственности предприятий теплоэнергетики. Предложен подход к определению интегрального индекса оценки возможностей предприятий теплоэнергетики к внедрению программ социально-экологической ответственности через обобщение трех блоков показателей: инвестиционного потенциала предприятия, трудового потенциала и качественного индекса социально-экологической активности предприятия теплоэнергетики.

Ключевые слова: социально-экологическая ответственность, интегральный индекс, инвестиционный потенциал, трудовой потенциал, количественные и качественные показатели оценки социально-экологической ответственности предприятия, предприятие теплоэнергетики.

SYSTEM OF INDICATORS FOR SOCIAL AND ENVIRONMENTAL RESPONSIBILITY OF THERMAL-POWER PLANTS

D. O. Smolennikov, Sumy State University

The system of indicators for social and environmental responsibility of thermal-power plants is outlined. An approach to determine a general index to evaluate the capacity of thermal-power plant to implement social and environmental responsibility is proposed. A general index is composed as a synthesis of three blocks of indicators: investment potential of enterprises, labor potential and qualitative index of social and environmental activity of thermal-power plant.

Keywords: social and environmental responsibility, general index, investment potential, labor potential, quantitative and qualitative indicators of social and environmental responsibility of an enterprise, thermal-power plant.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Теліженко О. М.

Надійшла до редакції 02.11.2016.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

*Р. Р. Білоскурський, к. е. н., доцент,
Чернівецький національний університет імені Ю. Федьковича*

У статті досліджено специфіку нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку, яке охоплює процеси екологізації економічного законодавства, економізації екологічного законодавства та становлення екологічної економіки. Визначено організаційну основу нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку України. Проаналізовано діюче екологічне законодавство та виявлено його економічну складову з метою подальшого впровадження концепції еколого-економічного розвитку України.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, еколого-економічний розвиток, екологічна економіка, законодавство України.

Постановка проблеми. Еколого-економічний розвиток є важливим об'єктом нормативно-правового регулювання. Протистояння екологічних та економічних інтересів змушує державу втручатись у цей процес, аби не допустити зловживань у використанні природного ресурсу в комерційних цілях. Можна з впевненістю сказати, що дотримання екологічних нормативів в економічній діяльності є вагомим індикатором рівня розвитку правової держави. Якщо правове середовище функціонує формально, то практика порушення екологічних норм є повсюдною та часто свідчить про існування корупційних схем, побудованих на експлуатації природних ресурсів. У результаті такої державі властива не лише монополізація ринку природних ресурсів, але й часті порушення правових норм їх використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку України розкриті недостатньою мірою у зв'язку з порівняно новим науковим фокусом вивчення поняття «еколого-економічний розвиток». Разом з тим, у вітчизняній літературі знаходимо якісні дослідження економістів, юристів, фахівців з державного управління, які розкривають особливості нормативно-правового регулювання в сфері реалізації екологічної політики та економізації її змісту. Тут варто виділити таких науковців, як І. Бистряков [1], О. Гаркушенко [2], З. Герасимчук [3], Т. Діденко [4], Ю. Краснова [5], Ю. Туниця [6], М. Хвесик [7] та інших.

Формулювання мети статті. Мета даного дослідження полягає у виявленні можливості вдосконалення нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку України з погляду формування нової концепції узгодження екологічних та економічних інтересів на противагу безумовного домінування інтересу збереження довкілля. Для цього слід:

– дослідити специфіку нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку, яке охоплює процеси екологізації економічного законодавства, економізації екологічного законодавства і становлення екологічної економіки;

– визначити організаційну основу нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку України;

– проаналізувати діюче екологічне законодавство та виявити його економічну складову з метою подальшого впровадження концепції еколого-економічного розвитку України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Нормативно-правове забезпечення еколого-економічного розвитку має свою специфіку. Його слід вивчати з позиції економічного змісту екологічних нормативів і навпаки (екологізація економічного законодавства, економізація екологічного законодавства), а також визначення специфічних нормативно-правових документів, які стимулюють формування екологічної економіки, зокрема впровадження екологічних інновацій та екологічного інвестування, інших форм підприємницької діяльності в

екологічному секторі (рис. 1). Остання група нормативів розкриває актуальність моделі еколого-економічного розвитку, її привабливість і прийнятність для сучасного суспільства. До цього часу людство звикло забезпечувати процеси розвитку на основі використання природного ресурсу з обов'язковою практикою порушення рівно-

ваги довкілля. Натомість поступово формується цивілізаційне сприйняття гармонійних відносин суспільства й довкілля, що власне пропагує концепція сталого розвитку. Еколого-економічна складова його забезпечення доводить можливість подальших прогресивних змін без порушення екологічної рівноваги.

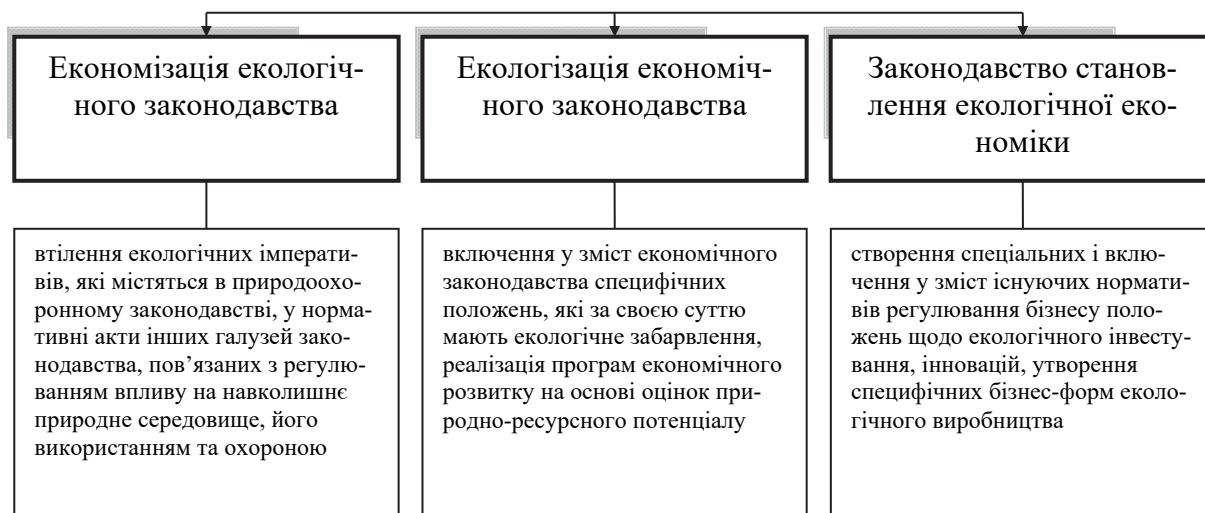

Рис. 1. Специфіка формування нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку

* Джерело: побудовано автором за даними [4, с.66]

Виходячи з сутності досліджуваного нами поняття, можна виділити окремі законодавчі напрями. При цьому слід розуміти джерела правового регулювання, які можуть бути класифіковані у наступному порядку: 1) за суб'єктом нормотворення: нормативні акти Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, міністерств та відомств, органів місцевого самоврядування; 2) за юридичною силою: закони, підзаконні нормативні акти, міжнародно-правові акти (юридична сила нормативно-правових актів визначається залежно від компетенції органу державної влади або місцевого самоврядування, які їх видали, або ролі нормативно-правового акта в системі законодавства); 3) за напрямом правового регулювання: загальні нормативні акти, об'єктами регулювання яких є навколишнє природне середовище та життя і здоров'я людей, а також діяльність з їх охорони та забезпечення безпеки в цілому; спеціальні нормативні акти, об'єктами регулювання яких є окремі сфери господарювання, діяльність яких спричиняє та/або може спричи-

нити шкідливий вплив на довкілля та життя і здоров'я людей [5, с.123].

В Україні центральним профільним органом державної влади у сфері державного регулювання еколого-економічного розвитку безумовно є Міністерство екології та природних ресурсів України, утворене 2010 року. Функціональність даної структури щодо державного регулювання еколого-економічного розвитку ускладнене в силу частих реорганізацій (з початку незалежності – 5 разів, причому міністри змінювались 18 разів; табл. 1). Окрім того, як зазначають фахівці, лише з утворенням у 2010 році Міністерства екології та природних ресурсів України воно отримало змогу не лише реалізовувати, але й формувати державну політику [8]. Зрозуміло, що становлення ефективної системи державного регулювання еколого-економічного розвитку вимагає послідовності та усталеної державної політики з виробленням концепції й організацією міжінституційних взаємодій з профільними державними структурами в сфері економічного розвитку, фінансів, юстиції. Наразі

постійні реорганізації в апараті державного управління перешкоджають цьому процесу.

Таблиця 1

Змінність профільного центрального органу державної влади у сфері регулювання еколого-економічного розвитку України

№ з/п	Назва органу	Період діяльності	Регламентована мета діяльності
1	Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	1991–1995 роки	Керівництво у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів та відповідальність за її розвиток
2	Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України	1995–2000 роки	Реалізація державної політики в галузі охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання і відтворення природних ресурсів, захисту населення та навколишнього природного середовища від негативного впливу господарської діяльності шляхом регулювання екологічної, ядерної та радіаційної безпеки на об'єктах усіх форм власності
3	Міністерство екології та природних ресурсів України	2000–2006 роки	Реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, екологічної безпеки, а також гідрометеорологічної, топографо-геодезичної та картографічної діяльності
4	Міністерство охорони навколишнього природного середовища України	2006–2010 роки	Реалізація державної політики з питань охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, здійснення державного контролю за використанням та охороною земель, екологічної безпеки, заповідної справи, поводження з відходами, формування, збереження та використання екологічної мережі, геологічного вивчення та забезпечення раціонального використання надр
5	Міністерство екології та природних ресурсів України	2010 рік і до нині	Формування і реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки
6	Міністерство еколого-економічного розвитку України	Бажана перспектива	Реалізація державної політики в сфері балансування екологічних та економічних інтересів, становлення конкурентоспроможної екологічної економіки

* Джерело: побудовано автором за даними [9–13].

В умовах активних організаційних реформ після подій Революції Гідності, починаючи з 2014 року, на думку фахівців, зайвим є функціонування Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. Наразі даний орган функціонує, однак за досвідом багатьох розвинених держав говорити про доцільність такої структури є дискусійним (для прикладу, на Глобальній Конференції зі сталого розвитку (Ріо+20) «Майбутнє, якого ми хочемо» (20–22 червня 2012 року), де були прийняті рекомендації щодо розвитку зеленої економіки, Україну представляли Міністерство екології та природних ресурсів України і Міністерство молоді та спорту України, а не Міністерство економічного розвитку і торгівлі України). Тому перспективи міжінституційної взаємодії між Міністерством екології та природних ресурсів України з Міністерством економічного роз-

витку і торгівлі України є суперечливими. Більше того, зважаючи на перспективність стратегічного розвитку нашої держави за еколого-економічним вектором, центральна профільна державна структура повинна консолідувати зусилля в напрямі балансування екологічних й економічних інтересів та становлення конкурентоспроможної екологічної економіки. Тому перспективним, на наш погляд, має бути реорганізація діючих міністерств економічного та екологічного профілю зі створенням єдиної структури – Міністерства еколого-економічного розвитку України.

Наразі (станом на початок 2017 року) Міністерство екології та природних ресурсів України має розгалужену організаційну структуру, зокрема – керівний апарат (міністр, перший міністр і 4 заступники), департаменти (7), управління (3), відділи як

окремі підрозділи (3), сектори (5) [14]. Серед департаментів відсутня чітко визначена економічна складова регулювання. Зокрема вона відзначається розпорошеністю. Для прикладу, в структурі Департаменту кліматичної політики – відділ координації екологічних інвестицій, відділ впровадження екологічних проектів; Департаменту економіки і фінансів – відділ планування природоохоронних заходів. Окрема функціонує Сектор державних закупівель. Щоправда за результатами участі делегації України у восьмій Міністерській конференції «Навколишнє середовище для Європи» (8–10 червня 2016 року в м. Батумі (Грузія)) утворена міжвідомча робоча група щодо впровадження принципів «зеленої» економіки в Україні. Однак реальних результатів діяльності даної робочої групи поки ще не спостерігається.

З точки зору нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку України, в структурі Міністерства функціонує Юридичний департамент, який займається розробкою, експертизою екологічного законодавства та по ідеї мав би пропагувати процеси його економізації і формулювати пропозиції з екологізації економічного законодавства та становлення екологічної економіки (див. рис. 1).

У сфері управління Міністерства – 46 установ природно-заповідного фонду України. Також Міністерством здійснюється управління 10 державними підприємствами екологічного профілю та 3 науково-освітніми структурами. У такій підвідомчій функціональності теж мала б проявлятися функціональність міністерства у балансуванні екологічних та економічних інтересів – через комерційну і науково-дослідну діяльність.

Через Міністра екології та природних ресурсів України, окрім того, координуються такі центральні органи виконавчої влади, як Державна екологічна інспекція України, Державна служба геології та надр України, Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство України з управління зоною відчуження. Усі ці органи є важливими законотворчими суб'єктами і від ефективності їх діяльності прямо залежить перспективність еколого-економічного розвитку нашої держави.

Таким чином, в Україні створена належна організаційна основа нормативно-правового забезпечення еколого-економічного розвитку, яка вимагає певної реорганізації, однак без утворення нових структур. На місцевому рівні діють профільні управління в структурі обласних державних адміністрацій – департаменти екології та природних ресурсів, в структурі органів місцевого самоврядування – управління екології, ландшафтного планування. Дані структури в особі керівного апарату та прямій підпорядкованості губернатору і меру відповідають за екологічну безпеку областей та окремих поселень.

Нижче розглянемо нормативно-правову основу еколого-економічного розвитку України, яка наразі є чинною. При визначенні законодавчих напрямів забезпечення еколого-економічного розвитку доцільно орієнтуватись на базові завдання його державного регулювання: завдання, орієнтовані на загальні (макро- і мезо-) економічні умови; завдання, орієнтовані на бізнес-середовище; завдання, орієнтовані на некомерційний сектор діяльності, домашні господарства.

Розглянемо нормативно-правову основу реалізації завдань, орієнтованих на загальні (макро- і мезо-) економічні умови. В Україні правові основи їх виконання формує Конституція України. Саме тут регламентовано базові права громадян та мешканців України щодо екологічно безпечного довкілля (табл. 2).

Важливими нормативами у сфері регулювання еколого-економічного розвитку є міжнародні документи, зокрема які регламентують принципи сталого розвитку. Україна приєдналася до Рамкового документу ООН «Порядок денний на XXI століття», взявши на себе міжнародні зобов'язання, зокрема з розробки концепції та стратегії сталого розвитку, інституалізації та координації зусиль з громадськістю та бізнесом [16]. З 1999 року наша держава виконує зобов'язання Кіотського протоколу, хоча періодично виникають застороги щодо ефективності їх виконання (для прикладу, в 2016 році Міжнародною комісією було констатовано про періодичні порушення зобов'язань України, яка не бере участі в міжнародній

системі обліку одиниць викидів парникових газів, не верифікує використання своєї квоти на CO₂ і, як наслідок, не може використовувати її для залучення фінансування в реалізацію інвестиційних проектів [17]).

вати її для залучення фінансування в реалізацію інвестиційних проектів [17]).

Таблиця 2

Конституційні засади забезпечення еколого-економічного розвитку України

№ з/п	Положення	Вагомість для еколого-економічного розвитку
1	<i>Стаття 16:</i> Забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави	–Провідна функціональність держави у забезпеченні еколого-економічного розвитку – Пріоритет забезпечення екологічної безпеки і рівноваги у державній політиці
2	<i>Стаття 13:</i> Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених цією Конституцією. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону	– Представницька роль державних структур у використанні природних ресурсів з наслідковим відображенням на рівні задоволення інтересів суспільства
3	<i>Стаття 92:</i> Виключно законами України визначаються: засади використання природних ресурсів, виключної (морської) економічної зони, континентального шельфу, освоєння космічного простору, організації та експлуатації енергосистем, транспорту і зв'язку	– Законодавча регламентованість порядку використання природних ресурсів
4	<i>Стаття 41:</i> Використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі	– Пріоритет екологічного інтересу в економічній діяльності – Прийнятність приватної власності на природні ресурси, але з неможливістю їх суттєвого пошкодження – Важливість збереження природних якостей земельного ресурсу, ефективного використання його потенціалу в економіці
5	<i>Стаття 50:</i> Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена	– Пріоритет інтересу суспільства в економічній діяльності – Прозорість еколого-економічного розвитку – Стратегічність розвитку органічного сільськогосподарського виробництва та харчової промисловості
6	<i>Стаття 66:</i> Кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодувати завдані ним збитки. <i>Стаття 67:</i> Кожен зобов'язаний сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом	– Інституційна відповідальність за використання (наслідки) природних ресурсів, обов'язкова платоспроможність за результатами отримання вигод від ресурсокористування
7	<i>Стаття 142:</i> Матеріальною і фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме і нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, що є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад	– Функціональність органів місцевого самоврядування у використанні природних ресурсів

* Джерело: побудовано автором за даними [15]

Ще з 1981 року Україна входить до складу керівників Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП), базовим нормативом якої є Декларація конференції ООН з охорони навколишнього природного середовища (1972, Стокгольм). Вона регламентує, що люди мають фундаментальне

право на вільні, якісні та адекватні умови життя в навколишньому середовищі, якість якого дає змогу вести гідне та благополучне життя; це право мають забезпечувати держави [18]. Даний документ встановлює вищість природного середовища та не пропагує можливості економічного розвитку з

узгодженням екологічних інтересів. Водночас у рамках функціонування ЮНЕМ реалізується низка програм, орієнтованих на балансування екологічних та економічних інтересів. Зокрема, впродовж 2014–2015 років реалізовувались програми Партнерства заради діяльності в зеленій економіці (PAGE).

Оскільки Україна перебуває у європейських просторових координатах та декларує первинний орієнтир на євроінтеграцію, безумовно зростаючий вплив на вітчизняне нормативно-правове поле здійснює законодавство ЄС. Провідною структурою формування і реалізації політики в екологічній сфері даного інтеграційного утворення є Європейське агентство з навколишнього природного середовища (ЕЕА).

Оскільки екологічна складова у благополучних європейських державах визначається базовою для комерційної діяльності, ЄС розроблено достатньо якісну нормативно-правову основу дотримання екологічних цілей. Значну увагу співпраці в екологічній сфері приділено в Угоді про асоціацію між Україною і ЄС: відповідно до 290 і 292 статті глави 13 розділу IV та глави 6 розділу V Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами – з іншої, перед Україною постає завдання активізації дій у сфері охорони довкілля з метою наближення норм, стандартів та оподаткування у цій сфері до європейських [19; 2, с.50]. Українська влада, з огляду на положення Угоди, змушена, хоч і з труднощами, поступово впроваджувати європейські екологічні стандарти та регламентувати відповідні положення у чинному законодавстві.

У рамках формування Всеєвропейської екологічної мережі нашою державою також було реалізовано довгострокову Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки.

Що стосується суто вітчизняної нормативно-правової бази, яка регламентує загальні економічні умови, в тому числі з використанням природного ресурсу, то тут існує чимало досліджень та законодавчих баз, представлених на офіційних сайтах центральних і місцевих державних структур,

профільних громадських організацій. Нижче наведемо перелік основних нормативів екологічного профілю, конкретизуючи економічний фокус їхніх положень:

– Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (від 25.06.1991 року), який регламентує як невід’ємну умову сталого економічного розвитку України охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини;

– Закон України «Про природно-заповідний фонд України» (від 16.06.1992 року), який регламентує принципи використання об’єктів і територій природно-заповідного фонду України в комерційних цілях, у тому числі з туристичною метою;

– Закони України «Про охорону атмосферного повітря» (від 16.10.1992 року), Лісовий кодекс України (від 21.01.1994 року), Водний кодекс України (від 6.06.1995 року), «Про питну воду і питне водопостачання» (від 10.01.2002 року), «Загальнодержавна програма розвитку мінерально-сировинної бази України на період до 2030 року» (від 21.04.2011 року) та ін., які регламентують принципи комерційної діяльності з використання, добування, переробки визначених природних ресурсів, перспективи ефективізації видобутку;

– Закони України «Про відходи» (від 05.03.1998 року), «Про поводження з радіоактивними відходами» (від 05.03.1998 року) та ін., які регламентують необхідність розвитку інфраструктури безвідходного виробництва та виробництва з вторинної сировини;

– Закони України «Про захист рослин» (від 14.10.1998 року), «Про рослинний світ» (від 09.04.1999 року), «Про тваринний світ» (від 13.02.2001 року), «Про Червону книгу України» (від 07.02.2002 року), «Про державну систему біобезпеки при створенні, випробуванні, транспортуванні та використанні генетично модифікованих організмів» (від 31.05.2007 року), «Про рибне господарство, промислове рибальство та охорону водних біоресурсів» (від 8.07.2011 року) та ін., які регламентують принципи комерційної діяльності з використанням ресурсів

рослинного і тваринного світу, зокрема в фармацевтиці, виробництві товарів гігієнічного призначення, у харчовій промисловості;

– Закони України «Про надра» (від 27.07.1994 року), «Про меліорацію земель» (від 14.01.2000 року), «Про мисливське господарство та полювання» (від 2.02.2000 року), Земельний кодекс України (від 25.10.2001 року), «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (від 19.06.2003 року), «Про охорону земель» (від 19.06.2003 року) та ін., які регламентують принципи комерційної діяльності з використанням земельного ресурсу України, зокрема в сільському господарстві, харчовій промисловості;

– Закони України «Про екологічну експертизу» (від 9.02.1995 року), «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (від 10.06.2003 року), «Про екологічний аудит» (від 24.06.2004 року), «Про екологічну мережу України» (від 24.06.2004 року), «Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року» (від 21.12.2010 року) та ін., які регламентують управлінські пріоритети еколого-економічного розвитку, способи контролю за використанням природних ресурсів.

Висновки. Загалом не можна говорити, що вітчизняна нормативно-правова основа формування й реалізації державної екологічної політики є недосконалою. Проблема проявляється в іншій площині – формальності дії більшості положень і програм (особливо в частині фінансування). Навіть за умов внесення очікуваних поправок до діючих нормативно-правових документів та прийняття нових це не гарантує додання недоліків щодо використання природних ресурсів в Україні. Слід розуміти, що українська влада є дуже залежною від великого бізнесу, який, у свою чергу, має сильний інтерес у подальшій грубій експлуатації природних ресурсів України у власних комерційних цілях. Варто згадати лише приклад поточних протиріч з прийняття Верховної Радою України на вимогу ЄС законопроектів №2009а-д «Про оцінку впливу на довкілля». Якщо говорити про перспективи вдосконалення діючого в Україні законодав-

ства, то слід змістити його акценти – з домінуючих екологічних інтересів на їх узгодження з економічними. Саме тому доцільною є зміна концептуальної орієнтації державної екологічної політики на політику еколого-економічного розвитку, де чинник природного ресурсу не обмежуючого, а стимулюючого характеру.

Література

1. Бистряков І. К. Сталий розвиток України: постмодернізм, простір, методологія управління / І. К. Бистряков // Вісник НАН України, 2012. – № 7. – С. 47–53.

2. Гаркушенко О. М. Напрями екологічного регулювання економіки в Україні з урахуванням вимог Угоди про асоціацію з ЄС / О. М. Гаркушенко // Економіка промисловості. – 2015. – № 4. – С. 50–68.

3. Герасимчук З. В. Регіональна політика розвитку рекреаційної сфери: механізм формування та реалізації / З. В. Герасимчук, М. В. Глядіна. – Луцьк : Надстир'я, 2006. – 164 с.

4. Діденко Т. І. Екологічне законодавство України: проблема «економізації» його змісту / Т. І. Діденко // Право та державне управління. – 2013. – № 1. – С. 65–69.

5. Краснова Ю. А. Деякі питання визначення джерел правового регулювання екологічної безпеки / Ю. А. Краснова // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія : Право. – 2014. – Вип. 197(3). – С. 122–131.

6. Туниця Ю. Ю. Екоеконіміка і ринок: подолання суперечностей / Ю. Ю. Туниця. – К. : Вид-во «Знання», 2006. – 314 с.

7. Хвесик М. А. Інституціональна модель природокористування в умовах глобальних викликів : [монографія] / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К. : Кондор, 2007. – 480 с.

8. Міністерство екології та природних ресурсів України: порівняльна характеристика повноважень до і після проведення адміністративної реформи : Дослідження ЕПЛ : Екологія. Право. Людина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.epl.org.ua/ecology/administratyvna-reforma/doslidzhennia-epl/34-ministerstvo-ekolohii-ta-prirodnykh-resursiv-ukrainy-porivnialna-kharakterystyka-povnovazhen-do-i-pislia-provedennia-administratyvnoi-reformy>

9. Питання Міністерства охорони навколишнього природного середовища України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.09.1991 року № 200 (втратив чинність від 28.09.2000 року, підстава 1481-2000-п) : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/200-91-%D0%BF>

10. Про Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки : Указ Президента України від 10.02.1995 року № 120/95 (втратив чинність від 29.05.2000 року,

підстава 724/2000) : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/120/95>

11. Питання Міністерства екології та природних ресурсів України : Указ Президента України від 29.05.2000 року № 724/2000 (втратив чинність від 15.09.2003 року, підстава 1039/2003) : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/724/2000>

12. Про затвердження Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища України : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.11.2006 року № 1524 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1524-2006-%D0%BF>

13. Про затвердження Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України : Постанова Кабінету Міністрів України від 21.01.2015 року № 32 : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/32-2015-%D0%BF>

14. Структура центрального апарату Міністерства екології та природних ресурсів України : Наказ Мінприроди від 26.01.2016 року № 10 : Структура Міністерства : Міністерство екології та природних ресурсів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.menr.gov.ua/about/structure/103->

[struktura-ministerstva](http://www.menr.gov.ua/about/structure/103-)

15. Конституція України : Закон від 28.06.1996 року № 254к/96-ВР : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

16. Державна політика сталого розвитку на засадах «зеленої» економіки / Аналітична записка : Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1237/>

17. Без протоколу: Україну можуть позбавити квот на викид CO2 : Forbes [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://forbes.net.ua/ua/nation/1414670-bez-protokolu-ukrayinu-mozhut-pozbaviti-kvot-na-vikid-so2> (14.04.2016)

18. Декларація Ріо-де-Жанейро щодо навколишнього середовища та розвитку ООН : Декларація, Міжнародний документ від 14.06.1992 року : Законодавство України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_455

19. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс]. // Верховна Рада України : офіційний веб-портал. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/984_011/page

НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОЛОГО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ УКРАИНЫ

Р. Р. Билоскурский, к. э. н., доцент,

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

В статье исследована специфика нормативно-правового обеспечения эколого-экономического развития, которое охватывает процессы экологизации экономического законодательства, экономизации экологического законодательства и становления экологической экономики. Определено организационную основу нормативно-правового обеспечения эколого-экономического развития Украины. Проанализировано действующее экологическое законодательство и выявлена его экономическая составляющая с целью дальнейшего внедрения концепции эколого-экономического развития Украины.

Ключевые слова: нормативно-правовое обеспечение, эколого-экономическое развитие, экологическая экономика, законодательство Украины.

REGULATORY SUPPORT OF ECOLOGICAL AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

R. R. Biloskursky, Ph. D., Ass. Prof.,

Chernivtsi National University named after Yuriy Fedkovych

The specific nature of regulatory legal support of ecological and economic development is studied, including the processes of greening economic legislation, economization of ecological legislation and the establishment of ecological economics. The organizational basis of the regulatory support of ecological and economic development of Ukraine is determined. The current ecological legislation is analyzed and its economic component for further implementation of the concept of ecological and economic development of Ukraine is found.

Keywords: regulatory support, ecological and economic development, environmental economics, legislation of Ukraine.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Ваговою О. Г.

Надійшла до редакції 10.10.2016.

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНІ МЕТОДИ ПРИЙНЯТТЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ

УДК 339.138

МОДЕЛЬ ПРОЦЕСУ ПРИЙНЯТТЯ РІШЕННЯ ЩОДО УЧАСТІ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА У ВИСТАВЦІ З УРАХУВАННЯМ СПОЖИВЧОГО ПОПИТУ

*Н. В. Шинкаренко, к. е. н., ДВНЗ «Національний гірничий університет»,
nvshinkarenko@gmail.com*

Розроблено оптимізаційну економіко-математичну модель та алгоритм економіко-математичного моделювання, що базується на мультиатрибутивній теорії корисності з урахуванням рівня попиту на продукцію існуючих споживачів та можливих дій конкурентів, яка може бути використана для прийняття рішень підприємством щодо відбору виставок для участі. Показано можливості моделі враховувати різну інформаційну корисність виставок, а також здійснювати інформаційний вплив на споживачів і конкурентів з метою досягнення максимальної корисності від участі у сукупності виставок.

Ключові слова: промислові підприємства, виставкова діяльність, економіко-математичне моделювання, мультиатрибутивна теорія корисності.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку промислового сектору економіки країни для виробників машинобудівної продукції склалась ситуація, яка змушує їх постійно активізувати потенційних споживачів, підштовхуючи їх до придбання товарів. Це зробило актуальним потребу подальшого розвитку методологічних підходів до вдосконалення просування продукції за допомогою виставок, як комплексного інформаційно-комунікаційного інструменту. Можливості виставок, як інтегрованого засобу просування, породжують проблему їх оптимального набору. Як свідчить практика участі у виставках українських промислових підприємств, існує невирішена проблема ефективного управління процесом виставкової діяльності від етапу прийняття рішення щодо участі у певній кількості виставок для досягнення загальної корисності до аналізу результативності цього процесу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В Україні виставково-ярмаркова діяльність ще не набула достатніх теоретичних обґрунтувань і необхідного методичного забезпечення. Питання, що торкаються цієї проблеми, лише частково висвітлювались такими українськими фахівцями, як Т. І. Лук'янець, Е. В. Ромат, С. С. Гаркавенко, В. І. Фарберов та ін. [1–5].

На формування наукових поглядів щодо розвитку методологічного забезпечення управління виставковою діяльністю промислового підприємства вплинули роботи таких видатних представників зарубіжних і вітчизняних шкіл маркетинг-менеджменту, економічної оцінки управління виставковою діяльністю Н. Александрової, А. Войчака, Є. Голубкова, С. Ілляшенка, В. Кардаша, Я. Критсотакиса, И. Филоненко, Н. Куденко, Н. Малхотри, С. Міллера, С. Морроу, М. Окландера, А. Павленка, В. Петеліна, Т. Примак, Н. Чухрай [1–12].

На наукові підходи до економіко-математичного моделювання процесу прийняття рішень підприємством про участь у виставках вплинули праці всесвітньо відомих вчених К. Ланкастера, П. Друкера, Ж.-Ж. Ламбена, С. Біра, В. Вітлінського, В. Гейця, Т. Тарларзіка, Ф. Фішбейна [11–14].

Відаючи належне науковому доробку та практичній значущості праць видатних представників зарубіжної та вітчизняної шкіл маркетингу, слід зазначити, що певне коло завдань методологічного забезпечення управління виставковим процесом промислового підприємства залишається недостатньо розробленим. Зазвичай об'єктом дослідження виступає виставка, як організаційна структура-координатор економічного обмі-

ну між суб'єктами ринку, що знецінює механізм формування виставкового процесу підприємствами-експонентами, які, використовуючи можливості ринкового посередника «виставка», саме і формують цей процес різноманітними способами для різних цілей з метою досягнення запланованої корисності.

Потребують поглибленого теоретичного обґрунтування закономірності формування сукупного результату підприємства від виставкової діяльності із розширенням об'єкту дослідження, включенням в аналіз чинника одночасності участі промислового підприємства у певній кількості виставок для досягнення загальної корисності у відповідності до поставленої сукупності цілей.

Формулювання мети статті. Метою даної роботи є розробка економіко-математичної моделі прийняття рішень щодо участі промислового підприємства у виставкових заходах, яка дозволяє йому відібрати оптимальну сукупність виставок для участі та забезпечує отримання максимальної сукупної корисності від участі у їхній роботі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Активна форма виставкової діяльності промислового підприємства передбачає цілеспрямовану, заздалегідь сплановану діяльність, кінцева мета якої знаходження нових споживачів, закріплення відносин зі старими й укладання з ними в підсумку договорів на реалізацію продукції.

Виставкова діяльність, незалежно від того, в якій формі вона здійснюється, як один із засобів комунікаційної політики тісно пов'язана із значною частиною бізнес-процесів підприємства. Традиційно у виставковій діяльності виділяють три стадії [10]:

- передвиставкову;
- стадію участі у виставці;
- після виставкову [11].

Визначальною усіма дослідниками вважається передвиставкова стадія. Вона включає дві фази: фазу прийняття рішення щодо участі у виставці та фазу організації участі. Саме на цій стадії приймаються головні управлінські рішення щодо просування товарів підприємства. Ці рішення обумовлюють майбутній економічний ефект від

участі підприємства у заході, а прорахунки або помилки цієї стадії можуть звести нанівець всі зусилля інших стадій участі у виставці.

Організаційна фаза передвиставкової стадії є достатньо опрацьованою як в теоретичному, так і в практичному аспектах в багатьох вітчизняних і закордонних наукових джерелах [7, 8]. Тому зосередимо увагу на фазі прийняття рішення щодо участі у конкретній виставці.

Одним із шляхів спрощення і зниження трудоемності прийняття управлінських рішень є заміна набору показників і факторів, що слід брати до уваги, інтегральною комплексною оцінкою. Така оцінка повинна представляти собою результат врахування сукупності критеріїв і показників, що характеризують виставковий захід і його зовнішнє оточення. Ця оцінка має бути транспарентною, тобто повинно бути зрозуміло, які характеристики, в яких пропорціях і за якими правилами акумулюються в ній. І, нарешті, така оцінка має бути загальноовизначеною. Перерахованим критеріям відповідає оцінка у вигляді рейтингу.

Система рейтингової оцінки:

- виступає інформаційною основою для аналізу й прийняття стратегічних та оперативних управлінських рішень;
- інструментом оцінки якісних і кількісних результатів, рівнів досягнення поставлених цілей тощо;
- засобом забезпечення зворотного зв'язку, оскільки забезпечує донесення до підприємства результатів зовнішньої оцінки його результатів діяльності;
- механізмом стимулювання діяльності, оскільки сама по собі рейтингова оцінка є гарним мотиваційним засобом.

Прийняття управлінських рішень на основі рейтингового підходу набуло досить широкого застосування в різних сферах економічної діяльності, особливо на фінансових ринках.

Основні переваги такого підходу стосовно виставкової діяльності підприємства, на нашу думку, полягають в наступному:

- скороченні часу і витрат на прийняття рішень;
- зниженні ризиків прийняття хибних рішень;

– комплексності оцінки виставкових заходів [11].

Складання рейтингів виставок сьогодні набуло широкого поширення як в глобальному масштабі, так і в багатьох країнах. Кожен з таких рейтингів має свою систему показників для оцінки та методіку підрахунку загального рейтингу на основі цих показників. Незалежна рейтингова оцінка виставок ExpoRateSystem. Вона надає можливість будь-якому учаснику виставки прийняти участь в оцінці заходів. Це здійснюється шляхом анонімного заповнення рейтингової анкети, що включає майже тридцять позицій для оцінки за п'ятибальною шкалою [15].

За методикою ExpoRateSystem оцінці підлягають наступні параметри виставкового заходу:

- інформування щодо порядку участі у виставці;
- організація реклами виставки;
- кількість відвідувачів;
- географічний склад відвідувачів;
- якість відвідувачів (відсоток фахівців);
- відповідність споживачів цільовій групі підприємства;
- склад пакета учасника;
- організація церемонії відкриття виставки;
- організація церемонії закриття виставки;
- нагородження учасників;
- організація системи пропуску відвідувачів;
- організація місць проведення переговорів, конференцій, семінарів;
- організація відпочинку;
- відповідність вартості площі рівню виставки;
- рівень проведення виставки;
- розмір реєстраційного внеску;
- наявність указників та інформаційних панелей;
- вартість оренди конференц-залів та інших приміщень;
- загальна організація роботи виставки і режим;
- якість додаткових послуг;
- загальне прибирання території виставки;

- організація надання послуг харчування;
- ціна додаткових послуг;
- організація завезення експозиції;
- будівництво стендів;
- освітлення стендів;
- вартість оренди додаткового обладнання;
- загальна задоволеність участю у виставці;
- виконання зобов'язань організаторами.

Загальна рейтингова оцінка виставкового заходу задає певні орієнтири, якими можна користуватися при прийнятті управлінських рішень певного рівня надійності. Однак така оцінка відображає переваги лише тих експертів або споживачів, які висловили свою думку відносно певного виставкового заходу. Крім того, якщо проаналізувати перелік наведених вище показників, за якими складається рейтинг, то видно, що значна частина з них є другорядними з точки зору досягнення підприємством цілей своєї виставкової діяльності. Наприклад, погана організація завезення експозиції навряд чи зможе суттєво вплинути на результативність участі у виставці, а, наприклад, недостатній рівень освітлення стендів може бути досить легко компенсований застосуванням власних освітлювальних пристроїв.

Тому відбір виставок для участі на основі їх рейтингів, на нашу думку, доцільно використовувати лише для формування початкового списку заходів, з якого потім буде здійснюватися відбір. Таким ефективним інструментом для прийняття управлінських рішень є економіко-математичне моделювання. Розглянемо цей підхід більш детально.

Для моделі, перш за все, необхідно визначитися з періодом планування. Найбільш поширеною є річна періодичність проведення виставкових заходів, тому доцільним виглядає й планування виставок на календарний рік.

Оскільки календар виставкових заходів в Україні останніми роками набув певної усталеності, основні технічні параметри виставок (розмір виставкових площ та їх ціна, загальна кількість учасників і відвідувачів тощо) також характеризуються незначними

коливаннями, вважатимемо, що прийняття рішення щодо участі в конкретних виставках здійснюватиметься в умовах визначеності [16–17].

Виходячи з мультиатрибутивної теорії корисності (Multi-Attribute Utility Theory) [18], прийняття рішень щодо участі промислового підприємства у виставках пропонується здійснювати шляхом визначення сукупної корисності кожного із заходів.

З точки зору підприємства як учасника заходу кожна із виставок, в яких підприємство планує взяти участь, представляє собою специфічний набір N атрибутів (характеристик) X_i , що тією чи іншою мірою впливають на досягнення підприємством його цілей. При такій постановці питання призначення виставки як засобу комунікативної політики підприємства полягає у забезпеченні максимальної загальної функціональної корисності U для нього шляхом формування певного набору характеристик.

Якщо підприємство має K цілей участі у виставці, то досягнення j -тої цілі забезпечує підприємству часткову корисність u_j . Сума часткових корисностей складає загальну корисність участі у виставці:

$$\sum_{j=1}^K u_j. \quad (1)$$

Кожна характеристика виставкового заходу X_i певною мірою w_{ij} впливає на досягнення j -тої цілі. В свою чергу, цілі участі підприємства у виставці можуть бути проранжовані і мають відповідний пріоритет p_j .

Тому часткова корисність від виставкового заходу визначається як:

$$u_j = p_j \sum_{i=1}^N w_{ij} X_{i,r} \quad (2)$$

де $p_j = [0..1]$, $w_{ij} = [0..1]$,

$$\sum_{j=1}^K p_j = 1, \quad \sum_{i=1}^N w_{ij} = 1.$$

Загальна ж корисність від участі у конкретному виставковому заході становитиме:

$$U = \sum_{j=1}^K p_j \sum_{i=1}^N w_{ij} X_{i,r} \quad (3)$$

Розповсюдивши залежність (3) на множину з M виставок планового періоду, серед якої підприємству необхідно приймати рішення щодо участі, отримаємо модель (4):

$$U_{\text{max}} = \sum_{m=1}^M \sum_{j=1}^K p_{mj} \sum_{i=1}^N w_{mij} X_{mi,r} \rightarrow \max. \quad (4)$$

Обмеженнями в даній моделі є ресурси підприємства (фінансові, матеріальні, людські тощо), що потребуються для участі у виставкових заходах:

$$\sum_{m=1}^M L_{rm} \leq L_{r\text{max}}. \quad (5)$$

де L_{rm} – потреба в ресурсі r для участі у виставковому заході m ;

$L_{r\text{max}}$ – максимальна кількість ресурсу r , що може бути залучена для виставкової діяльності підприємства у плановому періоді.

Рівняння (4) і (5) складають оптимізаційну економіко-математичну модель прийняття рішення щодо участі у виставках за критерієм максимізації загальної корисності. Дана модель включає два параметри, що необхідні для її реалізації.

Параметри p_{mj} визначають пріоритетність цілей для участі підприємства у виставкових заходах. Значення цих параметрів можуть бути встановлені шляхом експертного опитування фахівців підприємства, які пов'язані із участю у виставках або використанням їх результатів.

Параметри w_{mij} встановлюють зв'язок між характеристиками виставки й цілями участі підприємства у заході. Їх значення може бути розраховане на підставі досвіду участі власного підприємства у виставках або за середньогалузевими показниками виставкової діяльності. Формування і реалізація наведеної економіко-математичної моделі прийняття рішення щодо участі підприємства у виставці здійснюється за наступним алгоритмом:

1. Формування множини виставок для відбору.
2. Формування переліку цілей участі для кожної з виставок X_i .
3. Ранжування цілей і встановлення пріоритетів p_j .
4. Формування переліку атрибутів для аналізу w_{ij} .
5. Визначення обмежень ресурсів для участі у виставках $L_{r\text{max}}$.
6. Формування економіко-математичної моделі.
7. Технічна реалізація економіко-

математичної моделі.

8. Інтерпретація результатів моделювання.

Одна із головних цілей участі підприємства у виставці практично завжди полягає у залученні нових споживачів. Але й на існуючих споживачів виставка здійснює безпосередній вплив й впливає на їх попит на продукцію. З точки зору рівня попиту на

$$K_{il}^{1c} (l=1, k_{il}^{1c}, i=\overline{1, n}) ; K_{il}^{2c} (l=1, k_{il}^{2c}, i=\overline{1, n}) \quad (6)$$

2) споживачі, попит яких на продукцію і-го виду в момент часу (t) може

$$K_{il}^{1v'} (l=1, k_{il}^{1v'}, i=\overline{1, n}) ; K_{il}^{2v'} (l=1, k_{il}^{2v'}, i=\overline{1, n}) \quad (7)$$

3) споживачі, попит яких на продукцію і-го виду в момент часу (t) може значно

$$K_{il}^{1v''} (l=1, k_{il}^{1v''}, i=\overline{1, n}) \text{ і } K_{il}^{2v''} (l=1, k_{il}^{2v''}, i=\overline{1, n}) \quad (8)$$

Присутність на виставці одночасно споживачів цих означених трьох груп разом з групою потенційних споживачів роблять достатньо широким спектр комунікаційних цілей, що постає перед підприємством при його підготовці до виставки. Так, відносно споживачів, які демонструють стійку тенденцію до зниження попиту (наприклад, під впливом дій конкурентів), участь у виставці повинна забезпечити контрпропаганді заходи з метою відновлення попиту на продукцію власного підприємства. А для споживачів,

$$K_{il}^{1k.t'} (l=1, k_{il}^{1k.t'}, i=\overline{1, n}), K_{il}^{2k.t'} (l=1, k_{il}^{2k.t'}, i=\overline{1, n}), \quad (9)$$

в подальшому аналізі варто враховувати тих, для яких ці зміни найменш інтенсивні ($\Delta N_{ilt}^{k.t'} \rightarrow \min$). У випадку негативної оцінки заміників пропонованого товару

$$K_{il}^{1k.t''} (l=1, k_{il}^{1k.t''}, i=\overline{1, n}), K_{il}^{2k.t''} (l=1, k_{il}^{2k.t''}, i=\overline{1, n})$$

покупці, які найбільш інтенсивно скорочують їх споживання

($|\Delta N_{ilt}^{k.t'}| \rightarrow \max$), відносяться до групи

продукцію й існуючих взаємовідносин підприємства, що склалися у підприємства з його споживачами на момент прийняття рішення щодо участі у виставці, існуючі споживачі можуть бути розподілені на три групи:

1) споживачі зі стійким попитом і незначними його коливаннями:

значно зменшитися ($\Delta N_{ilt} < 0$):

збільшитися ($\Delta N_{ilt} > 0$):

чів, попит на продукцію яких є відносно стабільним, виставка повинна бути однією із ланок ланцюга комунікаційних заходів, спрямованих на формування довготривалих взаємовідносин з такими споживачами.

Також слід враховувати, що для одержання кількісної оцінки попиту кожного споживача, необхідно володіти інформацією про можливості заміни пропонованого товару товарами-субститутами.

З числа споживачів, схильних нарощувати споживання товарів-субститутів

найбільш надійних.

При оцінці поточного попиту враховуються всі споживачі, що беруть участь у формуванні попиту в поточний момент часу (t). При цьому попит на товар і-го виду представляє собою потенційний обсяг реалізації даного товару цій групі споживачів, серед яких ті, вимоги і переваги яких задоволені цілком

$$K_{il}^{02'} (l = 1, \overline{n}), \quad (10)$$

формують мінімальний рівень попиту $\min (N_i^{\delta \epsilon i'}, i = \overline{1, n})$, а ті, яких задовольняють техніко-економічні показники продукції без врахування чинників переваги формують максимальний рівень попиту

$$\max (N_i^{pun.}, i = \overline{1, n})$$

При цьому оцінка попиту може бути проведена наступним чином:

$$\begin{aligned} \min N_i^{pun.}, k_i^{02'} \cdot p_i^n \cdot k_i^{ел.с.} + N_i^{pkз.} - \sum_{l=1}^{k_i^{02'}} (M_{il}^{n.n.} + N_{il}^{k.t.}) + B_i \\ \max N_i^{pun.}, k_i^{01'} \cdot p_i^n \cdot k_i^{ел.с.} + N_i^{pkз.} - \sum_{l=1}^{k_i^{01'}} (M_{il}^{n.n.} + N_{il}^{k.t.}) + B_i \end{aligned} \quad (11)$$

де $N_{il}^{k.t.}$ - обсяг споживання і-м покупцем товарів-замінників продукції 1-го виду;

B_i - внутрішнє виробниче споживання 1-го товару.

При прогнозуванні перспективного

попиту, коли $\min N_i^{pun.} = f(t)$ і $\max N_i^{pun.} = f(t)$, варто враховувати вплив усіх розглянутих чинників на його коливання.

Оцінку ефективності виставкової діяльності 1-го підприємства по і-му об'єкту можна одержати таким способом:

$$E_{il}^{вист.} = (Q_{il}^{вист.} - Q_{il}^0)(C_i - S_i) - \frac{Z_{il}^{вист.}}{k_{м.в.}} \quad (12)$$

$k_{м.в.}$ - коефіцієнт багаторазовості використання виставки для просування і-ого товару;

$Q_{il}^{вист.}$ - обсяг збуту після участі підприємства у виставкових заходах;

Q_{il}^0 - обсяги збуту і-го товару, що забезпечуються 1-м підприємством при відсутності виставкової діяльності;

$Z_{il}^{вист.}$ - витрати аналізованого 1-го підприємства на участь у виставці з просуванням і-го виду товару.

Таким чином, розглянута модель прийняття рішень щодо участі підприємства у виставці дозволяє зробити обґрунтований вибір на основі порівняння альтернативних варіантів, а також оцінити ефективність участі у виставці з урахуванням рівня попиту на продукцію існуючих споживачів.

Висновки. Серед методів відбору виставок для участі загальноновизнаним є прийняття управлінських рішень на основі рей-

тингового підходу.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що існуючі міжнародні і національні системи рейтингів виставок включають достатньо велику групу показників (30-40% від загальної їх кількості), пов'язаних з оцінкою рівня сервісного обслуговування учасників і відвідувачів, що є другорядним з точки зору досягнення машинобудівним підприємством цілей своєї виставкової діяльності. В Україні на сьогоднішній день відсутня система складання рейтингів виставок. Тому рекомендується на основі рейтингових показників здійснювати лише первинний відбір виставок для формування їх множини, з якої у подальшому буде здійснюватися остаточний відбір.

Визначені наукові аспекти управління виставковою діяльністю промислового підприємства на ринках машинобудівної продукції дозволяють зробити висновок, що модель відбору виставок для участі повинна враховувати їхню різну інформаційну корисність, що формує потенціал активного продажу, отримання та розповсюдження ін-

формації, а також дозволяє здійснювати інформаційний вплив на споживачів і конкурентів з метою досягнення максимальної корисності від участі у сукупності виставок.

На основі мультиатрибутивної теорії корисності для прийняття обґрунтованих управлінських рішень щодо вибору виставок для участі розроблена оптимізаційна економіко-математична модель та алгоритм економіко-математичного моделювання процесу прийняття рішень щодо участі у виставці, в основі якого – запропонована економіко-математична модель. Розглянута модель прийняття рішень щодо участі підприємства у виставці дозволяє зробити обґрунтований вибір на основі порівняння альтернативних варіантів з урахуванням рівня попиту існуючих споживачів на продукцію, а також оцінити ефективність участі у виставці

Література.

1. Лук'янець Т. І. Маркетингова політика комунікацій: навч. пос. / Т. І. Лук'янець. – 2-ге вид., доп. і перероб. – К. : КНЕУ, 2003. – 524 с.
2. Павленко А. Ф.к А. В., Примак Т. О. Маркетингові комунікації: сучасна теорія і практика: Монографія. / А. Ф. Павленко, А. В. Войчак, Т. О. Примак. – К. : КНЕУ, 2005. – 408 с.
3. Чухрай Н. І. Формування інноваційного потенціалу підприємства: маркетингове і логістичне забезпечення: Монографія. / Н. І. Чухрай. – Львів : Націон. ун-т «Львівська політехніка», 2002. – 315 с.
4. Фарберов В. І. Формування ефективного механізму управління виставковими підприємствами : Автореф. дис. канд. екон. наук : 08.06.01 / В. І. Фарберов; НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2002. – 19 с. – укр.
5. Коренной А. А. Информация и коммуникация / А. А. Коренной. – К. : Наукова думка, 1986.

– 128 с.

6. Барнетт Дж., Мориатти С. Маркетинговые коммуникации. Интегрированный подход / Дж. Барнетт, С. Мориатти. – СПб. : Питер, 2001. – 864 с.
7. Критсотакис Я. Г. Торговые ярмарки и выставки. Техника участия и коммуникации / Я. Г. Критсотакис. – М. : Ось-89, 1997. – 224 с.
8. Александрова Н. В. Выставочный менеджмент: стратегии управления и маркетинговые коммуникации: учебное пособие для программ профессиональной переподготовки и повышения квалификации / Н. В. Александрова, И. К. Филоненко. – М. : ПРОЭКСПО, 2006. 382 с.
9. Голубков Е. П. Маркетинг: выбор лучшего решения / Е. П. Голубков. – М. : Экономика, 1993. – 224 с.
10. Бердышев С. Н. Организация выставочной деятельности / С. Н. Бердышев. – М. : Дашков и Ко, 2008. – 228 с.
11. Грищенко І. М. Ринкові аспекти виставкової діяльності в Україні на сучасному етапі. / І. М. Грищенко, Н. А. Крохмальова // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9. – С. 113–119.
12. Ламбен Жан-Жак. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. Пер. с французского.-СПб. : Наука, 1996.- XV+589 с.
13. Друкер П. Бизнес и инновации / П. Друкер. – СПб. : Вильямс, 2008. – 432 с.
14. Lancaster K. Competition and product variety // Journal of Business. – 1980. – №53. – pp. 79–103.
15. Независимая система оценки выставок [Электронный ресурс]. – Режим доступа <http://www.exporate.ru>
16. Виставкова діяльність в Україні. Статистичний бюлетень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.expo.org.ua/ua/statistics.php>.
17. Виставки в Украине в 2011г. [Электронный ресурс]. – режим доступа <http://www.expoua.com/Exhibition/lang/ru/region/11>.
18. Bell D., Raiffa H. Tversky A. Decision Making: Descriptive, normative and prescriptive interactions. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988 – 623 p.

МОДЕЛЬ ПРОЦЕССА ПРИНЯТИЯ РЕШЕНИЯ УЧАСТИЯ ПРОМЫШЛЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ В ВЫСТАВКЕ С УЧЕТОМ ПОТРЕБИТЕЛЬСКОГО СПРОСА

Н. В. Шинкаренко, к. э. н., ГВУЗ «Национальный горный университет»

Разработаны оптимизационные экономико-математическая модель и алгоритм экономико-математического моделирования, основанный на мультиатрибутивной теории полезности с учетом уровня спроса на продукцию существующих потребителей и возможных действий конкурентов, которая может быть использована для принятия решений предприятием по отбору выставок для участия. Показаны возможности модели учитывать различную информационную полезность выставок, а также осуществлять информационное воздействие на потребителей и конкурентов с целью достижения максимальной пользы от участия в совокупности выставок.

Ключевые слова: промышленные предприятия, выставочная деятельность, экономико-математическое моделирование, мультиатрибутивная теория полезности.

MODEL OF DECISION MAKING PROCESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISE
PARTICIPATION IN THE EXHIBITION WITH REGARD TO CONSUMER DEMAND

N. V. Shynkarenko, Ph. D (Econ) SHEI «National Mining University»

Optimization economic-mathematical model and the algorithm of economic-mathematical modeling are developed based on the multi-attribute theory of utility considering the level of demand on products of current consumers and possible actions of competitors, which can be used for decision making in selecting the exhibitions for participation. There are shown the possibilities of the model to consider various informativeness of exhibitions, and also to have informational impact on consumers and competitors in order to achieve the maximum benefit from participation in a number of exhibitions.

Keywords: industry enterprises, exhibition activities, economic modeling, multi-attribute theory of utility.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. Ковальчуком К. Ф. Надійшла до редакції 02.10.2016.

УДК 656.3

**МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИЗНАЧЕННЯ СТАВКИ ДИСКОНТУ У
СКЛАДІ КРИТЕРІЮ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИДІВ ТРАНСПОРТНОГО СПОЛУЧЕННЯ
НА МАЛОДІЯЛЬНИХ ДІЛЬНИЦЯХ**

О. М. Кириленко, к. е. н., доцент, Національний авіаційний університет, ons@ua.fm

Стаття присвячена створенню методологічного підходу до розрахунку норми дисконтування, що застосовується для приведення різночасових грошових потоків. Підхід дає можливість розрахувати норму дисконтування на основі тенденцій фондового ринку України, максимально відкидаючи суб'єктивні оцінки.

Ключові слова: норма дисконтування, фондовий ринок, доходність, ризик, малодіяльна ділянка.

Постановка проблеми. Критерій економічної ефективності варіантів організації транспортно-обслуговування на малодіяльних ділянках ґрунтується на визначенні поточної вартості грошових потоків, що генерується малодіяльною ділянкою, тобто передбачає проведення процедури дисконтування. Принципово важливим для проведення процедури дисконтування є визначення ставки дисконту, під якою розуміють мінімально прийнятну для інвестора норму доходу на інвестований капітал.

Однак, визначення ставки дисконту є досить складною з методологічної точки зору задачею, оскільки вона безпосередньо не спостерігається на ринку реальних інвестицій. Як правило, безпосередньо за даними інвестиційного ринку може бути визначена лише ставка капіталізації, тобто ставка, що пов'язує зворотній грошовий потік та інвес-

тований капітал. Між тим від достовірності встановлення ставки дисконту безпосередньо залежать результати визначення поточної вартості грошового потоку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналізуючи практику інвестиційного менеджменту та оцінки бізнесу в Україні, можна стверджувати, що у переважаючій кількості випадків ставка дисконту визначається методом кумулятивної побудови (підсумовування), який передбачає її встановлення як суми безризикової або базової норми доходу та премій за ризики [1–7]. При цьому не існує загальноприйнятого підходу щодо класифікації видів ризику та методів встановлення таких премій. Тобто ставка дисконту цим методом визначається вельми суб'єктивно.

Аналіз останніх публікацій показав, що іншим підходом є спроби визначення

ставки дисконту за ставкою капіталізації на підставі їх зв'язку [6; 8; 9]. Але форма такого зв'язку визначається моделлю грошового потоку, що очікується, що також призводить до суттєвого впливу суб'єктивних чинників на результат оцінки. Відносно ж об'єктивні методи визначення ставки дисконту (наприклад, β -метод) в сучасних умовах в Україні практично не можуть бути застосовані через відсутність необхідної інформаційної бази та досить низький рівень розвитку фондового ринку.

Формулювання мети статті. Метою написання статті є побудова апроксимаційної функції для лінії, що описує зв'язок дохідності з ризиком, яка б базувалася на тенденціях фондового ринку, а не на суб'єктивних оцінках.

Виклад основного матеріалу дослідження. На нашу думку, про незадовільний стан методичного забезпечення вказаного питання також свідчить той факт, що навіть у національному стандарті оцінки №3 «Оцінка цілісних майнових комплексів» основним методом розрахунку ставки дисконту для власного капіталу названо «метод кумулятивної побудови, який враховує додаткові ризики інвестування в оцінюваний цілісний майновий комплекс порівняно з інвестуванням в альтернативні об'єкти, що характеризується мінімальним ризиком» [10]. Тобто метод, що характеризується найвищим рівнем впливу на результат оцінки суб'єктивних чинників, встановлено в Україні як основний.

На теперішній час в Україні діють декілька нормативних документів в сфері оцінки економічної ефективності інвестицій. Основними з них є наступні.

Порядок та критерії оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів [11] передбачає, що оцінка економічної ефективності інвестиційного проекту здійснюється за такими критеріями: чиста приведена вартість; внутрішня норма дохідності; дисконтований період окупності; індекс прибутковості. При цьому позитивним висновком щодо ефективності інвестиційного проекту є, якщо чиста приведена вартість є позитивною, внутрішня норма дохідності більша за нормативну ставку дисконту, ін-

декс прибутковості перевищує 1. Використання названих критеріїв економічної ефективності повністю відповідає сучасним принципам, теоретико-методологічним підходам та світовій практиці щодо оцінки ефективності інвестицій. Проте названий документ не містить конкретних методичних підходів, а передбачає, що розрахунок критеріїв економічної ефективності інвестиційної пропозиції, інвестиційного проекту здійснюється з урахуванням Методичних рекомендацій із розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка, що затверджуються Мінекономрозвитку.

Методичні рекомендації з розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка [12], містить методику визначення названих вище показників ефективності інвестицій. При цьому не розкривається питання щодо урахування ризиків при оцінці ефективності проекту. Передбачається наведення в проекті окремим розділом інформації про ризики проекту, запобіжні заходи і страхування ризиків у випадках, передбачених законом. При цьому пропонується лише якісна характеристика ризиків. Тобто названі Методичні рекомендації не містять кількісних методів оцінки ризиків інвестування та їх врахування при оцінці економічної ефективності інвестиційного проекту.

Методичні рекомендації з розроблення бізнес-плану підприємств [13] містять методичні підходи щодо прогнозування грошових потоків від діяльності підприємства та визначення показників економічної ефективності інвестицій, які, в цілому збігаючись з Методичними рекомендаціями з розроблення інвестиційного проекту [12], та є більш докладними. В Методичних рекомендаціях, що розглядаються, також відсутні підходи щодо кількісного оцінювання рівня ризику інвестицій. Проте, можна зробити висновок, що основним способом врахування ризиків при оцінці економічної ефективності інвестицій встановлено підвищення ставки дисконтування на премію за ризик, оскільки визначається, що «Ставка дисконту (r) – це норма прибутку, що інвестори звичайно одержують від інвестицій аналогічного змісту й ступеня ризику».

Взагалі, можна стверджувати, що на теперішній час в Україні потребують розробки об'єктивні методи визначення ставки дисконту за даними ринку, які відповідають сучасному рівню розвитку ринкових відносин та їх особливостям у нашій державі.

В роботах [14; 15] запропоновано методичний підхід до визначення ставки дисконту на базі імовірнісної моделі інвестиційного ринку. Для встановлення зв'язку між ризиком та дохідністю інвестиційного активу пропонується використовувати відому імовірнісну модель ринку, яка покладена у основу теорії оптимального інвестиційного портфелю Марковица та моделі оцінки капітальних активів (САРМ).

У імовірнісній моделі ринку кожний інвестиційний актив описується випадковою величиною його дохідності. Дохідності активу у ретроспективному періоді (періоді часу, що аналізується) розглядаються як реалізації (спостереження) цієї випадкової величини, тобто, як статистична вибірка. Як відомо, параметрична модель ринку (модель за Марковицем) описується трьома елементами: кінцевою множиною активів, що складають ринок, вектором дохідностей цих активів (тобто математичних сподівань дохідностей) та коваріаційною матрицею парних коваріацій дохідностей інвестиційних активів [16].

За цією моделлю можуть бути встановлені кількісні характеристики дохідності (математичне сподівання дохідності портфелю) та ризику (дисперсія або середньоквадратичне відхилення дохідності) будь-якого портфелю, складеного з інвестиційних активів, що включені до множини моделі ринку. При цьому інвестиційний портфель описується вектором питомих ваг активів у його загальній вартості.

Математичне сподівання дохідності портфелю визначається за формулою:

$$R_w = w^T \cdot m \quad (1)$$

де R_w – математичне сподівання дохідності інвестиційного портфелю;

w^T – транспонований вектор (вектор-рядок) питомих ваг активів у портфелі;

m – вектор (вектор-стовпчик) математичних сподівань дохідностей активів.

Дисперсія дохідності портфелю визна-

чається за формулою:

$$V_w = w^T \cdot (C \cdot w) \quad (2)$$

де V_w – дисперсія дохідності інвестиційного портфелю;

C – коваріаційна матриця дохідностей;

w – вектор (вектор-стовпчик) питомих ваг активів у портфелі.

Середньоквадратичне відхилення дохідності визначається як корінь квадратний дисперсії дохідності.

Вибір оптимального портфелю інвестицій за критеріями дохідності та ризику є задачею двокритеріальної (векторної) оптимізації. При цьому модель Марковица містить основне обмеження щодо рівності одиниці суми питомих ваг складових допустимих портфелів та умову невід'ємності питомих ваг складових портфелю (заборона коротких позицій). Саме ефективна множина рішень цієї задачі дозволяє визначити однозначний зв'язок ризику та дохідності, що й дає змогу об'єктивно встановити ставку дисконту [14; 15].

Як відомо, відображення на критеріальній площині у координатах дохідність (норма доходу) – ризик (середньоквадратичне відхилення норми доходу) допустимої множини портфелів (критеріальна множина) моделі Марковица обов'язково випукле униз (якщо за вісь абсцис прийнято показник дохідності, а за вісь ординат – ризику). А ефективну множину складають портфелі, оцінки яких розташовані на правій нижній межі (ефективній межі) критеріальної множини. При цьому під ефективною множиною розуміють портфелі, які задовольняють критерію ефективності по Парето, тобто для яких не існує портфелів, що одночасно кращі за критеріями дохідності та ризику. Таким чином, ефективна множина оцінок портфелів є лінією у системі координат дохідність – ризик. І ця лінія може розглядатись як межа ефективності інвестування.

Мінімальна прийнятна для інвестора норма доходу певного інвестиційного активу із заданим ризиком (що є економічним змістом ставки дисконту) дорівнює дохідності у точці, що лежить на ефективній межі критеріальної множини та має координату ризику, яка дорівнює заданому рівню, оскільки ця точка відображає дохідність кра-

щого для заданого рівня ризику альтернативного варіанту інвестування, який існує на ринку.

Тобто ставку дисконту можна визначити як результат вирішення задачі оптимізації такого вигляду:

$$\begin{cases} w^T \cdot m \xrightarrow{w} \max \\ \sum w_i = 1 \\ w_i \geq 0 \\ \sqrt{w^T \cdot (C \cdot w)} = \delta_0 \end{cases} \quad (3)$$

де w_i – елементи вектору питомих ваг складових портфеля;

δ_0 – заданий рівень ризику (середньоквадратичне відхилення, що характеризує рівень ризику інвестиційного активу, для якого визначається ставка дисконту).

За результатами вирішення задачі (3) для різних варіантів (δ_0) можна побудувати апроксимаційну функцію ефективної межі вигляду (4), за якою також можна однозначно встановити ставку дисконту для заданого рівня ризику:

$$R = f(\delta) \quad (4)$$

де R – ставка дисконту для інвестиційного активу;

δ – середньоквадратичне відхилення інвестиційного активу.

Слід зазначити, що безпосередньо вирішенням задачі (3) може бути визначена ставка дисконту за умови, що заданий рівень ризику знаходиться у відрізку $\delta_{\min} \leq \delta \leq \delta_{\max}$, де δ_{\min} відповідає мінімальному рівню ризику, який може мати портфель з множини допустимих, а δ_{\max} – середньоквадратичне відхилення дохідності портфеля з ефективної множини з найвищим рівнем ризику. Середньоквадратичне відхилення δ_{\min} є рішенням задачі оптимізації такого вигляду:

$$\begin{cases} \sqrt{w^T \cdot (C \cdot w)} \xrightarrow{w} \min \\ \sum w_i = 1 \\ w_i \geq 0 \end{cases} \quad (5)$$

Верхня межа середньоквадратичного відхилення визначається вирішенням задачі оптимізації:

$$\begin{cases} \sqrt{w^T \cdot (C \cdot w)} \xrightarrow{w} \min \\ \sum w_i = 1 \\ w_i \geq 0 \\ w^T \cdot m = R_{\max} \end{cases} \quad (6)$$

де R_{\max} – найвищий рівень дохідності портфеля, який можна досягти при заданій моделі ринку.

Як відомо, за наявності заборони коротких позицій, найвищий рівень дохідності портфеля дорівнює найвищій дохідності активів, включених до моделі ринку [16]. Тому верхня межа середньоквадратичного відхилення буде дорівнювати середньоквадратичному відхиленню дохідності активу з найвищою дохідністю.

Якщо середньоквадратичне відхилення активу, для якого встановлюється ставка дисконту, знаходиться за межами відрізка $\delta_{\min} \leq \delta \leq \delta_{\max}$, ставка дисконту може бути визначена екстраполяцією за апроксимаційною функцією (4).

Запропонований в роботах [14; 15] методичний підхід щодо моделювання ставки дисконту в залежності від рівня ризику вимагає ряду суттєвих доповнень. По-перше, як відзначено в цих роботах, випадок, що полягає у знаходженні середньоквадратичного відхилення дохідності портфеля за межами інтервалу мінімального та максимального рівня ризику, який може мати портфель з множини допустимих, вимагає визначення ставки дисконту шляхом екстраполяції апроксимуючої функції залежності дохідності від ризику в ефективній множині інвестиційних портфелів. Разом з тим, як відомо, екстраполяція завжди пов'язана з більшою похибкою, ніж інтерполяція. Тому з метою розширення інтервалу середньоквадратичних відхилень здобувачем пропонується включення до складу інвестиційних активів, за якими будується модель ринку, безризикового активу, або активу, що характеризується найнижчим рівнем ризику. В сучасних умовах інвестиційного ринку України в якості такого активу може бути запропоновано банківські довгострокові депозити юридичних осіб у національній валюті.

По-друге, дохід на одну акцію визначається як сума дивідендів та приросту ціни акції за період. При цьому в роботах [14; 15]

не враховується, що дивіденди, що сплачуються юридичній особі, платнику податку на прибуток, є доходом, що не оподатковуються цим податком, а приріст ціни акції є інвестиційним доходом, що вимагає сплати податку на прибуток [17]. Для забезпечення коректного встановлення ставки дисконту з точки зору оподаткування при визначення її за базою після оподаткування необхідно коригувати дохід у формі підвищення ціни акції на коефіцієнт податкового щита (одиниця мінус ставка податку на прибуток підприємств). При цьому коригування на коефіцієнт податкового щита для депозитів проводиться на ставку процентів.

За даними українського фондового

ринку побудовано модель залежності ставки дисконту від середньоквадратичного відхилення доходності.

На українському ринку цінних паперів відібрано декілька фінансових інструментів, які використані для побудови моделі ринку. Відомості щодо цін інструментів та дивідендів наведені у табл. 1, 2.

Також до моделі ринку включається інвестиційний актив, який характеризується низьким рівнем ризику, – банківський депозит. Дохід на одну акцію визначається як сума дивідендів та приросту ціни акції за період, помноженого на коефіцієнт податкового щита.

Таблиця 1

Ціни активів, що включені до моделі ринку, грн за акцію

Дата	АТ «МОТОР СІЧ»	ПАТ «Крюківський вагонобудівний завод»	ПАТ «Укрнафта»	ПАТ «Алчевський металургійний комбінат»	ПАТ «ІНТЕР-ПАЙП Нижньодніпровський трубопрокатний завод»	ПАТ «Полтавський гірничо-збагачувальний комбінат»	ПАТ «КОНЦЕРН СТИРОЛ»
	MSICH	KVBZ	UNAF	ALMK	NITR	PGOK	STIR
30.12.13	327	9	113	0,06	13,2	12,34	18,9
31.03.14	327	6,1	86	0,06	13,2	12,34	18,9
30.06.14	630	6,1	127	0,1	13,2	12,34	18,9
30.09.14	1200	14,5	155,5	0,14	11,5	30	18,9
31.12.14	1200	14,5	155,5	0,14	9,2	30	90
31.03.15	2531	14,5	261,5	0,31	14,75	70,71	90
30.06.15	2213,2	24,08	238,7	0,16	9,7	38,94	67,2
30.09.15	2135,5	30,8	282,6	0,16	8,86	42,23	67,2
31.12.15	2135,5	35,29	595,85	0,22	7,85	43,16	67,2
31.03.16	3772	34,34	815	0,23	6,99	40,5	76,76
30.06.16	3157,25	23,33	780,7	0,18	4,26	32,55	52,9
30.09.16	1796	18,6	442	0,09	3,19	18,22	30,11
30.12.16	2170	22,6	357	0,1	2,4	16,1	35,99

Джерело: [18; 19]

Таблиця 2

Поточні доходи (дивіденди) активів, що включені до моделі ринку, грн

Період	MSICH	KVBZ	UNAF	ALMK	NITR	PGOK	STIR
1-й кв. 14	0,75	0,02	0,5225	0	0	0	0
2-й кв. 14	0,75	0,02	0,5225	0	0	0	0
3-й кв. 14	0,75	0,02	0,5225	0	0	0	0
4-й кв. 14	0,75	0,02	0,5225	0	0	0	0
1-й кв. 15	2,5	0,13	0	0	0	0,125	0
2-й кв. 15	2,5	0,13	0	0	0	0,125	0
3-й кв. 15	2,5	0,13	0	0	0	0,125	0
4-й кв. 15	2,5	0,13	0	0	0	0,125	0
1-й кв. 16	0	0,295	0	0	0	0	0
2-й кв. 16	0	0,295	0	0	0	0	0
3-й кв. 16	0	0,295	0	0	0	0	0
4-й кв. 16	0	0,295	0	0	0	0	0

Джерело: [20]

Дохідність акції визначається як відношення доходу на акцію до ціни акції на початок періоду. Для визначення параметрів моделі ринку використовується логарифмічна квартальна дохідність, яка визначається за формулою: $(\ln(1 + R))$, де R – норма доходу за квартал, та логарифмічна річна дохідність, яка визначається множенням логарифмічної квартальної дохідності на 4. За рахунок ви-

користання логарифмічної дохідності враховується можливість реінвестування доходів. Дохідність банківських депозитів (ДЕП) визначається як середня величина ставки відсотка довгострокових депозитів у національній валюті відповідного кварталу за даними Національного банку України [21]. Відомості щодо дохідності активів наведено у табл. 3.

Таблиця 3

Дохідність активів, що включені до моделі ринку

Період	MSICH	KVBZ	UNAF	ALMK	NITR	PGOK	STIR	ДЕП
Дохідність за квартал, %								
1-й кв.14	0,23	-26,22	-19,13	0	0	0	0	3,06
2-й кв.14	76,21	0,33	39,7	50	0	0	0	2,92
3-й кв.14	74,31	113,28	18,81	30	-10,53	117,34	0	2,92
4-й кв.14	0,06	0,14	0,33	0	-16,43	0	308,47	3
1-й кв.15	91,16	0,9	55,9	100	49,46	111,7	0	3,41
2-й кв.15	-10,2	55,1	-7,15	-38,71	-28,07	-36,67	-20,78	3,5
3-й кв.15	-2,77	23,42	15,08	0	-7,11	7,24	0	3,24
4-й кв.15	0,12	12,37	90,9	31,25	-9,37	2,11	0	3,26
1-й кв.16	62,84	-1,36	30,16	4,55	-9,04	-5,05	11,67	3,54
2-й кв.16	-13,36	-25,42	-3,45	-17,39	-32,05	-16,1	-25,5	3,76
3-й кв.16	-35,35	-15,35	-35,57	-38,89	-20,66	-36,1	-35,33	3,32
4-й кв.16	17,08	19,25	-15,77	11,11	-20,38	-9,55	16,01	3
Річна логарифмічна дохідність, частка								
1-й кв.14	0,00919	-1,21633	-0,84931	0,00000	0,00000	0,00000	0,00000	0,12056
2-й кв.14	2,26603	0,01318	1,33731	1,62186	0,00000	0,00000	0,00000	0,11513
3-й кв.14	2,22266	3,02974	0,68942	1,04946	-0,44507	3,10517	0,00000	0,11513
4-й кв.14	0,00240	0,00560	0,01318	0,00000	-0,71794	0,00000	5,62899	0,11824
1-й кв.15	2,59176	0,03584	1,77618	2,77259	1,60743	3,00000	0,00000	0,13413
2-й кв.15	-0,43034	1,75560	-0,29674	-1,95821	-1,31791	-1,82724	-0,93177	0,13761
3-й кв.15	-0,11236	0,84169	0,56183	0,00000	-0,29502	0,27960	0,00000	0,12754
4-й кв.15	0,00480	0,46651	2,58632	1,08773	-0,39354	0,08352	0,00000	0,12832
1-й кв.16	1,95039	-0,05477	1,05438	0,17798	-0,37900	-0,20728	0,44151	0,13915
2-й кв.16	-0,57363	-1,17319	-0,14044	-0,76416	-1,54559	-0,70218	-1,17748	0,14764
3-й кв.16	-1,74473	-0,66658	-1,75836	-1,96998	-0,92571	-1,79140	-1,74349	0,13064
4-й кв.16	0,63075	0,70421	-0,68648	0,42140	-0,91162	-0,40149	0,59402	0,11824

Джерело: розроблено автором

За даними табл. 3 визначаються характеристики моделі ринку – вектор математичного сподівання дохідності (середньої дохідності активів) та коваріаційна матриця дохідності (визначається як вибіркова оцінка коваріації).

Вирішенням задачі (5) визначено нижню межу середньоквадратичного відхилення логарифмічної дохідності, яка дорівнює 0,008502. Вирішенням задачі (6) встановлено верхню межу, яка дорівнює 1,371553. Шляхом вирішення задачі (3) для стандартних відхилень логарифмічної дохідності з названого інтервалу сформовано вибірку вихідних даних для моделювання залежності ставки дисконту від рівня ризику (табл. 4).

При цьому ефективна річна норма доходу, що є номінальною ставкою дисконту у відсотках річних, визначається як експонента логарифмічної дохідності, зменшена на одиницю.

Висновки. Для наведених в табл. 4 даних побудовано апроксимаційну функцію для лінії, що описує зв'язок дохідності з ризиком, яка має такий вигляд:

$$R = 113,332 - 99,223 \cdot (0,99665)^\delta \quad (7)$$

де R – номінальна ставка дисконту після оподаткування, % річних;

δ – стандартне відхилення річної норми доходу (рівень ризику), % річних.

Коефіцієнт детермінації емпіричної

Результати вирішення оптимізаційної задачі (3)

Середньоквадратичне відхилення логарифмічної дохідності, частка	Відповідна логарифмічна дохідність за моделлю (5.15)	Рівень ризику, %	Ставка дисконту, %
0,008502	0,128550	0,85	13,72
0,080241	0,154704	8,35	16,73
0,151981	0,178039	16,41	19,49
0,223720	0,201327	25,07	22,30
0,295460	0,224602	34,37	25,18
0,367199	0,247872	44,37	28,13
0,438939	0,271139	55,11	31,15
0,510678	0,294404	66,64	34,23
0,582418	0,317668	79,04	37,39
0,654157	0,340931	92,35	40,63
0,725897	0,364195	106,66	43,94
0,797637	0,387458	122,03	47,32
0,869376	0,410720	138,54	50,79
0,941116	0,433982	156,28	54,34
1,012855	0,457245	175,35	57,97
1,084595	0,480507	195,82	61,69
1,156334	0,503769	217,83	65,49
1,228074	0,526832	241,46	69,36
1,299813	0,548370	266,86	73,04
1,371553	0,568077	294,15	76,49

Джерело: розроблено автором

формули (7) досягає 0,99985. Розрахункове значення F-критерію становить 105308 при критичному рівні 4,45 (для рівня значимості 0,05). Тобто емпірична формула (7) є статистично значимою, а залежність – близькою до функціональної.

Література.

1. Витвицький Я. С. Урахування чинника часу під час оцінки бізнесу доходним підходом / Я. С. Витвицький // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2006. – № 4 (164). – С. 20–24.
2. Витвицький Я. С. До питання визначення ставки дисконту при оцінці бізнесу / Я. С. Витвицький, У. Я. Витвицька // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2006. – № 9 (169). – С. 24–27.
3. Зенченко Є. О. Оцінка ринкової вартості компанії як основа прийняття інвестиційних рішень: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Є. О. Зенченко; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, 1999. – 20 с.
4. Котиш О. М. Оцінка інвестиційної вартості підприємства: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / О. М. Котиш; Харківський національний економічний університет. – Х., 2011. – 20 с.
5. Огаджанян А. Б. Ставка дисконту як показник ризикованості інвестицій / А. Б. Огаджанян // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2006. – № 10 (170). – С. 38–40.
6. Оценка имущества и имущественных прав / Ю. Гарбар, А. Драпиковский, И. Иванова, В. Ларцев, А. Мендрул, С. Скрынько, А. Филипович; под общ. ред. С. Скрынько. – К. : ООО «УКЦ –«Эксперт-Л», СПД Цудзилович, 2007. – 746 с.
7. Тимошик Л. Вплив структури капіталу на вартість підприємства / Л. Тимошик // Державний інформаційний бюлетень про приватизацію. – 2011. – № 7 (227). – С. 20–23.
8. Гненний О. М. До питання визначення ставки капіталізації / О. М. Гненний // Збірник науково-практичних праць Державного економіко-технологічного університету транспорту. – К. Вид-во ДЕТУТ, 2012. – С. 368–376. – (серія «Економіка і управління»; вип. 20).
9. Тарасевич Е. И. Ставка дисконтирования в концепции оценки недвижимости / Е. И. Тарасевич // Вопросы оценки. – 2000. – №2. – С. 26–38.
10. Національний стандарт №3 «Оцінка цілісних майнових комплексів», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2006 № 1655 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws>.
11. Порядок та критерії оцінки економічної ефективності проектних (інвестиційних) пропозицій та інвестиційних проектів, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 18.07.2012 № 684 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/684-2012-%D0%BF>.
12. Методичні рекомендації з розроблення інвестиційного проекту, для реалізації якого може надаватися державна підтримка, затверджені наказом

Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 13.11.2012 № 1279. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua/LegislativeActs/Detail?lang=uk-UA&id=0c2ad6e5-19c9-4c2a-af78-b31c74b6a1d6>.

13. Методичні рекомендації з розроблення бізнес-плану підприємств, затверджені наказом Міністерства економіки України від 06.09.2006 № 290. Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME06585.html.

14. Гненний О. М. Визначення ставки дисконту на базі імовірнісної моделі інвестиційного ринку / О. М. Гненний // Розвиток економічних методів управління національною економікою та економікою підприємства: зб. наук. праць ДонДУУ. – Донецьк: ДонДУУ, 2012. т. XIII. – 400 с. – (серія «Економіка»; вип. 239). – С. 72–83.

15. Гненний О. М. Методи оцінки майна та майнових прав в Україні: монографія / О. М. Гненний. – Дніпропетровськ : Вид-во Маковецький, 2012.

– 264 с.

16. Касимов Ю. Ф. Основы теории оптимального портфеля ценных бумаг / Ю. Ф. Касимов. – М. : Информационно-издательский дом «Филинь», 1998. – 144 с.

17. Податковий кодекс України (зі змінами) від 02.12.2010 № 2755-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page50>.

18. Фондова біржа ПФТС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pfts.ua/>.

19. Українська баржа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ux.ua/ua/>.

20. Інтернет портал Державної установи «Агентство з розвитку інфраструктури фондового ринку України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://smida.gov.ua/>.

21. Національний банк України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/>.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ОПРЕДЕЛЕНИЮ СТАВКИ ДИСКОНТА В СОСТАВЕ КРИТЕРИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ВИДОВ ТРАНСПОРТНОГО СООБЩЕНИЯ НА МАЛОДЕЯТЕЛЬНЫХ УЧАСТКАХ

О. М. Кириленко, к. э. н., доцент, Национальный авиационный университет

Статья посвящена разработке методологического подхода к расчету нормы дисконтирования, применяемой для приведения разновременных денежных потоков. Подход дает возможность рассчитать норму дисконтирования на основе тенденций фондового рынка Украины, максимально отбрасывая субъективные оценки.

Ключевые слова: норма дисконтирования, фондовый рынок, доходность, риск, малоделятельный участок.

METHODOLOGICAL APPROACH TO THE CALCULATION OF DISCOUNT RATE AS A COMPONENT OF TRANSPORT EFFICIENCY CRITERION ON LOW-TRAFFIC LINES

O. M. Kirilenko, Ph. D (Econ.), Ass. Prof., National Aviation University

The methodological approach to calculating the discount rate applied to compare the cash flows occurring at different times is considered. The approach gives a possibility to calculate a discount rate based on the trends of the stock market of Ukraine with little subjective assessment.

Keywords: discount rate, stock market, profitability, risk, low-traffic lines.

Рекомендовано до друку д. е. н., проф. М. І. Міщенко

Надійшла до редакції 04.11.2016.